

A V H A N D L I N G A R

DRÄKTSKICK UNDER BRONSÅLDERN I NORDEN.

AV

VIVI SYLWAN.

»Der var engang — saaledes begynder ethvert godt Eventyr, og som et Eventyr lyder denne Beretning, selv om hvert Ord er sandt.

Altsaa — der var engang ovre paa det Sted, der nu hedder Egtved en fornem Kvinde, der døde en Sommer, mens Rølliken stod i Blomst. Ung var hun, i Begyndelsen af Tyverne, middelhøj og smal om Livet; sit lyse Haar bar hun kortskaaret over Panden og langt ved Siderne omtrent som den moderne Pagefrisure.» Så börjar — stödd på fyndomständigheterna — den danske arkeologen Th. Thomsen i »Nationalmuseets Bog om sjeldne Fund» sin beskrivning av denna märkliga kvinnograv, som 1921 påträffades vid Egtved, beläget på södra Jutlands östsida. Med denna upptäckt ökades antalet av en rad under 1800-talet funna ekkistegravar från äldre bronsålder, och en kvinnodräkt av säreget snitt lades till de förut i det danska Nationalmuseet befintliga bronsålderskläderna, vilka äro av synnerligen stor betydelse för vår kunskap ej blott om den tidens dräkter, utan även om den textila tillverkningens ståndpunkt i allmänhet under denna av-

lägsna period av Nordens historia. Jämnåriga gravar av samma art ha hittats på andra håll, såsom i Tyskland och i Sverige ända upp till Östergötland, men inga ha varit så väl bibehållna som de danska. Året förut, 1920, hade i Sverige gjorts ett väl så märkligt och i sin art alldeles ensamstående fynd, den stora ovala, rutiga yllemantel, som kom i dagen vid torvupptagning i en mosse vid Gerumsbergets fot i Gerums socken i Västergötland. Båda fynden tillhöra den äldre bronsåldern. Det danska fyndet, som gravfynd lättare daterbart, tillhör bronsålderns andra eller tredje period, d. v. s. denna kvinna levde någon gång mellan 16:de och 12:te århundradena f. Kr. Den stora svenska manteln torde vara ungefär lika gammal. Dateringen av densamma är en särskild historia, ej mindre sagolik i sin genre och en verklig triumf för vetenskapen. Med tillhjälp av i mossen bevarade pollenkorn från olika trädslag har statsgeologen Lennart von Post kunna inpassa jorden i groppen, där manteln lagts ned, i dess geologiska ålder och därigenom bestämma, att denna vävnad tillhör äldre bronsålder (eller se-

nast början av yngre bronsålder, d. v. s. någon del av det andra årtusendet före Kristus).

Gravarnas innehåll tyckes företrädesvis tillhöra det dagliga livet, den dödes person och vardagslag. De fullständigt bevarade gravarna äro uteslutande funna i Danmark, även om Halland och Skåne ha samma typ. Som stöd för att likartade dräkter burits även i Sverige får jag hänvisa till svenska vapen, smycken m. m., vilka i typerna överensstämma med de danska metallföremålen. Vål var Danmark med dess södra grannland jämte Skåne-Halland denna kulturperiods centrum, dock får man väl antaga att vad som gällt centrum även gällt mera periferiska landsändar.

En liten axplockning ur innehållet i ekkistorna kan ge en ungefärlig föreställning om de föremål, som utöver kläder, vapen och smycken varit bronsåldersmänniskornas närmaste och personliga tillhörigheter. Unika saker och bohag äro egentligen blott funna i mansgravarna. Dit höra bl. a. en hornsked med långt, mot bladet vinkelrätt skaft, närmast lik vissa apoteksskedar, och ett fällstolsställ (bord?) med märken efter omsorgsfullt påspikat skinn. Träskålar, oftast med öron, ansågos tydligen endast brukade av män i livet efter detta, liksom spånaskar, vilka dock någon gång förekomma även i kvinnoutrustningen. Bland toilettsaker har mannen ensamt använt rakkniv och pincett, under det att kammen och nålen varit nödvändig för båda könen; sylen är allmän i mansgravarna, men finnes någon gång i en eller annan kvinnograv. Man har på grund av detta förmodat, att särskilt männen varit ta-

tuerade. Spår av animal föda tyckes ej finnas, men i en skånsk kvinnograv låg en handfull bokollon och i Egtvedgraven stod en näverburk med lingondricka bryggd med honung och pors. I en barngrav, där ett litet barn nedlagts i ett fint, vid fyndet till största delen förstört getskinn, lågo tre skogsäpplen och ett pilskaft, rörande prov på föräldrarnas sista omsorger. Och med stor omsorg, med en nästan estetisk pietet äro de döda behandlade, därom bär gravsättningen från början till slut vittne.

Högst få verktyg äro funna i gravarna. Det har därför framkastats den förmodan att det nordiska bronsålderssamhället haft två skilda folkklasser, en härskande, som ej arbetat, och trälarna, vilka ombesörjt den egentliga produktionen. Detta tyckes mig dock orimligt. Hos antikens liksom vikingatidens folk var vapensmidet ett socialt högt skattat yrke. I Nordens bronsåldersgravar finnas, mig veterligt, inga vävnadsverktyg och med undantag av nålarna och en, möjligen som spinnkrok använd, naturvuxen träkrok, ej heller några andra textila redskap. Detta kan dock knappast ge stöd för en sådan åsikt som att bronsålderns förnämna kvinnor ej skulle idkat textila slöjder. Kan man männe ej snarare antaga att arbetet icke i någon form ingått i den dåtida nordbons föreställningar om livet hinsides och att denna åskådning fått sitt uttryck i gravsättningen? Det är knappast möjligt, att bronsålderns hantverk skulle nått den höga nivå som de förnämsta utanför gravarna gjorda fynden visa, om ej konsthantverkarna funnits inom den härskande folkklassen. I alla händelser synes det mig påtagligt,

att denna klass varit ledande även på detta område. Emellertid får man räkna med en klass av trälar, vad den nu än haft för arbetsuppgifter. Några spår efter dessa människor tyckes däremot ej finnas i gravarna. Det blir därför utslutande med herrefolkets dräkt, vi här komma att sysselsätta oss.

Dessa textilier från bronsåldern äro på sätt och vis det märkligaste i den vägen jorden gömt från så avlägsna tider. Som fullständiga dräkter äro de ensamstående. Några egyptiska tapissrifragment från adertonde dynastiens gravfynd, alltså ungefär samtida, äro ur konstnärlig synpunkt de danska vida överlägsna, men de äro blott fragment och man har ej tillförlitliga uppgifter om deras användning. Ett möjligen faraonskt skärp och några andra vävnadsfragment från 1200-talet f. Kr. äro av utomordentligt stort intresse, men hittills ensamstående. Och mumiebindorna, världens äldsta bevarade textilier, äro väl viktiga belägg på, att Egypten ägt en textil storindustri, säkerligen mer än tusen år äldre än de danska dräkterna, men de äro endast likklädslar och ge inga direkta uppgifter om de levandes dräktskick. De nordiska gravfynden ha dessutom sin stora betydelse för kunskapen om våra förfäder därför, att dessa aldrig nådde fram till en bildkonst lik de stora kulturfolkens i söder, vilken för oss uppenbarat dessa folks liv i dess olika faser, eller till en skrivkonst och med den sammanhängande litteratur, som kunnat förtälja något om bronsälderns andliga och politiska liv. De nordiska bronsäldersmänniskorna må i flera avseenden stått ganska högt, i uttrycken för sin konstnärliga skapareförmåga nå

de ej över den skicklige och för stilen känslige konsthantverkarens ståndpunkt. Hällristningarna, deras bildkonst, äro med all sin uttrycksfullhet och de viktiga uppgifter de ge oss, primitiva och tafatta i sitt utförande. Även Kiviksframställningarna ge ej en klar och tydlig bild av människor och händelser.

Vad har man då ur grav-, mark- och mossfynd, sekunderade av hällristningarna kunnat leta ut till kunskapen om denna avlägsna tids människor, deras seder och bruk, deras religiösa föreställningar, m. m.? Det är ej så litet och mycket mer än som rymmes inom ramen för denna uppsats, men en bild i blixtljus över några av de yttre förhållanden, i vilka de män och kvinnor levat, som burit dessa dräkter, ge de senare aktualitetens intresse, ge dem livets rörelse och befria dem från att endast vara arkeologiska fynd utställda i glasskåp eller lagda under lupen för undersökning, hur nödvändig en sådan procedur än är för forskaren. Och det är av den skolade arkeologen vi måste låna öga och fantasi för att låta blicken gå tillbaka till den tid, då dessa yxor och pilspetsar, fibulor och tutuli betydde något i dagens id och strid. Även för vetenskapsmannen kan det vara svårt nog att ur en del lösa fynd få fram människan, uttrycken för hennes vilja och intelligens, hennes arbete och förmåga. Den betydelse, som dessa kompletta gravar ha, kan därför ej överskattas.

Under detta skede i de nordiska ländernas historia rådde i vårt land ett mildare klimat än nu. Den bördiga jorden kring det baltiska havets sydvästra vatten bar skördar av vete, korn och hirs.

Eken, boken, björken och asken bildade stora skogsområden, även linden växte vild. Skogarna gävo ollon och äpplen till spis och bland vilda djur voro hjorten och rådjuret ett av jägaren åtrått byte. I markerna betade hjordar av nötkreatur, getter, svin och svarta får. Skickliga hantverkare göto och sirade vapen, kärl och smycken av utifrån hämtade metaller och formade inhemskt virke, ben och horn till allehanda föremål. Handeln gick väster ut och i söder till kulturländera vid Medelhavet. Av allt att döma har Mykenæ ej varit den bereste bronsåldersmannen främmande.

Under sådana förhållanden levde här den tidens nordbor, människor av ungefär vår medellängd med blont hår och väl blå ögon, välväxta, spänstiga, övade i idrotter och slöjder, skickliga i jakt och fiske, tränade genom livet i skog och mark. Voro de alltså väl förfarna i fredliga värv, torde dock striden hört till det dagliga livets äventyr. Därom vittna de olika vapnen i människans gravar och dolken i kvinnornas utstyrsel, den sistnämnda troligen endast till skydd mot vardagslivets fridstörare. Därom vittna ock hållristningarna med sina stora flottiljer, med sina strider (?) till lands och vatten.

Under bronsålderns äldre perioder förekom i regel ej likbränning. Den döde nedlades i sitt sista vilorum fullt klädd och med hel utstyrsel, vare sig gravläggningen skedde i de ovannämnda ekkistorerna av på längden fläktade och sedan urgröpta ekstammar, i rösen eller stenkistor. De båda senare gravtyperna ha dock ej bevarat fibrösa ämnen. Underst i ekkistans botten ligger oftast en ko- (ox)hud med håren kvar och hårsidan

vänd uppåt. Man har ansett denna hud tillhöra dräkten. Det är väl möjligt, att den använts även för detta ändamål, men den är troligen snarare att anse som prototypen för medeltidens läderlakan och den än i dag hos allmogen förekommande s. k. *underbredan*, ett tjockt, ofta av vita trasor vävt täcke, som bredes direkt på halmen. Dessa kohudar äro beredda. Märken finnas å dem efter verktyg, med vilka köttet bortskrapats och W. Boye anmärker i sin fyndberättelse, att lämningarna efter skinnen bära i allmänhet vittne om att dessa omsorgsfullt preparerats. Någon gång har huden lagts över den döde. Därtill har eljest en mantel eller pläd använts.

De manliga och kvinnliga dräkterna vero av olika typ, även om enstaka plagg och föremål varit lika. Mansgravarna karaktäriseras förutom av dräkten, där den är bevarad, av olika slags vapen, få och enkla smycken, under det att kvinnorna ha en rik smyckesutstyrsel, men av vapen endast den förut omtalade dolken och ej alltid den. Denna skillnad i dräkterna tyder på att mannen och kvinnan haft olika uppgifter i samhället, även om hon av allt att döma varit hans jämlike. I hans dräkt är huvudvikten lagd på försvaret, på livet utåt, under det att de kända kvinnliga dräkterna tyda på ett liv, dels i starkare samband med inre och fredliga förhållanden, dels i en omgivning, där hennes uppträdande i en rikt smyckad dräkt hört till god ton.

Först några ord om materialet och tillverkningen, i den mån jag i detta hänseende äger någon kunskap om dessa för undersökning svåråtkomliga textilier. De mera säregna teknikerna torde dock

lämpligare behandlas i sammanhang med de föremål där de förekomma. Till alla textiler är som grundmaterial använd fårull, i de flesta tyger och även annorstädes uppblandad med hjort- eller rådjurs-hår. Ullen är i allmänhet mörk. Vit ull finnes endast i ett par föremål av särskilt förnämlig art, Trindhöjspläden och Gerumsmanteln, vilken senare faller utanför gravfynden, samt som detaljer i några andra textiler. Denna vita ull är säkerligen importvara och troligen införd från sydligare länder. Gerumsullen stammar enl. professor Sellergren från ädlare djur än det vanliga lantrasfåret. Hade i Danmark drivits avel med vita får, skulle blandull förekommit, vilket åtminstone hittills ej framgått av fyndbeskrivningar eller undersökningar rörande bronsålders-textiler. Den vita ullen i Gerumsmanteln har här med avklippt spets, vilket anger sättet för ullens avlägsnande från fåret. Det vore säkerligen betydelsefullt för vår kunskap om dåtidens fårraser, att den svenska och danska vita ullen gjordes till föremål för en jämförande undersökning. Inblandningen av hjort- eller rådjurs-hår i ullen har givit textilerna, framför allt tygerna dels en kraftigare struktur, dels olika färgnyanser. Till possamenteriarbeten m. m., där ett särskilt smidigt material tarvades, har endast fårull använts. Även det nyfödda lammets glansiga ull har utnyttjats. Garnet är såväl vänster som högerspunnet och man har antagligen spunnit med spinnkrok, ett av en klyka med olika långa armar gjort redskap, på vilket den snodda ullen efter hand virades. Man har ock förstått att få fram olika effekter med detta åt olika håll spunna garn.

Alla ekkistefyndens tyger och band äro vävda i s. k. enskaftad vävnad, lärft eller rips. Benämningen enskaftad, i detta fall dess innebörd, står måhända kvar sen den avlägsna tid, då man för att åstadkomma det andra skälet i en dylik vävnad använde *ett* »skaft». Det första skälet bildades vid spänningen av varpen och fanns alltid kvar, då denna låg i sitt första läge. Detta vävsätt finnes i kulturländer kvar endast i handvävstolar för haute-lisse. I alla andra vävstolar väves *enskaft* med minst *två* skaft, och detta med säkerhet sen 11—1200-talen. Fyrskaftad vävnad — kypert —, förut tillskriven järnåldern, är använd i Gerumsmanteln, där den förekommer som liksidig kypert i formerna spetskypert och gäsögon. Gerumsmanteln har inga stadkanter. I de danska fynden förekomma sådana i både varp och in-slagsriktning, som visa att man börjat väva omedelbart intill den snodd, om vilken varpen varit lagd. Däremot äro styckena alltid avklippta vid den motsatta varpsidan, vilket möjligen kan tyda på att man använt varpbom och virat upp det färdiga tyget. Stadkanterna äro oftast rips med de täckande trådarna gående över och under två trådar. Färgning tyckes ej ha ägt rum. De skiftningar som förekomma i det av humussyror brunfärgade materialet bero på olika blandningar av ull- och djurhår. Själva tyget är grovt och ej sällan stampat, tråden är ofta så hårt spunnen, att den i tyget bildar små noppor, om med eller utan avsikt må lämnas därhän. Dräkternas olika delar ha ej som antikens mångskiftande plagg kommit färdiga ur den vävandes händer. Där tygstyckets na-

FIG. 1. SKÖRT, TRINDHÖJ, JYLLAND. EFTER BOYE.

turliga, fyrkantiga form ej var till fyllest, har det skurits och sytts. Materialet var dyrbart. Småbitar, borttagna vid tillskärningen av ett plagg, ha skarvats till ett annat. Stick-, kast-, fäll- och languettsöm är använd vid sammanstyning och kantning av föremålen. Prydnadssöm förekommer ej.

Den manliga dräkten är funnen i så många likartade exemplar, att man utan tvekan kan fastställa densamma. Den består av en innerdräkt, skjörtet, av tvenne olika snitt; ett, eventuellt två ytterplagg, den ovala manteln och den avlångt, fyrkantiga schalen; två olika huvudbonader och skärp, även de av tvenne huvudtyper, vartill komma smycken och vapen.

Det ena skjörtet är endast ett stycke tyg med de nedre hörnen avrundade. Det bars runt höfterna, räckte från knäna till midjan, där det fasthölls med en smal snodd av ullgarn, läder eller tyg. Det andra, fig. 1, går högre upp på bröstet.

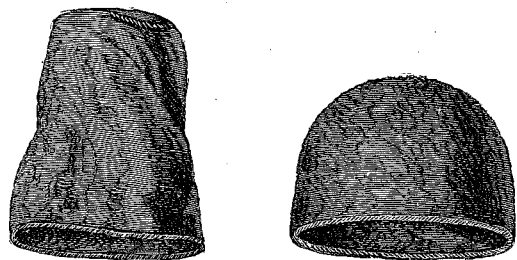

FIG 2, 3. MÖSSOR, TRINDHÖJ, JYLLAND.

De vid överkantens hörn uppåt riktade flikarna ha vidfästa läderremmar, som gående över axlarna med knappar knäpptes på skjörtets ryggsida. Detta sammanhölls också i midjan med ett smalt skärp, ibland ett band med toffsar, till vilka jag senare återkommer. För att fasthålla vapnen spändes ännu ett skärp strax under bröstet. Det var bredare, troligen oftast av läder, men även utfört i konstrikare arbete av ull, som det knyppelartade skärpet från Bredhøj. Den ena huvudbonaden är en lätt mössa av växlande form, hopsydd av tyg, hög, fig. 2, eller låg. Den andra, fig. 3, är en rundkullig mössa, tjock och kraftig, formad över stock med flera lager tyg. Det inre, särskilt dess nedre del, består av elegant sammansinglade, smala tygremsor, som gävo rum för luftlager, samtidigt som mössan satt väl på. Det yttre är en egendomlig, insydd eller invävd flossa av fint, hårt snott ullgarn med en eller två knutar på var ända, fig. 4, a och b, ett sinnrikt sätt att göra flossan elastisk och motståndskraftig mot hårda hugg och att hindra tråden från att snos upp eller filtra sig i väta.

Skodon förekomma sparsamt. Rester av ladersandaler och täspetsen av en valkad tygsock visa dock att de brukats.

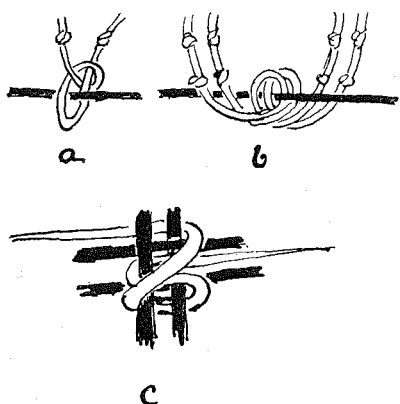

FIG. 4. KNUTAR I BRONSÅLDERNS FLOSSA; A, B MÖSSA, C MANTEL.

Däremot äro släta, cirka en halv meter långa och 10—20 centimeter breda tygstycken, ej sällan med stadkant på tre sidor, virade om fötterna. Sådana »skoklutar», använda i skorna, omtalas av Falk i hans *Altwestnordische Kleiderkunde*.

De ovala mantlarna äro mer eller mindre reguljärt tillskurna, ibland med bevarad vävkant, än gjorda av ett stycke, än av flera hopskarvade. Storleken varierar: längden mellan c:a 2,30—1,80 mtr, bredden mellan c:a 1,30—1,10 mtr. Materialet är liksom i de andra tygerna hjorthårsblandad ull, tyget ofta stampat, vilket skett före tillskärningen. I manteln från Trindhøj är det tuskraftade tyget dessutom glest flossat med invävda, tvinnade, rätt långa ulltrådar, knut se fig. 4 c¹. Denna mantel kan otvivelaktigt betraktas som föregångare till den tidigare medeltidens västnordiska lodkapa och roggvarfeldr och därmed även till den nordiska ryan.

¹ Efter Sirelius, »Finska ryor», vilken författare dock missuppfattat knutarnas olika användning.

FIG. 5. MANTEL, TRINDHÖJ, JYLLAND.

Den svenska manteln skiljer sig från de danska i storlek och vävsätt. Den är ungefär dubbelt så stor, 2,48×2 mtr, samt bars, i motsats till de danska, dubbelvikt efter ovalens längd- eller kortaxel. För vävsättet, fyrskaftad kypert, är i monografien ingående redogjort av fröken Emelie v. Walterstorff. Om detta vävsätts användning beror på, att manteln tillhör en yngre period eller på att den varit ett praktstycke, kan ej avgöras. Att manteln är så mycket större än de andra tyder möjligen på att den hört till en dyrbarare utrustning, möjligen också på att måtten vuxit under modets, rikedomens och varför ej klimatets inflytanden. Analogier finnas i den romerska togans utveckling. Likheten mellan Gerumsmanteln och de danska ligger i den ovala formen och i det sätt på vilket mantlarna burits. Detta är utexperimenterat och i monografien beskrivet av Sune Lindqvist. Sammanhållen av en fibula

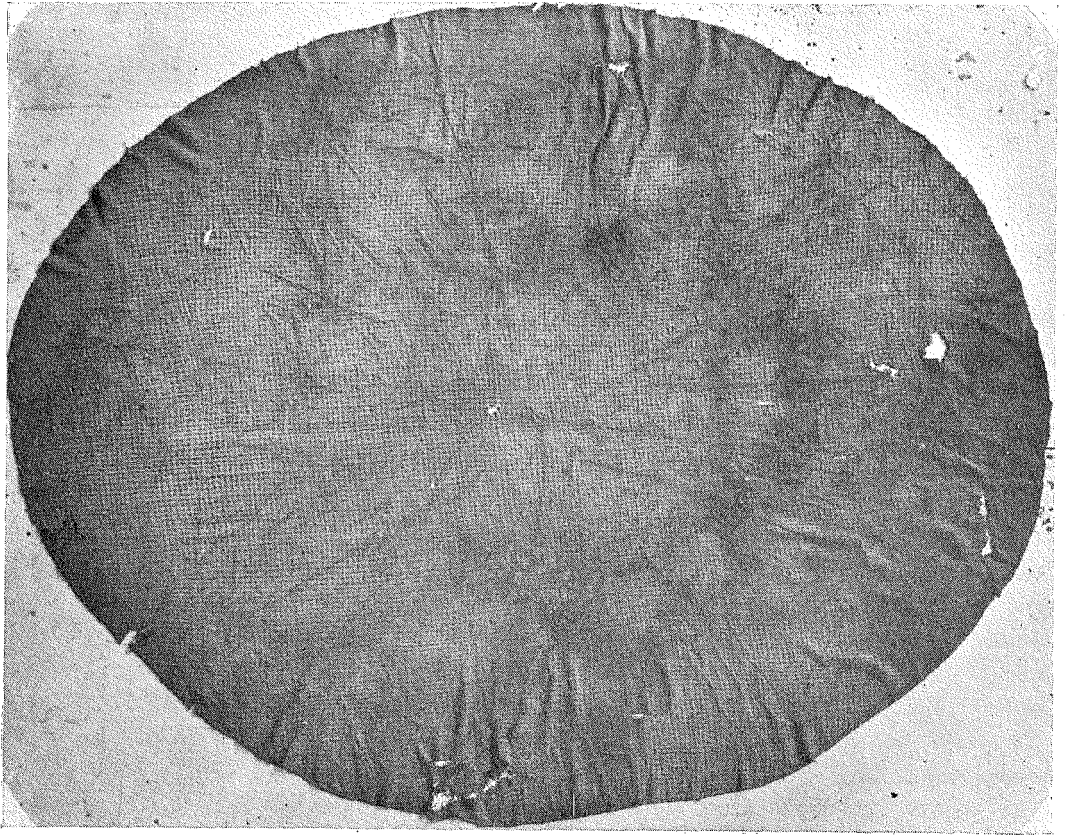

FIG. 6. MANTEL, GERUMSBERGET, VÄSTERGÖTLAND.

vid halsgropen låg manteln över axlarna med höger flik väsentligen längre än vänster. Den förra kunde då lätt kastas över vänster axel, helt täckande bröstet. Kunde denna flik även männe ej i striden viras om höger hand för att skydda denna? Den vänstra skyddades av skölden.

Den fyrkantiga schalen användes av både män och kvinnor. Den är av den danska mantelns storlek och tyckes vävd i ett stycke för sig, då den förekommer med stad på alla sidor. Trindhöjsschalen, förfärdigad av vit fårull och hjorthår,

har stadkanter vid längdsidorna och av varpen knuten frans vid kortsidorna. Vid ena sidan innanför fransen är en ripskant, likt staderna med den täckande tråden gående över och under två trådar av motsatt trådsikt. Såväl manteln som schalen användes både som dräktplagg och täcke. Vilka bruksföreskrifter för att ej säga riter, som varit fästa vid dessa plagg känner man ej. Men antagligt är att manteln t. ex. endast fick bäras av vuxna män. Utom fibulor och knappar, bar mannen någon gång arm- och finger-ringar. Dolken och svärdet få väl även

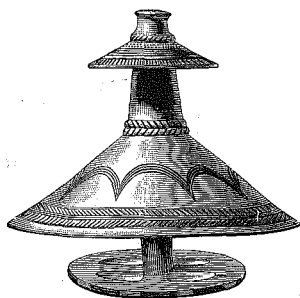

FIG. 8. DUBBELKNAPP, SKÅNE.

FIG. 7. FIBULA, NÄSTEGÅRDEN, FALKÖPING.

anses tillhöra dräkten, vilken i sin helhet är präglad av gedigenhet och manlig värdighet samt i snittet har förutsättningar för att kunna uppbäras med en viss elegans.

Av kvinnodräkter ha endast två fullständiga exemplar hittats, det i början omnämnda fyndet vid Egtved och ett tidigare vid Borum-Eshøj. Påtagligt representera dessa tvenne typer. Däremot synes det mig ovisst, att de komplettera varandra som vinter- och sommar-, inom- och utomhusdräkter. På denna fråga kan jag här ej närmare ingå utan får nöja mig med att beskriva dräkterna med några kompletterande tillägg, hämtade från andra fynd. Båda ha en kort tröja, räckande knappt till midjan, fig. 12. Även om skärningen är något olika torde de kunna betraktas som typiska plagg. Dräkternas underdelar skiljer sig däremot väsentligt från varandra. Borum-Eshøjdräkten har en tjock kjol, hopsydd av ett tygstycke med stadkanter på långsidorna och en kortsida. Tygets bredd, motsvarande kjolens höjd, är 1,10—1,15

FIG. 9. DOLK.
BJÖRNHÖGEN, SKÅNE.FIG. 10. SVÄRD,
NÖBBELÖVS SN, SKÅNE.

mtr. I nedre kanten är omkretsen 3,12, i övre 2,87 mtr. Den sammanhålls i midjan, som fig. 13 visar, med ett band, över vilket mitt fram under bröstet det

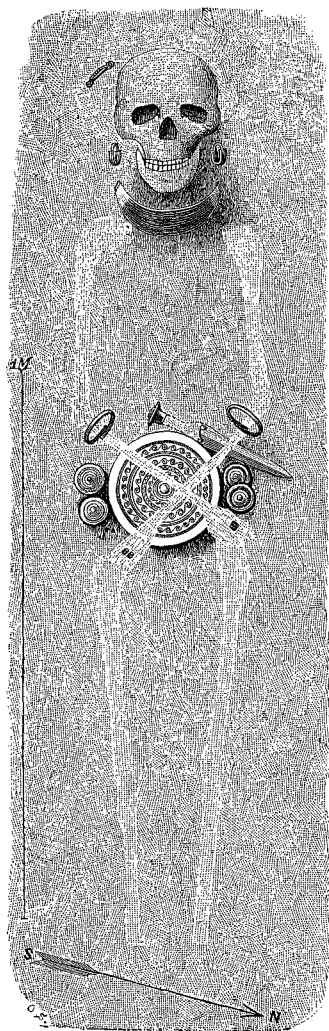

FIG. 11. KVINNOGRAV. FYEN.

stora runda bronssmycket, fig. 14, suttit. Bandet är randat i varpriktning medelst mörkare, vänstersnott garn i de yttre varppartierna och ljusare, högersnott i mitten. Docenten Lindqvist anser ej, att den olikhet i blandningen av mörk fårull och hjorthår, som förefinnes i dessa båda nyanser, är stor nog för att förklara färgskillnaden. Skulle det ej vara möj-

FIG. 12, 13. TRÖJA OCH KJOL, BORUM-ESHÖJ, JYLLAND.

ligt, att denna olikhet, då färgning är utesluten, åstadkommits genom olika blandningar av t. ex. ljust bukhår eller sommar- och vinterhår. Bronsålderskvinnan förstod säkerligen att tillvarataga alla möjligheter. Så äro de droppformade avslutningarna å kvastarna i bandets båda ändar sydda över tråd och med garn av fin ull, som endast finnes

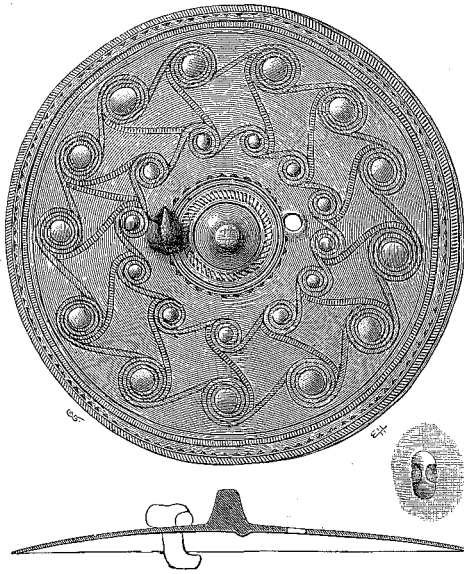

FIG. 14. BÄLTEPLÅT, HALLAND.

på vissa ställen å unga lam. Denna skärptyp tyckes varit allmän, om än själva bandet ej alltid har samma finess. Såväl kvinnan från Egtved, fig. 15, som mannen från Trindhøj ha burit sådana. Den förra bar det på den nakna midjan mellan tröjan och skörtet. Det stora runda spännet bar hon väl likaså fäst vid bandet strax över skörtet, fig. 17, det egendomligaste plagget i bronsålderns kvinnodräkt. Detta franslika skört nådde från höftens övre kam till knäna och gick två gånger runt kroppen. De grova garnsnodderna ha i överkanten invävt i en varp, som bildar en stadig ripskant. Avslutningen nedåt påminner mest om skärpets fransdroppar. Dessa små, avlånga trådpärlor tyckas endast sinsemellan sammanhållas av en eller ett par trådar, på ett sätt som påminner om tekniken i skärpet från Bredhøj.

De båda kvinnorna buro sitt hår olika, vilket möjligen kan tillskrivas den enas

FIG. 15—19. KVINNODRÄKT FRÅN EGTVED.

ungdom och den andras medelålder. Den äldre hade relativt långt hår, upptaget i nacken med en kam och yttermera sammanhållet av ett konstrikt arbetat nät, fig. 20. Detta nät är utfört i en flättekunst, som ännu i Norge bär den medeltida benämningen »sprang», och som kvarlevat på flera ställen i Europa fram till våra dagar. Den var känd i det antika

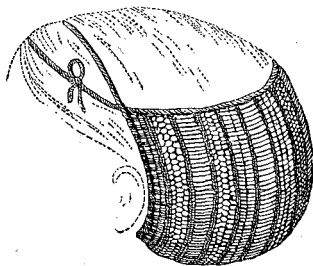

FIG. 20. HUVUDNÄT,
BORUM-ESHÖJ, JYLLAND.

FIG. 21. HALSSMYCKE, SKÅNE.

Grekland och i det hellenistiska Egypten. Textilfyndet vid Tegle gård på Jæderen i Norge visar teknikens höga ståndpunkt i detta land under romersk järnålder. Den unga kvinnan har däremot endast burit ett enkelt flätband, vilket låg under hennes huvud och troligen varit knutet om den korta pannluggen och nedom det något längre sido- och bakhåret. Båda ha den fyrkantiga schalen, som väl till skydd mot regn och kyla drogs upp över huvudet, där den antingen fastsattes med en fibula å huvudet eller vid hakan, ungefär som våra bondkvinnor göra med sina schalar. Man har i kvinnogravar funnit fibulor så placerade, att dylik användning är sannolik. Enligt fyndberättelsen skulle emellertid schalen från Borum-Eshøj varit ombunden med en c:a 2 mtr lång tygsnodd med en 5 cm:s ögla i ena ändan, alltså ett annat sätt att sammanhålla den. Skodonen fattas helt, men de förut omtalade »skoklutarna» finnas. Den unga kvinnan har betydligt enklare smycken än den äldre, som hade en snodd hals- eller huvudring, två armringar, fingerringar, flera knappar och därtill dolken, vilken den yngre saknade.

Man har tyvärr ej funnit någon mera dräkt lik den från Borum-Eshøj, men den synes som helhet så rimlig, att man väl kan våga betrakta den som typ för i varje fall den äldre bronsålderskvinnans vinterdräkt. Med hänsyn till klimatet tyckes den för tung till sommardräkt. Återigen är väl flickdräkten med det lätta skörtet litet för extravagant för en äldre kvinna. Den passar för detta ändamål ej i stycket med de övriga dräkternas karaktär. Att Egtved-dräkten emellertid ej är en lösryckt företeelse, visar ej blott den skicklighet, varmed den är gjord, utan även ett par av Montelius, vid omnämmandet av detta fynd i Rig 1921, omtalade bronsstatyetter i Nationalmuseet i Köpenhamn, vilka ha samma dräkter. I tvenne kvinnogravar på Sjælland vid Ölby och Taarnholm har man funnit rester av bronspärlor, använda till någon sorts prydnadsskärp eller -skört. I graven vid Ölby voro de synnerligen väl ordnade, och dessutom fanns i dem kvar rester av flätade snodder, iträdda i pärlorna och sammanhållna i överkanten. Pärlorna funnos endast på framsidan. Har

detta varit ett sådant skört som det från Egtved eller har det endast varit en hängprydnad lik metallgördlar från Hallstattperioden? Ölbykvinnan bar dessutom ett för tiden karaktäristiskt halsmycke, fig. 21, och ett armband på vänster överarm av bronsspiraler, glas- och bärnstenspärlor.

Man har sålunda med stor samvetsgrannhet kunnat rekonstruera två kvinnliga dräkter från bronsåldern, men dessa båda typer kunna ej vara nog. Det är alldeles påtagligt, att de ej i samma mån som de manliga dräkterna tillfredsställa arbetets, årstidernas och ålderns alla krav. Man får hoppas att nya fynd skola komplettera de redan gjorda.

Någon utredning om bronsåldersklädernas eventuella förebilder kan det ju här ej vara tal om, men ett par jämförelser må dock vara tillåtna. Docenten Lindqvist har redan påpekat likheten mellan de nordiska mantlarna och den romerska trabean och togan samt den etruskiska korta soldatmanteln, som jag här visar i en statyett, fig. 23. Som grund för att liknande plagg även tidigare använts i dessa trakter framdrar han överensstämmelsen mellan den nordiska fibulan och de i Italiens jord funna smyckena av samma slag. Som motstycke till bronsålderns korta mansskört kan kanske den romerska *cinctus* även anföras. Egentligen en arbets- och slavdräkt, skulle den som rituell dräkt i äldsta tid bäras av aspiranterna på statens ämbeten. Det finnes flera belegg just från de etruskiska delarna av Italien, som tala för traditioner i klädedräkten, besläktade med de nordiska. Bilderna tillhöra dock en annan tid än bronsåldern,

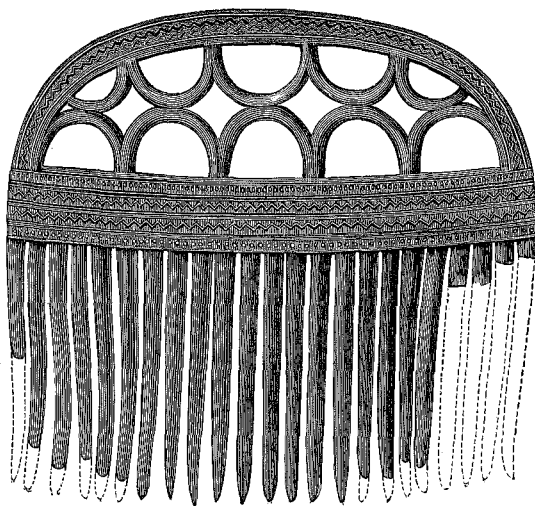

FIG. 22. KAM, HÅNGSDALA SN, VGLD.

sjätte och femte århundradena f. Kr. Oaktat förbindelserna med Greklands olika småstater voro livliga, tyckas de etruskiska kvinnorna haft helt andra moder än Greklands draperade dräkter. Fig. 25 är hämtad från en väggmålning i Tomba del Triclino i den etruskiska staden Corneto. Vi ha här samma typ som Borum Eshöjdräkten. På ett annat ställe i samma målning hänger ett skärp med i vardera ändan fem snodder, avslutade med en liten knopp, ej olik de sydda droppärlorna på de nordiska skärpen. Kjolen å fig. 24 är troligen hopsydd på samma sätt som den från Borum Eshöj. De etruskiska männen tyckas ej ha varit lika konservativa som kvinnorna. Deras dräkter påminna mera om grekernas.

Om man skulle sammanfatta intrycket av den nordiska bronsålderns dräkt i förhållande till de förkristna kulturfolkens så skulle man kanske kunna säga att den är *arisk-europeisk*. Den står mycket nära folkens norr om medelhavet

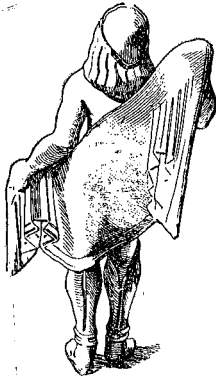

FIG. 23. STATYETT, BRONS, MED TRABEA, ETRUSKIEN.

FIG. 24. KVINNODRÄKT, FRÅN EN ETRUSKISK VAS, 500-TALET F. KR.

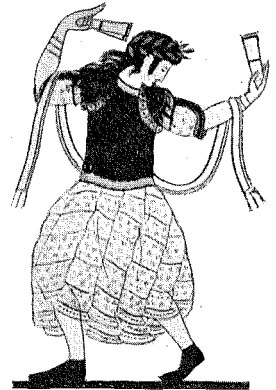

FIG. 25. DANSANDE FLICKA, FRÅN VÄGGMÅLNING I TOMBA DEL TRICLINO, CORNETO, ETRUSKIEN.

före det orientaliska inflytandet. Dräk-
tens rörlighet framträder särskilt vad
männen beträffar i den axlade manteln i
stark motsats till den orientaliska plä-
den, som virad om kroppen gav större
värdighet, men även större bundenhet.
Med det anförda har jag blott velat an-
tyda, att även om man ej kan påvisa di-
rekta förebilder för detaljer i nordbons
dräkt under bronsåldern, man dock i
stort sett kan anse den hämtad från söd-
ra Europa och anpassad efter möjligheter
och förhållanden, måhända på samma
sätt, som våra bönder i vadmal och grovt
linne efterbildade rococons eleganta
dräkter. Eller måhända är den endast
kopierad på de dräkter av ylle, som sä-
kerligen redan i bronsåldern buros i de
romerska provinserna Ligurien och cisal-
piska Gallien, berömda för sin fåravel
under republiken. Har manne den vita
ullen i Gerumsmanteln kommit från
dessa trakter?

LITTERATURFÖRTECKNING.

- Blümner, Hugo. Die gewerbliche Thätigkeit der Völker des klass. Altert. Leipzig 1869.
- Boye, Vilhelm. Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, 1896.
- Collin, Maria. Gammalskånska band. Fata-
buren 1915. I.
- Dedekam, Hans. Et tekstilfund i myr fra romersk jernalder. Stavanger M:s aarshefte for 1921—24.
- Falk, Hjalmar. Altwestnordische Kleiderkunde. Vidensk. Selsk. Skr. Kristiania 1919.
- Förner R. Reallexikon der prähist., klass. u. früchrist. Altert. 1907.
- Ginke, Georg. Die Tracht der Germanen. Mannus — Bibliothek. Nr 23.
- Gram, Bille. Undersög. af archeologisk Materiale. Aarbøger 1891.
- Heuzey, Leon. Hist. du costume antique. Paris 1922.
- Montelius, Oscar. Vår forntid. Sthlm 1919.
- Müller, Sophus. Vår Oldtid. Kbnv 1897.
- Nationalmuseets Bog om sjældne fund. Kbnv 1925.
- v. Post, Lennart. v. Walterstorff, Emelie. Lindqvist, Sune. Bronsåldersmanteln från Gerumsberget i Västergötland. Vitt. Hist. Ant. Akad:s monografier, n:o 15, Sthlm. 1924—25.
- Schested, N. F. B. Archeologiske Undersøgelser 1878—81.
- Wege, Fritz. Etruskische Malerei. Halle 1921.

DEN SKÅNSKA FASTLAGSLEKEN »TA RINGARNA»

AV

SIGFRID SVENSSON.

Nordiska Museet förvärfvade förra året genom gåva av f. d. läroverksadjunkten Jöns Åkesson, Stehag, en säkerligen unik apparat, kallad »preussaren», som använts vid en mest under namnet »ta ringarna» känd fastlagslek. Den består av ett cirka 70 cm. långt, platt träfodral, i vilket äro inlagda nio stycken järnringar. Nederst sitta tvenne fjädrar, som tillåta den understa ringen att delvis glida fram men hindra den att falla ur fodralet. På ena sidan är avbildad den ställning, i vilken en sådan apparat hängdes upp, fig. 1. Intill synes en av deltagarna i leken, klädd i stövlar, blå byxor och vit skjorta med röda band kring livet och röda spetsar nedtill. På »preussarens» andra sida är målat Carl XV:s namnchiffer med en svensk och en dansk flagga och nedanför en blomsterkrans, fig. 2.

»Preussaren» är kommen från Fjälje socken i Torna härad i Skåne och lär ha tillverkats av en för många år sedan avliden man som hette Anders Andersson Tapper. Givaren har skildrat hur apparaten användes. I leken deltog

samtliga till vuxen ålder komna »dränga och gårapåga» i byn, och dessa hade tidigt på morgonen fastlagsmåndag rest upp stängen med »preussaren». Senare på dagen tog tävlingen sin början. Rytarna samlades ett stycke nere på bygatan, så pass långt från den uppresta ställningen, att hästarna skulle hinna få god fart. Det gällde sedan att i sporrsträck rida förbi och rycka till sig ringen i »preussaren». Uppgiften var svår, ty ringarna voro små. Fick man ringen lös, gled strax en annan automatiskt ned. Löpningen upprepades så länge någon ring fanns kvar, och antalet ringar har ursprungligen varit större än det nu bevarade. Den som vid tävlingens slut fått de flesta ringarna blev kung, och han var den förnämste på kvällens gille och dans och fick också välja sig en gemål. Både kungen och drottningen voro klädda i krona och sutto främst vid måltiden.

Genom egna uppteckningar, skriftligt meddelade uppgifter och en av Föreningen Skåniskt Folkminnesarkiv anordnad pristävlan har erhållits ett rikt material

FIG. 1. »PREUSSAREN», FRAMSIDA. FJÄLIE SN, SKÅNE.

FIG. 2. »PREUSSAREN», BAKSIDA. FJÄLIE SN, SKÅNE.

om ifrågavarande sed¹. Trots det ringa utbredningsområde leken haft företer

¹ För meddelade uppgifter om »ta ringarna» står förf. i tackamhetsskuld till följande personer: läroverksadjunkten Jöns Åkesson, Stehag, lantbrevbäraren J. Bergström, Veberöd, fil. kand. Ingemar Ingers, Hvilan, banvakten J. Snodh, Malmö, lantbrukaren Ola Christoffersson, L:a Ahlsted, och skriftställaren Pehr Johansson, Broby.

den dock en hel del skiftningar. Växlande har isynnerhet varit sättet för ringarnas upphängning. I en skildring kallas »preussarens» motsvarighet för »flygeln» och var gjord av järn. Den hängdes icke upp utan fastsattes på en lutande stång, som i sin tur var fastgjord i en ställning. Från L:a Ahlsted beskri-

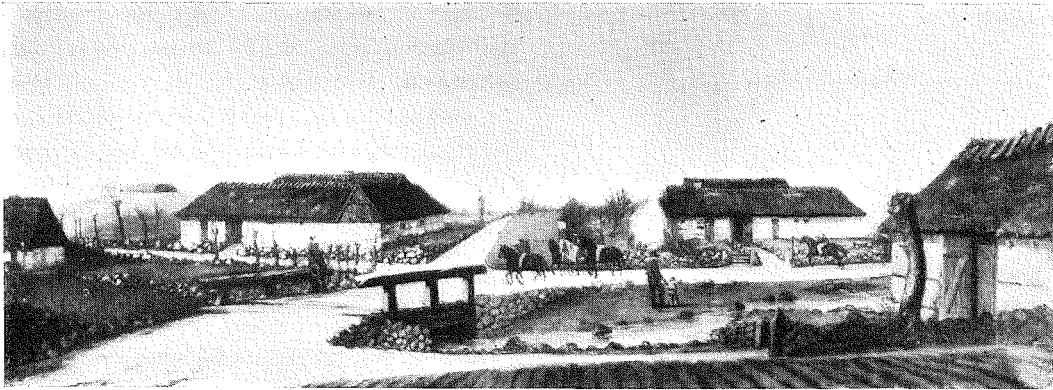

FIG. 3. »FASTLAGSRYTTARE». OLJEMÅLNING AV C. C. DAHLBERG, MALMÖ MUSEUM.

ves apparaten så här: »Ringarna hängdes uppe på en stång av cirka 2,5 till 3 alnars längd, som stod på en korsfot av trä. På övre ändan var en blecklåda gjord fast i smyk (d. v. s. i vinkel) läggt vid den sidan, där de skulle taga ringarna. Den satt med stort fall, så att ringarna löpte lätt nerför. Ingen gavel var i lådan, men vid båda sidor nerevid var en fjäder, som höll första ringen. När den togs sprang en annan ut.» På en tavla från år 1869 kallad Fastlagsryttare av C. C. Dahlberg i Malmö museum med motiv från Ölövs by i Ö. Vemmenhögs socken, synas ett par bilder från »ta ringarna», fig. 3. Främst rida några karlar, som väl skola visa, huru man efter leken rider omkring i byn. Bakom synes en ryttare som i full galopp söker rycka till sig ringen. Den ställning som här är avbildad överensstämmer troligen med de nyss beskrivna. I S. Åby var anordningen densamma. Apparaten fästes cirka 3 m. från marken, vinkelrätt på en lång flaggstång². Men ringarna kunde också

hängas upp i krokar på en tvärslä i toppen på en påle, fig. 4. I Dörröd i Veberöds socken var ringarnas antal tio. Från kyrkbyn i samma socken omtalas en liknande ställning från en fastlagsfest 1888. Här fanns dock fyrtio ringar och två och två ryttare gjorde då sitt försök samtidigt. Samma anordning har troligen åsyftats i de fall, då meddelarna upplyst att ringarna hängts direkt på tvärslä (Gödelövs, Skabersjö och Åkarps socknar).

Innan tävlingen började hölls vid en fastlagsfest i Veberöds socken år 1885 följande tal: »Liksom våra förfäder samlades och roade sig med kämpalekar och skulle visa sina kraftprov och visa vad de dugde till, så äro vi också nu samlade och skall visa våra kraftprov. Må nu ingen förhäva sig och tro, att dessa kraftprov äro lätta att bestå, nej, det kan bli så att den ypperste misslyckas och den man minst förmodar kan bäst bestå provet. Men innan vi nu börjar denna tävlan vill jag lägga Eder alla på minnet att gillets regler skall obrottsligt följas. Skulle någon fördrista sig

² Aje, En smedgesälls upplevelser och äventyr, sid. 37.

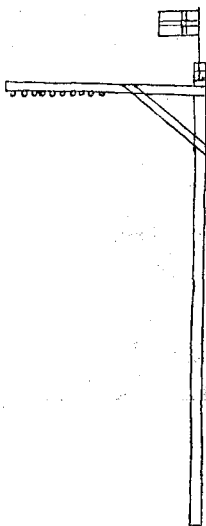

FIG. 4. STÄLLNING MED RINGAR, VEBERÖDS SN, SKÅNE, 1860. RITAD EFTER BESKRIVNING.

till att störa ordningen skall han ådömas plöjt (böter) som gillet regler säga och de komma att skoningslöst utkrävas och jag beklagar den som vågar störa ordningen. Då börjar vi nu.»

Tävlingen gällde vanligtvis att få det största antalet ringar (Ö. Klagstorp, Godelöv, Skabersjö). I Veberöds socken fick varje ryttare rida trenne varv. I Döröd, där man endast hade ett mindre antal ringar, fick ryttaren omedelbart låta den fångade ringen glida ned på marken. Kontrollanterna protokollförde resultatet och hängde upp ringarna. I kyrkbyn, där man hade fyrtio ringar på stängen, behöll ryttarna ringarna till tävlingens slut.

Från L:a Ahlstad berättas, att tre omgångar ringar skulle tagas och att den som fick den sista ringen var segrare. Men också kunde en av ringarna vara särskilt märkt, antingen med ett hack (Snårestad, Skabersjö, S. Aby) eller med

ett K, »kungaringen». Det var vanligtvis smeden som skulle ordna med ringarna och »se att det gick rätt till». För att rycka till sig ringen kunde användas en vanlig spatserkäpp — en sådan har figuren på »preussaren» i handen. Eller också hade man särskilt iordninggjorda runda, avsmalnande käppar, »något längre än en militärsabel». I senare tid användes en rotting.

Liksom den på »preussaren» avbildade figuren voro deltagarna i tävlingen på ett eller annat sätt utklädda. »Drängarna gjorde sig riktigt 'granna' med 'fastelamsbån'», berättar en meddelare från Vemmenhögs härad. »Di klädde ut hästarna me kransa om halsen å små fanor i hoestolarna», enligt en uppteckning från Skabersjö socken. Från Veberöds socken berättas: »Alla voro klädda i dragonuniform. Klockaremansellerna i Döröd hade hjälpt till att sy på snören. Vita och gula och blå snören på bröstet och revär i byxorna. Axelepåletter så di så ut som militärer. Di hade ett faseligt bry med denna anordning, därför hade di såna gille endast vart 10:de år. Alla människor så kom di å skolle se ryttarna. Ja di va så vackert så di va obegripen. Di hade en urtakåst i mössan eller hatten som plym. Å hästarnas betsel var utstyrt me fransar, gula, blåa och vita, di hade vackra täckje på.» Kungen blev särskilt utpyntad. »Den som blev kung fick en krans av blommor över axeln under ena armen» (Skabersjö). »Kungen utstyrdes med en krans av siden- och pappersblommor. Alla ryttarna hade fastlagsris av ståltråd och sidenband på mössan» (Skabersjö). »Kungen blev utklädd i rött papper. De

skulle ha ett rött band om armen» (V. Kärrstorp).

Det var inte enbart behagligt att bli kung. Hederstiteln blev ofta ett öknamn. Det hjälpte inte med höga böter — på sina håll bestämdes 50 kr. Häri ligger väl orsaken när tävlingen i en socken förvrängts så, att det talas om att den som tog ringen, kunde befria sig från att vara kung, om han blev den förste som kom till gillesgården.

Omedelbart efter tävlingen har man brukat rida omkring i byn och visa »kungen». Härom och om själva gillet berättar lantbrevbärare Bergström följande i sina rika uppteckningar från Veberöds socken: »Så närr di hade roat si me å tad ringja, så raj di op po alla ställen där de lånt hästar å bjöd far å mor ti gilles. Detta va fastelannslörda, så fastelannssönda skole di komma. En klanettblåsare å en fiolspelare va ti häst osse. Musiken va i mitten, förr di skole höras fro äne ti äne. Närr di kom po gåren stämde mosiken opp. I spetsen va två föreriare, därefter kom två fanbärare. Di hade fäste ti stångens ända. Den ene föreriaren skole hålla tal po alla ställen. De ställen där de lånt hästar. Far å moärr komme ud. Två hade tjud å brö å två bränvinsflaskor. Men di hade satt stor plojt po om non drack si full. Den dan dude di inte å ta rent av. Halva suppar. Man mäst läppja po glased den dan. Föreriaren skole hålla samma tal, även om det var inför föräldrarne. Talet lydte sålunda:

Goddag! godvänner

vilka i oss alla känner.

I dag äro vi ungombröder till häst

och komma för att bjuda Eder till fest.
Vi komma ej för att något begära
men för att visa eder denna heder och ära.
Vår resa har ej varit lång
vi ha blott varit och tatt ringar vid en
stång

och ridit på en bana
förbi vår höga fana.

Nu uppstämmer musiken av alla krafter. Sedan snapsarna tagits skulle andre föreriaren hålla tal. Ja ska hälsa fra ongdomen att värden å värdinnan e välkomma ti midda i moron hos Hans Pål i Dörröd. Sedan bar det åstad till nästa ställe. Närr di hade ried po alle ställen, raj di ti gillesgåren. Där va påga å to imod ögjen å raj hum me däm. Så fick di tjud å brö å sinopp å öl å brännevin, men sattes då ej ti bors. Å så åd di å dansa å åd å dansa ti omkring klåckan 2 natten. Men så dan ette, fastelannssönda, då kom bunnärna (bönderna), å di hade förningar me si som ti di värsta bröllop. Då satt di ti bors alla å åd. Där åts å dracks å musikanterna fejla å blåste klanet av alla krafter, å sien dansa alla bo gamla å onga. Sien blö di ett edane (ätande) å drickjande å dansande så länge di mata. Ja di gillen va så bra så di e obeskrivelet. Di hade kokt fläsja å bruna bunor å sviskon-soppa til midda. Bröd, ost, smör, fläsk sto po bored hela tiden så di kone eda av vad di ville onge hela tiden. Fastelannsmånda börja di igin, men då fick di bara öl å bränvin, ost, smör å fläsk, bröd. Di fick sviskonasö så långt förrådet räckte från föregående dag.»

»Ta ringarna» har i vårt land endast förekommit i sydvästra Skåne. Utom-

lands träffa vi närmast på leken i Danmark och även där som fastlagsnöje³. Där brukade man vanligtvis endast ha en ring, som hängdes i ett mellan tvenne stolpar spänt rep. »Under galgen stod der under ringrendningen en karl med en tang og han skulde hänge ringen op, när den faldt til jorden». Den som i ett visst antal ritter tagit ringen de flesta gångerna blev »kung». I Tyskland har leken varit synnerligen vanlig i de nordliga delarna; i Lauenburg, Holstein och Anhalt vid pingst, i Schleswig, Ditmarsken och Westfalen vid fastlagen. Den har även förekommit i Tirolen⁴. I Holland hängdes vanligen ringen emellan fingrarna på en arm, som är fastgjord i en påle. Upphängandet i ett rep förekommer dock⁵. Ringstickningen förekommer också i Skottland och även där hänges ringen i ett mellan tvenne pålar uppspänt rep⁶.

Denna folkliga ryttarövning med en ring som måltavla har en motsvarighet i hovens och adelns ringränning. Ringen

³ Bjerregaard, Sed og Skik i Ommersyssel, sid. 6 ff.; Feilberg, Jydsk Bondeliv I, sid. 298 ff.; Grundtvig, Danske Folkeminder, sid. 178; Kristensen, Det jydsk Almuelev IV, sid. 53 ff. Tillägg IV sid. 105; Skattegraveren 9, sid. 207; Reimer, Nordtysk Bondeliv i Mands Minde, sid. 425 ff.

⁴ Sartori, Sitte und Brauch, sid. 120 o. 213; Reinsberg-Düringsfeld, Das festliche Jahr, sid. 192 f.; Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogtümer Schleswig-Holstein und Lauenburg 1861, sid. 181; Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1897, sid. 84 ff.; Kück o. Sohnrey, Feste und Spiele, sid. 139; Meyer, Deutsche Volkskunde, sid. 145; Albers, Das Jahr und seine Feste, sid. 123; Mannhardt Wald- und Feldkulte I, sid. 388.

⁵ De oude tijd 1872, sid. 287 f.; Dykstena, Mit Frieslands Volksleven I, sid. 315 f.; Reinsberg-Düringsfeld, a. a. sid. 193.

⁶ Hazlitt, Popular antiquities of Great Britain II, sid. 329.

eller tavlan som tävlingen gällde kunde hänga på ett uppspänt rep. En sådan anordning visar t. ex. Christian IV:s ringränningsbägare på Rosenborg och en av Ehrenstrahls bilder från Karl XI:s karusell⁷. Men ringen kunde också vara fastgjord medelst en fjäderanordning i en hylsa såsom fig. 5 visar, en bild ur den samling ridinstruktioner, fransmannen Pluvinel skrev för Ludvig XIII⁸.

I vilket förhållande den folkliga ringstickningen står till ringränningen framgår av dess ställning till andra folkbruk. Ringstickningen hör samman med de ryttartävlingar, vilka ha framgått ur »striden om vegetationsstången»⁹. Målet har ursprungligen varit ett majträd eller en majstång. Majen kan också ha form av en krans, och tävlan är då ibland en kapploppning, men kan även bestå i att under full galopp rycka till sig den upphängda kransen. Nära till hands ligger det att då sedens verkliga innebörd fallit i glömska utbyta kransen mot en ring¹⁰. Av »Kransstechen» blir »Ringstechen». Denna förändring har troligen skett under påverkan av den redan tidigare hos de högre klasserna förekommande seden, som dock en gång på samma sätt kan ha vuxit fram ur de folkliga ryttartävlingarna. Bland dessa kan även en annan grupp än de förut nämnda varit av betydelse. En stor utbredning ha de täv-

⁷ Ehrenstrahl, Das grosse Carrosel.

⁸ de Pluvinel, L'instruction du Roy Louis XIII en l'exercice de monte à cheval. — För upplysningar om ringränningen står förf. i tacksamhetsskuld till intendenten Rudolf Cederström.

⁹ Jfr. Hammarstedt, Studier om vegetationsstången, i Fataburen 1907, sid. 19 f.

¹⁰ Jfr. Meyer, a. a., sid. 145.

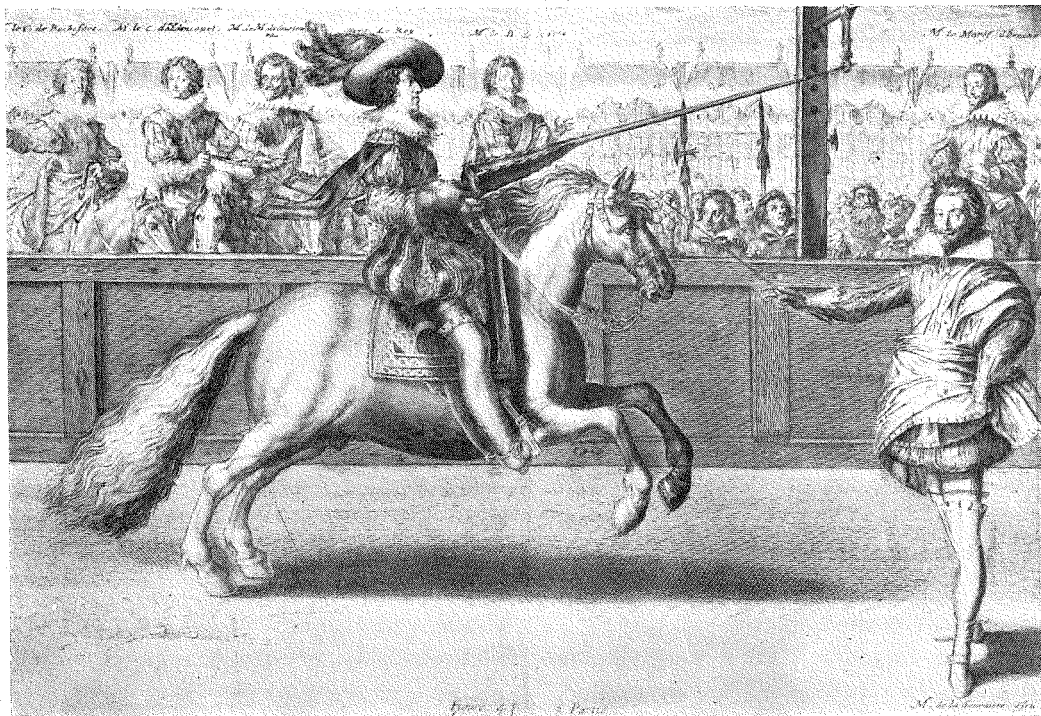

FIG. 5. SCEN UR RINGRÄNNING. UR PLUVINEL.

lingar haft, där det gällde att i förbiringandend dra huvudet av en mellan tvenne stolpar upphängd gås eller tupp¹¹. För att försvåra saken hade man smörjt in fågelns huvud med fett. I Bretagne brukade man också hugga av huvudet med sablar. I Danmark omtalas i en beskrivning från 1770 att man vid fastlagen brukat att »stikke til en Gaas¹².» Från England finns en uppgift från 1300-talet att lärjungarna vid en skola begära en tupp av rektorn för att efter vanligt bruk använda den för målkastning vid fastla-

gen¹³. Hit hör också den bekanta fastlagsseden »slå katten ur tunnan». Dessa tävlingar ha säkerligen varit av stor betydelse för »ringstickningens» utbredning och kunna anses såsom dess direkta föregångare¹⁴.

¹¹ Hazlitt, a. a. I, sid. 41 ff.

¹² Tävlingarna, i vilka en fågel dödas, höra i viss mån samman med »striden om vegetationsstången». Även den till måltavla använda fågel har tydligen (som vegetationsrepresentant?) trots innehålla en lycko- och fruktbarketskraft, som kom den till godo, som dödade fågel. Till ritens variationer — fast utan betydelse för den i uppsatsen behandlade seden — höra även skyttegillenas fågelskjutningar och målslagningen på en i en kruka satt tupp. Från 600-talet omtalas att longobarderna under ritt kastade med sina spjut till måls på ett skinn, uppsatt i ett träd. Mannhardt, Wald- und Feldkulte I, sid. 394.

¹¹ Se t. ex. Kristensen, a. a. Tillägg IV, sid. 104; Sartori, a. a., sid. 115; De oude tijd 1869, sid. 69; Nork, Das Festkalender, sid. 812 o. 1005.

¹² Fra Arkiv og Museum I, sid. 186.

Den som segrade i »ta ringarna» blev kung och fick en drottning. Samma bruk förekom även vid den andra skånska fastlagsleken »slå katten ur tunnan».

Vi finna detta bruk även vid ringränningen och »slå katten ur tunnan» i Danmark och vid kransridningen och skyttefesterna i Tyskland¹⁵. Det är sommarbrudparet, som här uppträder¹⁶. Liksom detta brukade kungen med förridare och följa dra genom byn och insamla gåvor och bjuda till gilles. Det skulle då vara en senare omformning av seden att kungen red ensam och att drottningen inte valdes förrän på kvällen. I Danmark rider drottningen med i tåget, men det är en karl. »Den der slog tønden itu eller havde tillkæmpet sig de fleste Ringe var dermed kaaret til Konge, og den næst følgende Rytter kaldtes hans Dronning¹⁷.» Intressant är en uppteckning författaren gjort i Gödelövs socken om »slå katten ur tunnan»: »Den som slog sönder tunnan blev kung. Man band för ögonen på honom och tog honom in i ett rum, där han skulle välja ut en flicka. Alla flickorna stod utmed väggarna. Det var ofta i 'bårrestuan' (borgstugan?) på Björnstorp (herregård). Det var ett samlingsrum för alla arbetarna på godset. Den som kungen tog blev drottning. Alla var så rädda för ingen ville vara drottning. Se'n skulle kungen och drottningen rida och alla pojkar efter, utom två, som skulle vara

förridare. Dessa två var så fint utstärda med pappersblommor. Så red de och visade sig och då fick de ofta matvaror. Genast efter började gillet och det fortsatte dan efter också».

Vi ha i »ta ringarna» funnit en sed, som har djupa folkliga rötter och kan gå tillbaka på urgammal tradition. Hur gammal är den då i vårt land? Upptåget varierar här rätt mycket och detta kunde vara ett kriterium på en gammal sed. Så är det dock inte här. Redan den snäva begränsningen till sydvästra Skåne vittnar om att seden endast kan vara relativt ålderdomlig. Vi finna att varken Linné eller Nicolovius, som båda skildra »slå katten ur tunnan», omnämna »ta ringarna». Dessutom säger den levande traditionen direkt, att den sistnämnda leken ersatte den andra »därför att de tyckte att slå katten ur tunnan var så grymt».

Det är »slå katten ur tunnan» som föranlett att »ta ringarna» upptagits som fastlagslek i Skåne. Utklädseln, »kung» och »drottning» och kringridandet i byn är gemensamt, endast själva tävlingsmomentet är ett annat. Från Rönnebergs härad omtalas att fastlagsryttarnas kostym alltid var densamma: »en vit linneskjorta över blå vadmalsbyxor, ett kulört skärp kring livet, trekantig pappershatt¹⁸. Denna dräkt överensstämmer nära med den på »preussaren», fig. 1, avbildade. Utklädsel förekommer också i motsvarande utländska bruk. Från Baden t. ex. omtalas, att man klädde sig i vita skjortor under upptågen vid fastlagen¹⁹. »Slå katten ur tunnan» omtalas i Eng-

¹⁵ Se t. ex.: Reinsberg-Düringsfeld, a. a., sid. 271 f.; Kück u. Sohnrey, a. a., sid. 131; Kuhn, Westfälische Sagen, Gebräuche und Märchen II, sid. 163.

¹⁶ Jfr. författaren, Kransgillet och den långa dansen, Skånskt bondeliv 1924, sid. 42.

¹⁷ Reimer, a. a., sid. 425; Kristensen, a. a., sid. 35.

¹⁸ Wigström, E., Folketro och sägner, sid. 162.

¹⁹ Meyer, Badisches Volksleben, sid. 203.

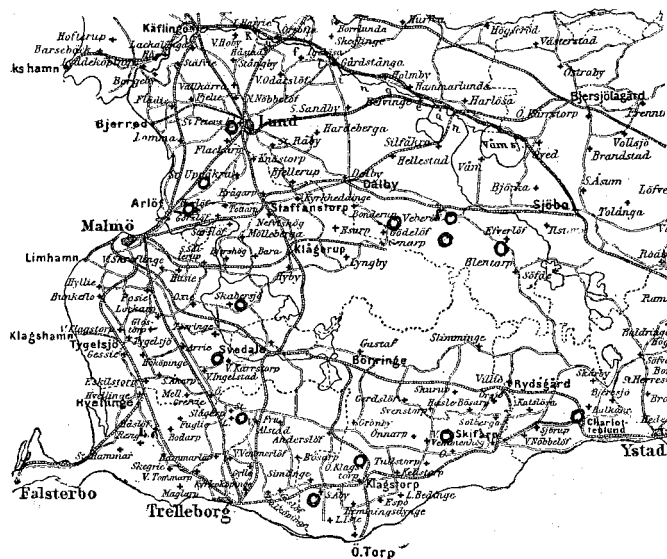

FIG. 6. KARTA ÖVER SYDVÄSTRA SKÅNE; MED RINGAR MARKERAS DE ORTER, DÄR FOLKLEKEN »TA RINGARNA» ANTECKNATS.

land av Shakspeare²⁰. Den har förekommit i Holland, Pommern och på Rügen²¹. På Jylland har seden varit vanlig²². För utbredningen till de danska öarna har möjligen den holländska inflyttningen till Amager i början av 1500-talet varit av betydelse²³. Hos oss tyckes leken endast ha varit mera allmän i västra Skåne²⁴.

²⁰ Hazlitt, a. a. II, sid. 303.

²¹ De oude tijd 1869, sid. 69; Buschan, Das deutsche Volk, sid. 96; Haas, Rügensche Volkskunde, sid. 55.

²² Se litt.-hänvisningar i not 3.

²³ Troels-Lund, Dagligt liv i Norden, 7, sid. 168 f.

²⁴ Linné, Skånska resan, sid. 235; Nicolovius, Folklivet i Skytts härad, 3:dje uppl., sid. 119 f.; Rosén, Från Bosgården och Tuvefåladén, sid. 36 f.; Wigström, a. a., sid. 161 f. — Bruzelius uppger i Allmogelivet i Ingelstads härad, sid. 62, att kattleken saknats i sydöstra Skåne. I Svenska allmogens liv, 2:dra uppl., sid. 433, säger Norlind att denna uppgift är oriktig. »Ingen socken i Ingelstads eller Järrestads härad synes ha saknat den.» Förf. till denna uppsats, som under senare år bedrivit insamlingar i dessa härad, har emellertid ej kunnat påträffa den där.

En meddelare uppger att hans fader talt om, att »slå katten ur tunnan» infördes i början på 1830-talet av köpman Borgman i Trelleborg »han hade sett det i Danmark». Vi ha dock seden belagd i Skanör genom Linné redan 1749. Men kanske var den då inte så gammal. År 1723 stodo drängar och åboar i Villie by i L:a Slågarps socken tilltalade inför häradsrätten, därför att de »löpt vädjlopp» aftonen före fastlagsmåndag²⁵. Hade »slå katten ur tunnan» förekommit, hade länsmannen säkert även stämplat denna lek som ett »oskick» och fordrat åtal.

Liksom »vädjloppet» troligen efterträtts av »slå katten ur tunnan» har denna i sin tur ersatts av »ta ringarna». Det

²⁵ Christoffersson, Skytts härad, sid. 536. — Nämnden upplyste att dylika kapplöpningar varit i bruk hos allmogden sedan uråldriga tider, fastän det under krigsåren blivit nästan alldeles bortglömt.

är i så sen tid som vid mitten av förra århundradet »ta ringarna» införts hit — det äldsta belägget är från slutet av fyrtio-talet. Den liksom dess föregångare har kommit från Danmark²⁶. Helt säkert bör man där kunna spåra vandrigen av ringstickningen från väster till öster. I en beskrivning från Själland av år 1770 nämnes den inte bland då brukliga fastlagsnöjen²⁷. Från Fyen omtalas, att man tidigare slagit katten ur tunnan, men brukat »i en senare tid at stikke til Ring»²⁸. »Ta ringarnas» utbredningsområde i Skåne, fig. 6 utgör den del av provinsen, där det danska inflytandet varit starkast och där det även ifråga om andra företeelser verkat ännu under 1800-talet. Då har t. ex. boningslängan inom vissa delar av detta område erhållit en från det övriga Skåne avvikande men med Danmark överensstämmande plan.

Den i början omnämnda av Nordiska Museet förvärvade apparaten kallades »preussaren». Leken har också kallats »sticka preussaren» eller »sticka pröj-sen», men detta namn har haft en mycket ringa utbredning. Det uppgives att det använts i trakten väster om Lund, även är det bekant från Burlövs socken²⁹.

²⁶ Någon motsvarighet till de skånska metoderna för ringarnas upphängning har förf. ej funnit i den tryckta danska litteraturen. Uppgifter från arkiv eller fältet har förf. ej varit i tillfälle att erhålla.

²⁷ Fra Arkiv og Museum I, sid. 186.

²⁸ Reimer, a. a., sid. 426.

²⁹ Från Barsebäck, Rönnebergs härad, nämner Eva Wigström »preusstickning» som benämning på »slå katten ur tunnan» (!) Wigström, a. a., sid. 161. — Benämningen »Tornaleken» har också förekommit på »ta ringarna»; jfr. Österlings karaktäristik i Idyllernas bok av detta härad: »det hästuppfödande, det karska Torna».

Namnet tyder på att ha kommit från Danmark. Det bör ha bildats i analogi med de där förekommande benämningarna »stikke til stråmanden» och »stikke til jomfruen»³⁰. I Danmark bör också preussaren i högre grad än i Skåne ha varit ärkefienden, som man vill ha till mål för sitt spjut.

»Ta ringarna» torde i allmänhet ha upphört på 1880- och 90-talet. I Veberöds socken t. ex. hölls det sista fastlagsgillet med ryttartävling år 1888³¹. Lång livstid fick alltså inte denna fastlagslek i vårt land och dess roll i svenskt folkliv kan synas för obetydlig för det antal sidor här ägnats den. Men den är av intresse genom att visa inom vilken kort tid skiftningar i folkseden kan uppstå och att man mången gång måste räkna med rena tillfälligheter vid dess utformning. I detta fall kan tendensen att variera även bero på att sedan införts vid en tid som i allmänhet innebär upplösningen av de gamla allmogetraditionerna. »Ta ringarna» är också av intresse genom att visa att bygdegränsen verkat även i sen tid — dess utbredningsområde är om man ser i stort en av Romeleåsen naturligt begränsad bygd. Slutligen ger den ett memento att ej tala om en folkseds ålder i en bygd innan en närmare undersökning gjorts.

³⁰ Feilberg, Ordbog III, sid. 617; Ussing, H., Aarets og livets Høgtiden, sid. 45.

³¹ Leken har senare bl. a. uppförts år 1910 av en ungdomsförening i Åkarp och år 1921 vid en basar i Lomma. Här är det ju dock fråga om en konstgjord tradition.

DEN FÖRROMERSKA JÄRNÅLDERNS PROBLEM I NORDEN.¹

av

T. J. ARNE.

Ännu ha knappast 50 år gått till ända, sedan man började tala om en förromersk järnålder i Norden. Waldemar Schmidt och Oskar Montelius antogo ännu i slutet av 1860-talet, att järnåldern här tagit sin början vid tiden för Kr. f., alltså vid den tid, då de första svallvågorna från det sig ständigt utvidgande romarväldet nådde det urgamla germanområdet vid Östersjön. Först amtman Wedels mönstergiltiga undersökningar på Bornholm ledde till uppställande av en förromersk järnåldersperiod. I sitt arbete »Jernalderens begyndelse i Nord-Europa (1881) låter Ingvald Undset järnet uppträda i det 2:a århundradet före Kr. f. Han vill dock på grundval av fynden endast tillskriva Bornholm en verklig förromersk järnålder, som sträcker sig från 100 år före till 100 år efter Kr. f. För Jyllands och de danska öarnas räkning tvekar han att tala om en verklig förromersk järnålder. I sin berömda avhandling »Om tidsbestämning inom bronsåldern», som i år fyller 40 år, utsöndrade Oscar Montelius

för Sveriges vidkommande en period med inflytelser från latènekulturen och lät inflytelserna från Hallstattkulturen börja redan med bronsålderns yngre period och fortsätta in under vår äldsta järnålder.

För Montelius förblev, ända in i det sista, bestämmandet av järnålderns början i Norden det förnämsta problemet inom denna period, och han sökte ständigt lösningen i en bestämd riktning, som resulterade i ett oupphörligt tillbakaskjutande av begynnelsepunkten. I »Minnen från vår forntid» (1917) låter han sin sjätte bronsåldersperiod sluta omkring 600 före Kr. men han tillägger: Redan under den period, som nu kallas den sjätte av bronsåldern, var emellertid järnet i så allmänt bruk, att också den skulle kunna hänföras till järnåldern.

Från år 750 före Kr. skulle vi alltså i Sverige kunna räkna med en järnålder. Men i sin viktiga uppsats »När började man allmänt använda järn?» (Fornvännen 1913) formulerade Montelius följande definition av järnåldern: »Denna period börjar icke i det ögonblick, då det första järnföremålet förfärdigas, utan först, när vapen och verktyg så allmänt göras av

¹ Hället som provföreläsning i Uppsala och som föredrag i Föreningen för Sv. Kulturhistoria våren 1926.

järn, att denna metall bildar den materiella grundvalen för kulturen.» Om man med gillande av denna definition undersöker, på vilket material påståendet om en så tidig järnålder i Sverige stöder sig, kommer man till följande egendomliga resultat: Från en period av minst ett halft årtusende äga vi först ett litet miniatyrsvärd av järn, funnet med andra föremål vid Bjärsgård i Gråmanstorpssocken, Skåne. Det tillhör ännu bronsålderns femte period. Vidare tillkommer ett järnsvärd av Hallstatt-typ från Sjögestad i Vreta klosterns sn, Östergötland, och en halv-rund järnkniv, funnen tillsammans med en bronskniv och brända ben i en lerurna i Vallkärra by och socken, Skåne. Båda dessa järnföremål tillskrivas av Montelius bronsålderns sjätte period.

Till den egentliga järnålderns första period (efter Montelius) räknas en avbruten järnkniv, som funnits med bitar av en höghalsad kruka i en brandgrav vid Butraifs i Norrlanda socken på Gotland. En järnskära tillhörande ett depotfynd från Norrgårda i Vallstena socken, Gotland, avslutar denna förteckning på eggredskap och vapen från den tid, som ligger före det andra förkristna århundradet. Allt som allt 5 föremål, av vilka åtminstone svärdet är utifrån importerat.

Den materiella grundvalen för den svenska järnåldern under runt 500 år utgöres alltså, statistiskt räknat, av ett skärande redskap per århundrade.

Övriga järnföremål utgöres av 4 nålar med böjning på halsen, därav 3 gotländska och en skånsk, vidare en halv järnring från Gotland och en från Skåne. Därtill komma de järnnålar, som sitta

eller suttit på baksidan av en del runda bronsspännen. Bevarad är av dessa blott en, som sitter på baksidan av ett spänne från Ransten i Sundby sn, Södermanland.

Utgår man alltså från den allmänt erkända definitionen, kan man svärigen tala om en verklig järnålder i Sverige föremitten av det andra förkristna århundradet, på sin höjd om en *protojärnålder*.

Men man kan, utgående från en liknande definition för begreppet *bronsålder*, som den, vilken här lämnats för »järnåldern», knappast med fog påstå, att en verklig bronsålder existerade under den sjätte bronsåldersperioden och ännu mindre senare. Från denna sjätte period äga vi alls inga bronsvapen, inga arbetsyxor, blott några få halv-runda bronsknivar. På dem kan man inte bygga upp en kultur. Vad vi äga i något större mängd från bronsålderns sista och järnålderns första period av ett antal smycken, hals- och armringar, smyckenålar, betsel och betselbeslag, runda spännen av brons. Det kan emellertid hända, att vissa enkla hålkylxor av brons böra dragas ner från femte till sjätte perioden, och de östeuropeiska hålkylxor, som hamnat i Lappland och Uppland torde med säkerhet tillhöra vår första s. k. järnåldersperiod.

I Norge ligga förhållandena på samma sätt, ja ännu värre. Professor Brögger anmärker i sitt arbete *Det norske folk i oldtiden*: »Det eneste jern, som hittil er kommet frem fra ett tidsrum på en 6—700 år av vår historie er i alt en 10—12 nåler, spenner og beltehaker av jern foruten noen av bronse, tre små kniver av jern, som antagelig har vaert til sakralt bruk, og som en viktig undtagelse et funn av

to spyd og en skjoldhatt fra en grav i Vestfold.» (Aas i Sande, Jarlsberg).

Det är att märka, att denna järnbrist varar ännu längre i Norge än hos oss och omfattar hela den förromerska perioden, alltså även den senare latënetiden.

Carl Neergaard² låter järnåldern börja omkring 500 eller möjligen något tidigare i Sönderjylland och därmed i Skandinavien. Även i Sönderjylland inträngde järnet långsamt: små järnknivar och järnnålar hittas emellanåt i urnorna från de stora urnegravfälten i förbindelse med sena knivar och nålar av brons. Vi befinna oss här jämförelsevis långt mot söder; det är ej att undra på, att järnet uppträder ymnigare, men det är påfallande att man även i Danmark under järnålderns första period mest har att räkna med små nålar, bältehakar och knivar av järn, ej med några mera betydande redskap, såsom yxor, eller med vapen.

Denna tidiga järnålderskultur, utan mera betydande eggverktyg och vapen av järn, är utbredd även över norra Jylland, under det att den är mycket obetydligt representerad på Fyen och Sjælland med kringliggande öar.

Denna protojärnålder, av Montelius och andra kallad Järnålderns första och andra period, är på hela Jylland och ned i Slesvig och Holsten representerad av urnegravfält, dels med urnorna täckta av låga högar (tuegrave), dels anbragta »under flat mark».

Den jylländska kulturen med sina bälteringar (öskenringe), sina bältehakar och nålar har en särskild lokalprägel och,

som professor H. Shetelig antytt, är den samtida norska kulturen på Vestlandet nära anknuten till densamma.

Även på Gotland kunna vi under period I spåra en lokal utveckling av de utifrån inkomna hallstatt-elementen: halsringar med bandformiga kluvna ändar, runda små bronsskivor, ofta med en ögla på baksidan, svanhalsnålar med skålformiga eller andra huvudavslutningar. Professor Oscar Almgren har i sitt arbete *Die ältere Eisenzeit Gotlands* noggsamt framhävt den dåtida gotländska bronsteknikens självständighet.

Ett verkligt problem bildar förekomsten på Gotland under denna tid av skelettgravar, så egendomlig, då de närmast föregående bronsåldersperioderna och de närmast efterföljande järnåldersstadierna fram till tiden för Kristi födelse endast uppvisa likbränning.

Oscar Almgren lämnar i sitt 1914 tryckta arbete oavgjort, huruvida detta begravningsskick bör förklaras ur inhemska orsaker eller genom inflytande från keltiskt område. Sedermera har Bror Schnittger i ett föredrag, hållet vid det nordiska arkeologmötet i Köpenhamn 1919 redogjort för sina och kand. H. Hanssons undersökningar i Lärbro och Levide socknar på Gotland. Där ha påträffats båtformiga gravar, av vilka somliga innehöllo urnor med brända ben, andra skelett. Urnegravarna synas tillhöra senare hälften av bronsåldern, skelettgravarna period I av »järnåldern». Schnittger antager, att båtgravskicket självständigt uppkommit på Gotland men inlåter sig ej alls på frågan om det plötsliga uppträdandet av skelettgravar. Problemet måste ännu betraktas som olöst,

² C. Neergaard, Sönderjyllands jaernalder I, Aarb. 1916.

men jag kan ej underlåta att framhålla ännu en förklaringsmöjlighet utom den keltiska, nämligen ett österifrån över Finland eller Balticum kommet inflytande från den efter 600 f. Kr. rådande skytiska kulturen, som även starkt påverkade stammarna i Norddryssland. Den i åtskilliga avseenden skytiskt färgade, vid Kamas och Vjatkas nedre lopp härskande Anánjino-kulturen sände utlöpare till Finland och Sverige under järnålderns I period i form av enkla hålkyxor.³

De skivformiga små kupiga bronsmyckena från Gotlands första järnåldersperiod erbjuda en otvivelaktig likhet med likartade beslag från skytiskt område i Sydrysland. Jag tänker också på den likhet, som består mellan de stora kupiga massiva bronsskivorna i fyndet från Norrgårda i Vallstena socken, och andra sådana från Koban i Kaukasus. En på Gotland funnen bronsnål med vädurshuvud, troligen av kaukasiskt ursprung, ehuru kanske något äldre, talar också för möjligheten av dylika förbindelser.

Inom den skytiska kulturen anträffas uteslutande skelettgravar, inom Anánjino-kulturen är likbränning sällsynt.

Detta möjliga inflytande från öster bör alltså enligt min mening även tas i betraktande vid försöken att lösa problemet om skelettgravarnas plötsliga och episodiska uppträdande på Gotland cirka 500 före Kr. f.

Att på grundval av det ringa fyndmaterialet från period I uppvisa lokalskiljaktigheter på Sveriges fastland låter sig knappast göra. Perioden är rikast

representerad på Öland och i Skåne, men Södermanland, Småland och Västmanland uppvisa jämväl några fynd. Arvet från hallstatt-kulturen visar sig tydligt i de vanligen parvis funna tutulusformade spännena. En särskild avart av dessa bilda de koniska dubbelspännena av Ljunitstyp, som av docenten Ekholm dragits fram i ljust. Dessa utgöra otvivelaktigt, såsom Ekholm framhåller, en skånsk lokaltyp. Till de av honom kända exemplaren från Ljunits och Hylteberga kan läggas ännu ett från samma trakter, som härom året införlivades med Lunds universitets historiska samlingar.

Det problem rörande den förromerska järnåldern i Norden, som under senare åren framför allt debatterats, har berört den allt starkare aksentuerade fyndfattigdom, som i stora delar av det skandinaviska kulturområdet gör sig gällande redan efter den femte bronsåldersperioden och som kulminerar under tiden 500—150 före Kr. f., alltså under senare delen av Montelius första period och hela hans andra. Det är inte blott fornsaksfynden, som avtaga; vi äga också ytterst få gravar från denna tid och denna gravbrist fortsätter, såsom jag i min uppsats om den förromerska järnåldern i Sverige⁴ framhållit, i vissa provinser ända till den förromerska järnålderns slut, ja ett stycke in på romerska järnåldern. I det nordligare Norge avbrytes enligt Theodor Petersen denna långa hiatus först i början på 200-talet e. Kr.,⁵ och även Norrland

⁴ T. J. Arne, Den senare förromerska järnåldern i Sverige, Fornvännen 1919.

⁵ Th. Petersen, En gravplats under flat mark fra ældre folkevandringstid i det nordenfjeldske Norge, Nord. arkeologmötet i Stockholm 1922.

³ A. Hackman, Suomen vanhimmat rautakauden löydöt, Finskt Museum 1912.

och Finland synas först under romersk järnålder ha fått en ny fast befolkning.

I Mellaneuropa utgör epoken mellan 500 och 200 före Kr. kelternas blomstringstid, latënetidens tidigare del. Föremål tillhörande denna kulturkrets äro före år 200 ytterst sällsynta i Norden; (400- och 300-talen f. Kr., pläga av arkeologerna benämnas latène I, tiden från 300 till nedemot 100 latène II och resten av epoken till Kr. f. eller något senare latène III).

Latène I representeras i Norden möjligen av en fibula, som uppges vara funnen på Gotland och som förvaras i Kristianstads museum. Latène II representeras av några få tveeggade svärd med klockformigt hjält från Danmark och Skåne, ett fåtal halsringar, som väl äro inhemska, ehuru de bära vissa keltiska drag, och slutligen av ett antal fibulor, rätt så sena, om de även äro tillverkade enligt latène II-schemat. Inga av dessa föremål behöva vara äldre än det 2:a århundradet före Kr. f.

Den stora fyndfattigdomen under en så lång tidrymd har givetvis sedan länge varit uppmärksammas av arkeologerna, om den också t. ex. i Montelius viktiga arbete om järnålderns kronologi skymts undan av det glädjande faktum, att man dock hade en hel del spår av mänsklig bebyggelse i Norden mellan den slutande bronsåldern och den begynnande romartiden.

Det ligger nära till hands, att fråga, om inte fyndfattigdomen helt enkelt beror på, att man ännu inte upptäckt periodens gravar eller, om man upptäckt dem, de varit så blottade på gravgods, att de

ej kunnat tidsbestämmas. Det är dock inte mer än 40—50 år sedan hela epokens existens fastslogs.

Det vore emellertid förvånansvärt, om man inte skulle ha funnit nämnvärda spår från denna trehundraåriga period, t. ex. på det eljest så fyndrika Gotland, om där verkligen funnits en befolkning. Och borde inte Södermanland, som ligger omslutet av de med ej få fynd från latène III-tiden försedda landskapen Uppland, Nerike och Östergötland, kunna uppvisa några spår av en bosättning under den långa tiden från omkring år 600 före till cirka år 100 efter Kr. f. eller ändå senare? Så mycket har man dock grävt och plöjt, dikat och grusat i dessa landskap, att några fynd borde ha iakttagits, om de verkligen vore tillfinnandes.

En annan förklaring på fyndfattigdomen har givits av professor Sernander. Han har sammanställt inträdandet av en allt större fyndfattigdom i Norden med den klimatförsämring, som låtit sig biologiskt påvisas i och med att den jämförelsevis varma och torra subboreala perioden avlöstes av den kalla och fuktiga subatlantiska. Det förändrade klimatet invercade i första rummet på växtligheten. En del växter, t. ex., kunde påvisbart ej uthärda klimatförsämringen utan drogo sig söderut efter att tidigare ha haft ett långt nordligare utbredningsområde. Då bronsålderns folk utan minsta tvivel i viss utsträckning idkade jordbruk, är det sannolikt, att även sädeslagen, vete och korn, liksom möjligen ärter, bönor och rotfrukter, ledo under klimatförsämringen. Bristande näringsmedel skulle enligt Sernanders hypotes ha medfört en viss avfolkning.

Mot denna hypotes om en »fimbulvinter» har från olika håll rests invändningar. Man kan ju också tycka, att en temperatursänkning i och för sig av ett par eller $2\frac{1}{2}$ grader inte borde avfolka ett land. Jag tror inte håller, att den tilltagande kylan betydde så mycket. Värre var det med den tilltagande ihärdiga fuktigheten, som bland annat tog sig uttryck i den starka mossbildningen och vissa lövträdsbestånds undergång. En rad av somrar med ihållande regn måste medföra missväxt för åkerbruket. Man ägde säkert icke några särskilt härdiga utsädesarter under bronsåldern och kunde ej anpassa dessa efter de ändrade förhållandena.

Om verkligen de stora lerslätterna, t. ex. i Nerike, Uppland och Skåne voro så uppodlade, som man i allmänhet tycks antaga, så skedde dock plöjningen till ett obetydligt djup; det sådda kornet och rotfrukterna ruttnade lätt bort i det stående vattnet, och sköto stråna upp, så drabbades de i stället av samma öde. Om befolkningen livnärde sig av jordbruk i större utsträckning, kunde den väl under sådana omständigheter gripas av förtvivlan och besluta sig för en utvandring till sydligare trakter med gynnsammare existensmöjligheter. I våra dagar skulle man kanske ha slagit sig på husdjursskötsel i större skala och uppgivit jordbruket. Ett gott bete borde det ju ändå ha kunnat erbjudas i det fuktiga klimatet. Men härpå tänkte man säkerligen icke, lika litet som på sädesimport. I södern lågo förhållandena samtidigt annorlunda. Atén och senare Filipps och Alexanders makedoniska härar krävde ofantliga mängder av sädestillförsel, och den organiserades

också: från det skytiska landet vid Svarta havets och Azovska sjöns nordkust exporterades enorma mängder av säd, och i utbyte erhöles de skytiska furstarna det guld och det vin, som av dem så högt eftertraktades.

Professor Brögger har i sina förut citerade föreläsningar uttalat den åsikten att gravrösen och hällristningar vittna om en ej ringa bronsåldersbefolkning i Norge, men att grundvalen för detta folks kultur ej var bronzen utan stenen. De jämförelsevis fåtaliga bronserna utgjorde blott ett överskott av förvärvsarbetet, som från Danmark bragtes till Norge. Förhållandet med de bristande järnredskapen under förromersk järnålder bör enligt honom tolkas analogt. »Den s. k. fyndfattigdomen i dessa århundradens norska material är endast skenbar.» Man fortsatte att använda sten.

Det finnes två huvudinvändningar mot denna förklaring. De tåla att diskuteras liksom förklaringen själv. Det har icke uppvisats, vilka de stenredskap voro, som brukades i Norden under den förromerska järnåldern. Jag fränser möjligheten att sådana kunna påvisas i det högarktiska området. Varför skulle man komplett uppge tillverkningen av bronsvapen och bronsredskap, som man dock kände till och som voro bättre än stenverktygen, och varför nyttjade man ej längre de små bronsarbetsyxorna eller ersatte dem med sådana av järn. Försjönk man i ett sådant tillstånd av fattigdom och okunnighet, att man åter måste gripa till stenen, när man dock tidigare åtminstone hade haft många lyxvapen och lyxredskap av brons och enstaka av järn?

Då måste det ju i alla fall skaffas en förklaring på upphörandet av all import.

Och vidare, om man också vill ge en annan förklaring på utarmningen än just klimatförsämringen med åtföljande avfolkning och alltså antager en lika stor befolkning som förut, så återstår att förklara den stora, i många trakter fullständiga bristen på gravar under en mycket lång tidrymd. Ha människor levat i en trakt, så ha de väl också dött och blivit begravna. Är det möjligt, att man under 300—600 år skulle ha underlåtit att i brandgravarna nedlägga några som helst föremål med den döde, och borde man inte åtminstone ha funnit gravfält med blott brända ben, som man kunde ha anledning att tillskriva denna tid, om ej befolkningen starkt minskats? Sune Lindqvist tror ej heller på folkminskningen och klimatförsämringen men desto mer på utarmningen. Och för denna tid har han lämnat en intressant förklaring, som jag i korthet vill referera.

Sune Lindqvist ser utarmningen i ljuset av tidens politiskt-ekonomiska förhållanden. Han erinrar i anslutning till Shtelig om, att Norden ännu i slutet av bronsåldern och i början av järnåldern uppehöll förbindelser med sydligare kulturområden. Men ett avbrott inträdde och vi se inte på länge några nämnvärda spår av den keltiska Latënekulturen.

Avbrottet har i annat sammanhang även intresserat Montelius, som gjort uppmärksam på, att någon tid före mitten av det sista förkristna årtusendet Skandinaviens överlägsenhet över Weichselområdet i guld- och bronsfynd avtager och upphör. En av de förnämsta orsa-

kerna härtill antog Montelius vara den, att »bärnstenshandelns huvudkontor — för att begagna ett modernt uttryck — flyttats från Jylland till trakten av Weichselmynningen, från vilken trakt sedan under hela den återstående forntiden, liksom ännu i dag, huvudmassan av bärnstenen kommer. Då bärnstenshandelns tyngdpunkt flyttats från Skandinavien, kom ej längre guld och brons i utbyte mot bärnsten hit såsom förut.» Lindqvist anmärker härtill, att större delen av den förromerska järnåldern vid Weichselmynningen är, fränsett ansiktsurnorna, nästan lika fyndfattig som den nordiska.

Den tilltagande fattigdomen i Norden under förromersk järnålder, särskilt bristen på guld, har Sophus Müller förklarar dels genom den jutländska bärnstenshandelns upphörande, dels genom kelternas krigståg i Mellaneuropa, som verkade tillintetgörande på handeln.

Lindqvist ansluter sig nu till Sophus Müller i sitt betonande av kelternas olycksbringande insats i de nordiska ländernas utveckling under förromersk järnålder. Vad som förorsakar bankrutten är emellertid inte så mycket kelternas krigståg som fastmer en organiserad bojkott, för vilken Lindqvist upfunnit det mindre lyckligt präglade slagordet: *Den keltiska Hansan*.

Olyckan kom emellertid enligt Lindqvist förmenande icke över våra förfäder alldeles oförskyllt och ingalunda som en blix från klar himmel. Den under äldre bronsåldern sjudande aktiviteten hade under den yngre bronsåldern mattats av och slappnat till och vid den äldre järnålderns inträdande föjts av en fullkomlig

sterilitet, som tyckes ha i viss mån berättigat till andra folks förmyndarskap över nordborna. Sådan är Lindqvists syn på utvecklingens gång under bronsåldern och den äldre järnåldern. Berättigade invändningar kunna göras mot denna teori.

Lindqvist opererar med ett väl organiserat keltiskt storsvälde i Mellaneuropa, som ägde förmåga att avspärra sina nordliga grannar från all kontakt med sydligare kuturländer och hindra importen från dessa. Tyvärr sakna vi alla historiska upplysningar om detta storsvälde och dess organisation. Den omständigheten att gallerna kunde segerrikt tränga ned i Italien och hota Rom och att senare på 200-talet kelterna utsträckte sina härnadståg ända till Mindre-Asien garanterar inte för, att de mellaneuropeiska kelterna under någon tidpunkt voro sammanslutna till ett stort välde. Senare romerska uppgifter, t. ex. av Caesar, tyda snarare på en viss oförmåga hos keltiska hövdingar och stammar att sammansluta sig för gemensamma mål. Någon liknande hypotes har man ej håller ansett nödig att uppställa till förklaring av germanernas senare expansion.

Man frågar sig också vilken orsak egentligen ett keltiskt storsvälde kunde ha att bojkotta sina nordligare grannar. Om något funnits att vinna genom handel, torde väl knappast de keltiska köpmännen under århundraden ha motstått lusten att sträcka ut sina känselspröt mot norr. Det är ju inte bara varor från södern som under lång tid upphöra att visa sig på den nordiska marknaden, även keltiska fabrikat saknas. Nej, fattigdomen i Norden var inte en följd av keltisk bojkott,

frånvaron av tidigare keltiskt gods uppe i Östersjöområdet måste bero på, att det ej lönade sig att träda i bytesförbindelse med nordborna. Några eftersträvansvärda varor borde man kunnat bjuda på här uppe, om inte någon tilldragelse av katastrofal karaktär bragt hela livet ur sina gamla gängor.

Av det nu sagda framgår, att jag ej kan ansluta mig till hypotesen om en medveten keltisk bojkott. Då ligger det närmare till hands att med Sophus Müller antaga, att långvariga krigiska förvecklingar mellan kelter och germaner hindrat handelsutbytet. Däröfver veta vi dock intet. Att kelterna hade en rik vapenutrustning och att vi ej känna sådan under Latène I- och II-tid från nordiskt område, bevisar ju inte, att germaner och kelter vid denna tid legat i ständiga strider med varandra.

För min del är jag tills vidare böjd för att anse klimatförsämringshypotesen som den mest plausibla. Den fodrar dock ytterligare kronologiskt stöd genom nya arkeologiska fynd.

Nästan lika märkvärdig som den stora folkminskningen och utarmningen under de föregående seklen är den starka folkökning, som ger sig tillkänna genom de talrika gravfynden i vissa delar av det nordiska kulturområdet från och med slutet av det andra förkristna århundradet. I Sverige äro stora gravfält från Latène-III-perioden kända på Gotland och Öland, i Öster- och Västergötland, i Nordhalland och södra Bohuslän samt vid Värmlands Vänerkust. I Uppland och Nerike har man också upptäckt enstaka gravfält från det sista förkristna århundradet.

Det är nu, högst 100 år före Kr. f., som den verkliga järnåldern inbryter i vårt land. Småland, Blekinge, större delen av Skåne och Halland är dock fortfarande jämte Själland egendomligt fyndfattiga. Men Öland och Gotland uppvisa plötsligt en förvånande rikedom och mångfald av järnsaker. De härom året undersökta brandgravarna vid Vallbys i Hogräns socken på Gotland voro formliga järngruvor. I en enda grav hittades resterna av minst 8 järnsvärd jämte 8 spjutspetsar, ett par sköldbucklor och en del andra järnföremål. Denna grav uppvisade dock redan en tidig s. k. ögonfibula av brons, under det att i övrigt allt gods var av latënetyp.

Dessa sena gotländska latënefynd visa nära anknytning till Weichselområdet. Man kommer härmed in på nya problem, som jag ej här vill söka lösa. I allmänhet har man beträffande århundradena före den yngre romerska kejsartiden endast laborerat med *utvandringar* från Norden. Skulle det inte också vara tänkbart att de befolkningsluckor, som enligt här utvecklade mening uppstått under latëne I och II-tid i någon mån ersatts genom en invandring av besläktade stammar, bosatta vid den södra Östersjökusten?

Den förromerska järnålderns problem i Norden äro ingalunda uttömda med vad jag under loppet av den här återgivna föreläsningen framlagt och diskuterat. De tvärtom ökas till antalet, när forn-

saksaterialet och gravfynden bli rikare. Varifrån fick exempelvis Gotland det myckna järn, som där påträffas altifrån latëne-tiden? Sjö- och myrsmalm ha hittills icke upptäckts på Gotland utan allt järnet måste vara importerat. Varifrån kom det? Och förhåller det sig verkligen så som man framkastat, att just den stora klimatförsämringen möjliggjort en inhemsk järnhantering, därigenom att sjö- och myrsmalmen till följd av den ökade nederbörden betydligt tillväxt? Och ha måhända några förändringar inträtt å vårt folks antropologiska karaktär och i dess språk under den gåtfulla period, som ligger mellan bronsålderns slut och den tid, då de första historiska källorna tala om germanerna, skildra deras utseende och ge antydningar om, att deras språk är upphovet till det vi själva tala? Allt detta är problem, som endast genom ihärdigt och tålmodigt samlande av nytt forskningsmaterial kunna bringas närmare sin lösning. Det är givet, att arbetshypoteser ständigt på nytt måste uppställas till förklaring om det förhanden varande materialet. Om jag i mitt föredrag tagit avstånd från den ena eller andra hypotesen, så beror detta inte på, att jag ej inser deras värde utan kanske i någon mån på lusten att utveckla en egen mening. Som bekant plägar ju en professor definieras som en person, som har en annan mening, och det är då lätt förklarligt, om även den som kandiderar för en professor, faller för frestelsen att något disputera.

NICODEMUS TESSIN D. Ä:s FINSKA KYRKA PÅ HELGEANDSHOLMEN OCH DESS KONSTHISTORISKA STÄLLNING.

AV

MARTIN OLSSON.

Renässansarkitekternas starka intresse för centralbyggnader medförde som bekant en strävan bort från medeltidens basilikala eller på annat sätt långskeppiga kyrkorum till centralkyrkor med runda, polygonala eller korsformiga planformer, symmetriska i förhållande till två mot varandra vinkelräta axlar och med kupol, uppförd över byggnadens centrum, dominerande såväl exteriören som interiören. Bramantes och Michelangelos Peterskyrka i Rom, vars utvecklingshistoria är allbekant, utgjorde det mest storartade uttrycket för dessa strävanden. Den katolska kulten och långkyrkan hade emellertid genomgått en gemensam månghundraårig utveckling där de båda anpassat sig efter varandra. Långkyrkan var därför den naturliga ramen för den katolska kulten, men centralkyrkan som saknade en markerad huvudaxel lämpade sig mindre väl för densamma. Under högrenässansen var emellertid de estetiska teoriernas och de estetiska synpunkternas makt så stark även inom kyrkan själv att de förmådde övervinna alla betänkligheter. Bramante fick påvemaktens gillande

och stöd då han raserade dess huvudkyrka, den gamla Petersbasilikan, för att ersätta den med en centralkyrka planlagd i full anslutning till de härskande arkitektoniska teorierna, och då Michelangelo på påvens enträgna begäran åtog sig att fortsätta Bramantes verk, gjorde han en omarbetning av ritningarna som ytterligare betonade kupolen och byggnadens centrum och gjorde rummet ännu mera främmande för den kyrkliga traditionen.

Den katolska motreformationen besegrar emellertid renässansidéerna och motreformationens triumf betyder att kultens krav tränga åt sidan de arkitektoniska teorierna. I Peterskyrkan utgöra den förlängda västra korsarmen och Carlo Madernas västfasad monumentet över motreformationens seger. Från att ha varit en fullt symmetrisk centralanläggning med plan i form av ett i en kvadrat inskrivet grekiskt kors med kupol över centralrummet förvandlades byggnaden till en långkyrka med det latinska korsets planform och med kupol över korskvadraten. Denna sistnämnda kyrkoform är typisk för motreformationen och för den italien-

ska barocken. Den av Vignola byggda jesuitkyrkan Il Gesù i Rom representerar typens fulländning, och den blir som bekant under barocktiden och även senare en mycket använd förebild.

Centralkyrkan erbjöd emellertid i många avseenden så stora arkitektoniska företräden att arkitekterna trots motståndet med förkärlek ägnade sig åt dessa arkitekturformer och sökte att finna lösningar som förenade kultens krav på en dominerande längdaxel med det arkitektoniska kravet på ett enhetligt centralrum. En hel mängd olika lösningar av problemet förekomma. Än fogades ett vanligen halvcirkelformigt avslutat altarrum till centralrummet än skapades korsformiga planer med lika långa korsarmar och det ena paret armar bredare än det andra. Ett annat sätt var att åstadkomma kombination av långkyrka och centralkyrka genom att giva det ena paret korsarmar något större längd än det andra. Även framhävdes de längre armarna genom absidformade avslutningar. Samma resultat vann man slutligen genom att från den ideala centralbyggnaden med cirkelrund plan övergå till elliptisk planform. Denna av de italienska barockarkitekterna gärna använda planform förekommer i många olika kombinationer. Vanligen är det stora ovala mittrummet, som täckes av en kupol av samma planform, omgivet av en serie halvcirkelformiga, runda eller ovala kapell. Ett av kapellen, beläget antingen i ellipsens längd- eller kortaxel är förstorat till ett längre och bredare huvudkor med plats för högaltaret. Genom korets placering på olika ställen uppstå olika grundtyper av ovala kyrkor. Lägges koret i kortaxelns förlängning får rum-

met ungefär samma karaktär som i de kyrkor där koret fogats till ett cirkelrunt eller åttakantigt centralrum; lägges det i storaxelns förlängning erhålles en utpräglad långkyrka men med ett interiören dominerande ovalt centralrum. Som typiska exempel på kyrkor av det förra slaget kan nämnas SS. Annunziata i Parma, planlagd 1566 av Giovanni Battista Fornovo och fullbordad med kupol av G. Rainaldi 1626—32 samt den av Bernini 1678 byggda kyrkan S. Andrea al Quirinale i Rom. Den senare planformen förekommer i olika kombinationer i ett stort antal kyrkor. I Rom kunna bl. a. nämnas S. Giacomo al Corso och de båda vid Piazza del Popolo belägna, av arkitekten Carlo Rainaldo planerade kyrkorna S. Maria in Monte Santo och S. Maria de' Miracoli.

Av särskilt intresse i detta sammanhang är kyrkan S. Giacomo al Corso. Den är påbörjad under 1500-talets senare hälft efter plan av arkitekten Francesco Capriani (Francesco da Volterra † omkr. 1588) och fullbordad av Carlo Maderna som även utfört dess fasad. Planens komposition med det stora ovala mittrummet omgivet av en serie runda och kvadratiske kapell framgår av den här som fig. 1 återgivna, av arkitekten C. F. Adelcrantz verkställda uppmättningsritningen. Centralrummet täckes av en kupol med stora stickkupor framför öppningarna till de olika kapellen.

I de lutherskt-protestantiska länderna är utvecklingen i stort sett likartad med den i de katolska länderna. Man föredrog långkyrkor. I de kalvinistiska länderna får centralkyrkan däremot rik

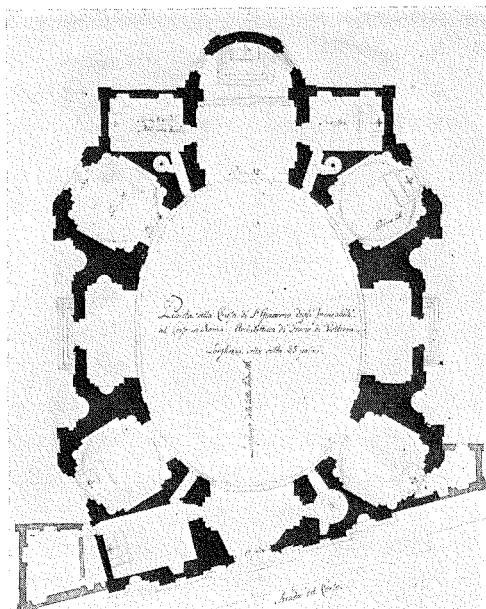

FIG. 1. PLAN AV S. GIACOMO AL CORSO, ROM. STUDIERITNING AV C. F. ADELCRANTZ.

utveckling. Centralkyrkan lämpade sig särskilt väl för den reformerta gudstjänsten som nästan uteslutande upptogs av predikan och vid vilken altartjänst och altare icke ens förekom. För denna gudstjänst var en långkyrka direkt olämplig såsom man lätt kan förvissa sig om genom att studera anordningarna i de talrika medeltida långkyrkor i Holland som övertagits av de reformerta. I en hel mängd av dessa katedraler och stora stadskyrkor har antingen koret eller ett kvadratisk eller rektangulärt parti i byggnadens mitt avbalkats och inretts till ett om en föreläsningssal erinrande kyrkorum, där den på en central plats vid ena väggen befintliga predikstolen utgör huvudmöbeln mot vilken alla sittplatser äro vända ordnade i koncentriska bågar. Ofta är anordningen därjämte amfiteatralisk med de bortre

bänkraderna högre belägna än de framförvarande.

Då nya reformerta kyrkor skulle byggas, blevo dessa, av praktiska skäl betingade anordningar i de gamla kyrkorna normgivande för utbildningen av de nya. Cirkelrunda, polygona, kvadratiske samt vissa slag av korsformiga rum med så litet som möjligt av skymmande pelare voro för ändamålet lämpliga. Rummet skulle vara lättöverskådligt och ljusst samt med god akustik, nyktert i formen och praktiskt. Däremot hade man tydligen intet krav på att det skulle skänka stämning eller vara konstnärligt i detaljer eller utsmyckning. Bildstormarna hade gjort rent hus i de gamla kyrkorna, och även om denna riktning i många kretsar betraktades som överdriven och revolutionär, var kalvinismen i princip motståndare till kyrklig konst. Kyrkan skulle vara ett rum för uppbyggelse genom predikan, icke för konstnjutning.

Under inverkan av här angivna idéer och praktiska behov utbildar sig i Holland under 1600-talets början en särskild kalvinistisk typ för kyrkor med stora, om föreläsningssalar erinrande centralrum utan någon betonad arkitektonisk huvudaxel. Normgivande är framför allt en grupp av arkitekten Hendrik de Keyser uppförda kyrkor, främst Noorder Kerk i Amsterdam (uppförd 1620—23) samt den av arkitekten Arent van's Gravesande byggda Marekerk i Leyden vilken påbörjades 1639.

Noorder Kerk (fig. 2) är en korskyrka med korta likvärdiga korsarmar. Vinklarna mellan de olika armarna äro avsneddade och de på detta sätt vunna utrymme-

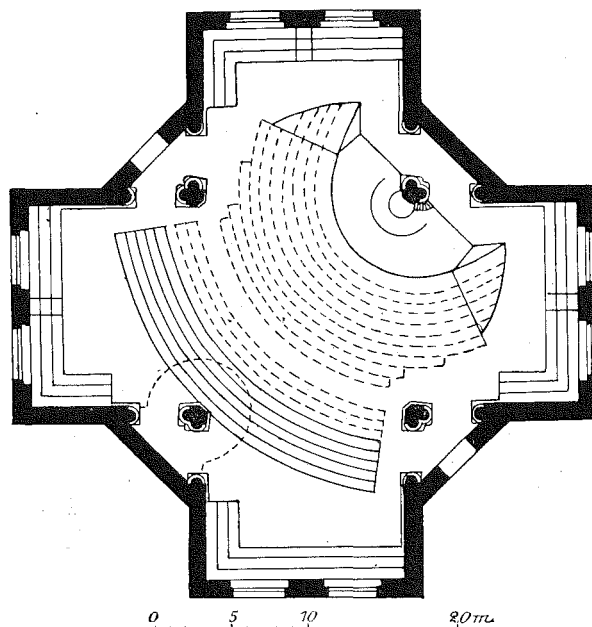

FIG. 2. PLAN AV NORDER KERK, AMSTERDAM. UR SIRÉN: GAMLA STOCKHOLMSHUS, II.

na äro tillagda det stora mittrummet. I korsarmarnas skärningspunkter stå pelare som uppbära ett kryssvalv av trä. Korsarmarna täckas av tunnvalv av samma material. Kyrkan belyses genom två mycket stora rundbågiga och ett cirkelrunt fönster i varje korsarms gavelvägg. Ingångarna äro fyra, belägna i de snedställda väggar som avskära de inåtgående vinklarna i planen¹. Predikstolen står vid en av de fyra pelarna och åhörareplatserna äro ordnade i koncentriska halvcirkelformiga rader kring denna och alltså i stort sett snett över mittrummet. Bänkanordningen erinrar i mycket om en teatersalong men interieörens utformning i detalj är synnerligen torftig. Denna kyrkoform gav tydligen just det som man vid

¹ Planen fig. 2 är ej fullt riktig i fråga om vissa detaljer.

denna tid hade behov av. Efter samma ritningar som Noorder Kerk byggdes Neiuwe Kerk i Groningen, och en hel del ganska likartade kyrkor uppfördes under 1600-talets förra hälft i skilda delar av Holland.

Jämförd med den arkitektoniskt ganska oansenliga Noorder Kerk har Marekerk i Leyden stora konstnärliga förtjänster. Planen (fig. 3) är en regelbunden åttahörning uppdelad av åtta kolonner i ett större åttkantigt mittparti och en smalare omgång. Kolonnerna uppbära den inre oktagonens högmurar och den på dessa vilande åttasidiga kupolen. Avsträvningen är gjord med liggande strävor som i hög grad bidra till att ge byggnaden monumentalitet. Predikstolen står mellan två av kolonnerna och hela mittrummet är fyllt av åhörareplatser ordnade efter

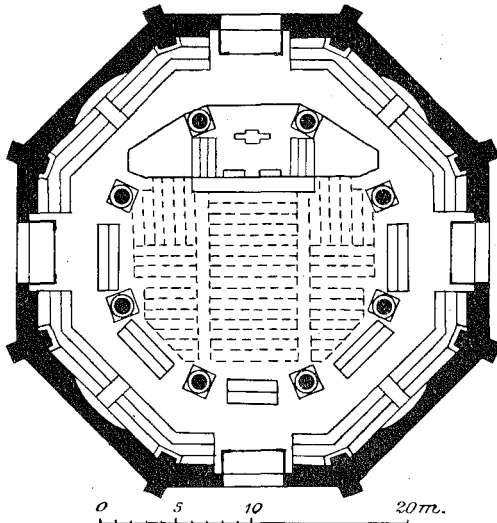

FIG. 3. PLAN AV MAREKERK, LEYDEN. UR SIRÉN: GAMLA STOCKHOLMSHUS, II.

samma princip som i Noorder Kerk i Amsterdam. Omgången tjänar som trafikled. Marekerk är ett arkitekturverk av hög rang och det bästa som skapades inom den holländska sakralarkitekturen under 1600-talets mitt. Arkitekten har lyckats skapa ett för den kalvinistiska gudstjänsten lämpligt och praktiskt rum som samtidigt tillfredsställer kravet på monumentalitet. Likartade kyrkobyggnadsprojekt förekomma i de ungefär samtida holländska arkitekturböckerna exempelvis i den av Saloman de Bray utgivna »architectura moderna» men detta verk överträffar dem. Med denna byggnad hade den reformerta kyrkan erhållit en fullödlig lösning av de krav den ställde på en kyrka i dess art, och detta hade skett i banor som voro helt oberoende av den katolska kyrkans traditionella arkitekturformer.

I Sveriges karolinska arkitektur finnas

båda de ovan omtalade europeiska huvudgrupperna av centralkyrkor företrädade. Jean de la Vallée är den förnämste representanten för den holländskt-kalvinistiska typen, medan N. Tessin d. ä. huvudsakligen ansluter sig till den italienskt-katolska riktningen.

Sina förnämsta kyrkliga arkitekturverk, Katarina och Hedvig Eleonora kyrkor i Stockholm, har Jean de la Vallée såsom O. Sirén uppvisat² ursprungligen planlagt i nära anslutning till den holländskt-kalvinistiska kyrkotypen. Katarina kyrka är en korskyrka med kvadratiska paviljonger i vinklarna mellan korsarmarna (fig. 4). Över korskvadraten skulle en kupol höja sig och under kupolen, i byggnadens centrum, voro såväl altare och predikstol, som orgel och dopfont uppställda. I alla fyra korsarmarna voro stora läktare planerade.

Samma om reformerta holländska kyrkor erinrande anordning återfinnes i den ursprungliga, i Sueciaverket återgivna, planen till Hedvig Eleonora kyrka. Denna har åttasidig planform med ett stort kupolvälvt mittrum av samma form och med åtta radiellt kringdetsamma belägna mindre rektangulära rum av vilka sju äro öppna mot centralrummet och försedda med läktare. Det åttonde var avsett att tjäna som sakristia men även över sakristian skulle finnas läktare. I oktogonens centrum står predikstolen, synlig från varje punkt i kyrkan, och omedelbart öster om densamma är altaret beläget.

Hedvig Eleonora kyrka är praktiskt taget ensam i sitt slag i vårt land, men så

² O. Sirén: Gamla stockholmshus II, s. 15. — Suecia antiqua et hodierna pl. I. 27.

är ingalunda fallet med Katarina kyrka. Dess ursprungliga, av de la Vallée planerade anordning med predikstol och altare i kyrkans mittparti var dock så främmande för våra traditioner och vår ritual att man där liksom även i Hedvig Eleonora kyrka frångick den redan under byggnadstiden. Altaret flyttades till östra korsarmen varigenom ett intryck av långkyrka erhöles. Både före och efter denna förändring tjänade emellertid kyrkan som förebild för ett flertal nybyggda stadskyrkor i olika delar av landet. En av de första, där inflytandet från Katarina kyrka är klart och tydligt, är Kungsholms kyrka i Stockholm, som byggdes efter omkring 1675 uppgjorda ritningar av Jean de la Vallées måg, Mathias Spieler, som var sin svärfaders medhjälpare vid Katarina kyrkas byggande och 1671 övertog dennes arkitektbefattning därstädes.

Kungsholms liksom Katarina kyrka har planform av ett grekiskt kors, och den skulle enligt det ursprungliga förslaget erhålla kupol över mittkvadraten. Den i de la Vallées förslag till Katarina och Hedvig Eleonora kyrkor iakttagna tendensen att placera altare och predikstol i rummets centrum återfinnes även i Kungsholms kyrka. Den östra korsarmens östra hälft var nämligen inredd till sakristia, och väster om denna nära mittkvadraten var altaret beläget³. Denna anordning innebar en viss praktisk fördel emedan de partier av kyrkan från vilka man icke kunde se altaret blevo betydligt mindre än om altaret befunnit sig vid korsarmens

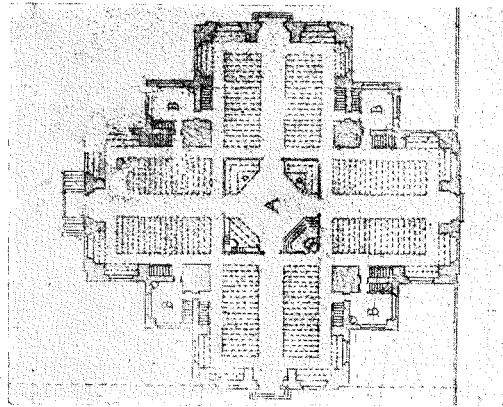

FIG. 4. PLAN AV KATARINA KYRKA, STOCKHOLM, AV JEAN DE LA VALLÉE. ORIG. I KATARINA KYRKA.

östvägg. Läktare var även i denna kyrka anordnade i alla korsarmarna, jämväl i den östra över sakristian.

I allt väsentligt lik Kungsholms kyrka är domkyrkan i Karlstad som uppfördes 1724—30 av den tyskfödde murmästaren och arkitekten Kristian Haller⁴ vilket visar att denna modifierade typ måste ha ansetts ändamålsenlig trots det att altaret befann sig i den kortare av byggnadens båda huvudaxlar.

Då man i Katarina kyrka frångick Jean de la Vallées ursprungliga anordning gjorde man en radikal förändring och flyttade altaret ända till östra korsarmens yttervägg. Detta medförde obestridda praktiska olägenheter; från nära hälften av norra och södra korsarmarna och deras läktare kunde man icke se altaret. En klart betonad längdaxel i öster-väster måste dock ha ansetts uppväga denna praktiska olägenhet. I såväl Kungsholms kyrka som domkyrkan i Karlstad tog också så småningom dessa synpunkter ut sin

³ Jfr rekonstruktion av ursprungliga planen i M. Olsson, Kungsholms kyrka (Sveriges kyrkor; Stockholm B. III.) s. 33 fig. 21.

⁴ Kungsholms kyrka s. 30; plan av den ursprungliga koranordningen i Karlstads domkyrka i samma arbete.

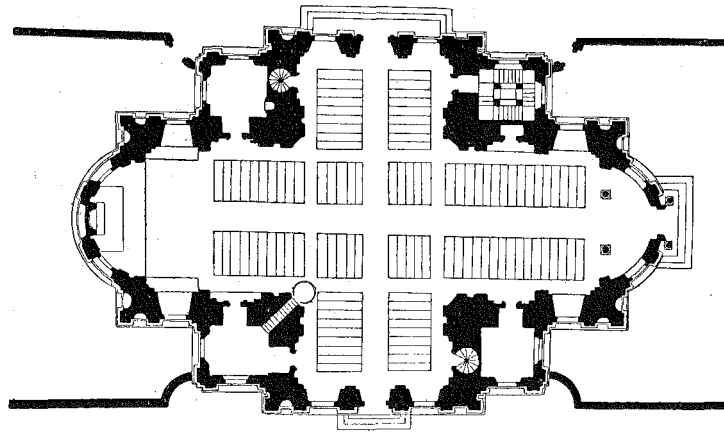

FIG. 5. PLAN AV DOMKYRKAN I KALMAR.

rätt varvid sakristiorna bortrevos och altaret flyttades till korsarmens östvägg. Detta skedde i den förra kyrkan år 1820 och i den senare på 1790-talet.

Den korsformade kyrkan med lika långa korsarmar och med en i interiören betonad öst-västlig huvudaxel blir den enda form av centralbyggnad som i vårt land får någon egentlig spridning. Den blir emellertid ganska omtyckt och gällde i det populära medvetandet nära nog som den enda fullt värdiga formen för en större kyrka ända tills under 1700-talets slut nyklassicismen skapade andra ideal också på detta område. Oftast saknade dock den yttre centralkyrkoformen sin inre motsvarighet då kyrkorna endast ytterst sällan ägde det centrala kupoltäckta mittrum som exteriören utlovade. Oftast, också i kyrkor med stora anspråk, ersattes kupolen med låga och tryckta kryssvalv eller ändå enklare innertak. Bland 1600-talets kyrkor av detta slag kan som exempel nämnas kyrkan i Karlshamn samt östra och västra kapellen i Jönköping, samtliga efter ritningar av

Erik Dahlberg⁵ samt Amiralitetskyrkan i Karlskrona. Även den efter N. Tessin d. y:s ritningar byggda kyrkan i Kungsör tillhörde i sin först projekterade form närmast denna grupp⁶.

Den italienska riktningen är fattigare på monument. Det förnämsta är N. Tessin d. ä:s domkyrka i Kalmar. Den är en korskyrka med i plan kvadratiska paviljonger i hörnen mellan korsarmarna (fig. 5); alltså i stort sett samma planschema som vid Katarina kyrka. Men de öst-västliga korsarmarna ha halvcirkelformig avslutning och äro något längre än de nordsydliga. Planen är alltså ett exempel på den i Italien och även i Frankrike förekommande kombinationen av långkyrka och centralkyrka som i det föregående omtalats. Väggytorna i det inre äro uppdelade med kraftiga parställda joniska pilastrar som

⁵ Dahlbergs originalritningar till de båda sistnämnda återgivna som fig. 33 och 34 i Ernst Ericsson och Erik Wennberg: Erik Dahlberg, hans levnad och verksamhet. Stockholm 1925.

⁶ O. Sirén: Tessinska kyrkobyggnader. Nordisk tidskrift 1912 s. 555.

uppbära ett entablement med tand-snitt och starkt framskjutande gesims. Korsarmarna täckas av tunnvalv. Kupol över korskvadraten torde möjligen ha varit avsedd ehuru den icke kommit till utförande utan ersatts med ett kryssvalv. Fasaderna ha om romerska barockkyrkor starkt påminnande former. De norra och södra korsarmarnas fasader erinra om Gesùkyrkans berömda och mycket efterbildade fasad. N. Tessin d. ä:s ritningar till kyrkan ha, som G. Upmark d. ä. uppvisat, tillkommit under år 1660⁷. Den italienska riktningen är i övrigt svagt företrädd under den Karolinska tidens förra del. Utom Kalmar domkyrka torde endast en centralkyrka av detta slag från periodens förra del finnas bevarad i landet nämligen Järlåsa kyrka, vilken tillskrivits N. Tessin d. ä.⁸ Den har dock endast delvis blivit utförd efter den ursprungliga ritningen som likväl icke finnes bevarad i original men i en 1600-talskopia. Planen till denna är åttasidig med en rektangulär vestibul flankerad av tvenne torn i väster. Centralrummet täckes av en kupol med halvcirkelformig kontur och låg lanternin. Tornen äro låga med små paviljongliknande huvar och västfasaden har tydligen varit komponerad efter det i Italien alltifrån 1500-talets början vanliga schema där kupolen i huvudfasaden flankeras av två mindre torn varigenom intrycken av kupolen genom kontrastverkan förstoras.

Vid utförandet har ritningen delvis frångåtts. — Bland annat ha tornen helt uteslutits.

Traditionen på platsen uppger att Tessin d. ä. utfört ritningen till Järlåsa kyrka, och O. Sirén har i sin i det föregående citerade uppsats anført vissa sannolikhetskäl för riktigheten av denna tradition som ytterligare torde styrkas genom jämförelse med det ritningsmaterial till en annan av Tessin d. ä. projekterad kyrkobyggnad som i det följande publiceras. Järlåsa kyrka skall ha varit färdig omkring år 1675.

Denna kyrka närstående i arkitektoniskt avseende äro ett par under den Karolinska periodens senare del uppförda kyrkor, nämligen slottskyrkan vid Drottningholm, ursprungligen planerad av N. Tessin d. ä. men utförd efter N. Tessin d. y:s ritningar samt den sistnämndes Ty-ska kyrka i Karlskrona. Även Kungsörs kyrka i sitt utförda skick kan hänföras till denna grupp. Samtliga dessa byggnader äro verkliga centralkyrkor och ha alla den låga om Panteon i Rom påminnande kupolform som även Järlåsaritningen visar.

Ännu en centralkyrka med synnerligen rik planutbildning i den romerska barockens anda projekterades emellertid omkring år 1660 för Riddarholmen i Stockholm där den enligt Karl X Gustafs mening skulle ersätta den medeltida kyrkan. Ritningen som endast föreligger i plan (fig. 6) torde vara utförd av Jean de la Vallée⁹. Planen visar ett stort cirkelrunt mittrum med fyra korta korsarmar

⁷ Detta projekt har såväl av Upmark d. ä. och Sirén som av förf. tidigare tillskrivits Tessin d. ä. Det torde emellertid såsom förf. i ett under tryckning varande arbete om Riddarholmskyrkan (Sveriges kyrkor, Stockholm B. 2.) närmare uppvisat vara utfört av J. de la Vallée.

⁷ Upmark, Sv. byggnadskonst s. 184.

⁸ O. Sirén: Tessinska kyrkobyggnader, Nord. tidskr. 1912, s. 545.

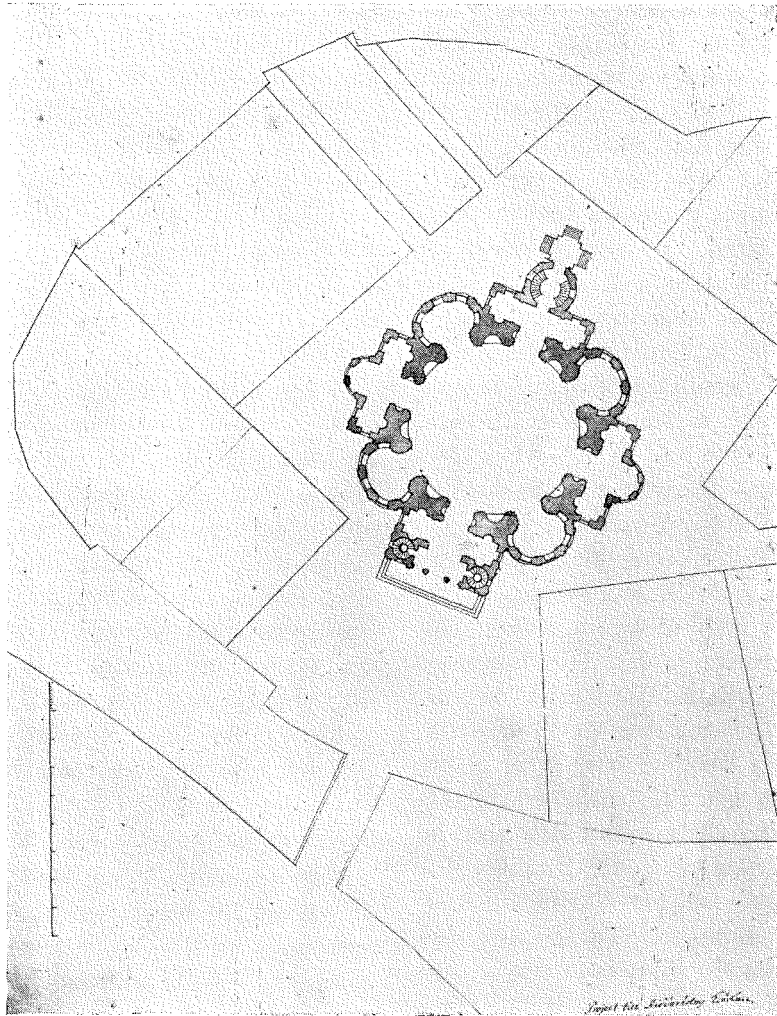

FIG. 6. FÖRSLAG TILL NY RIDDARHOLMSKYRKA I STOCKHOLM. SANNOLIKT AV JEAN DE LA VALLÉE.
NATIONALMUSEUM.

som i sin tur ha korsform. Den östligaste, i Riddarholmsbrons fond belägna, är utbildad till en förhall och den motsatta till kor och möjligen ett torn, utanför vilket finnes en stor fritrappa. Mellan korsarmarna finnas ovala kapell som öppna sig mot det stora centralrummet. Den-

na rika och omväxlande planform är karaktäristisk för den italienska barocken, men planer med så rika former torde knappast ha kommit till utförande ens i Rom. Någon omsmältning av de romerska formerna för att anpassa dem för lutherskt kyrkbruk har arkitekten icke

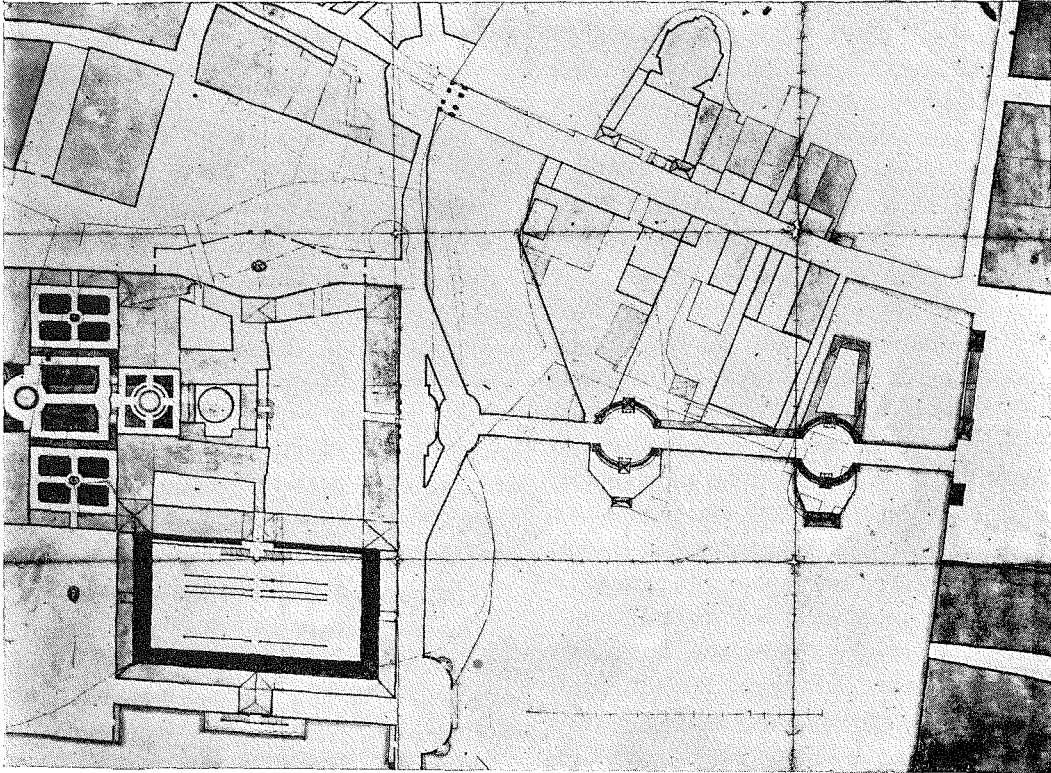

FIG. 7. FÖRSLAG TILL OMBYGGNAD AV STOCKHOLMS SLOTT OCH TILL REGLERING AV OMGIVANDE OMRÅDEN. OMKR. 1665. FINSKA KYRKAN ÖVERST T. H. OM MITTLINJEN. ORIG. I NATIONALMUSEUM.

sökt verkställa och det har i detta fall icke heller erfordrats då kapellen här skulle användas till kungagravar.

Utom de i det föregående nämnda, i litteraturen mer eller mindre utförligt berörda centralkyrkorna eller projekten från den äldre karolinska tiden, finnes ännu ett, hittills okänt men i flera avseenden viktigt och intressant centralkyrkoprojekt från denna tid nämligen N. Tessin d. ä:s Finska kyrka på Helgeandsholmen i Stockholm. Denna kyrka har till och med stått under arbete i flera år.

Under 1600-talets mitt var som bekant

omfattande regleringsplaner å bane för ordnande av områdena kring Stockholms slott. Såväl Jean de la Vallée som N. Tessin d. ä. ha arbetat på lösningen av detta problem. Helgeandsholmen hade vid denna tid, såsom arkivarien Bååth i sitt arbete om Helgeandsholmen och Norrström visat, en skräpande bebyggelse av ganska tillfällig karaktär. Arkitekternas strävanden gingo därför ut på att få holmen bebyggd med hus av mera monumental art och i en stil som passade tillsammans med de fasader som vid denna tid hade utarbetats för det gamla slot-

tet.¹⁰ Bland de monumentalbyggnader som av detta skäl skulle förläggas på holmen är Finska kyrkan den förnämsta. På den plan till ordnande av slottets omgivningar som här återgives som fig. 7 och som troligen utarbetats omkring år 1665 av N. Tessin d. ä., är en ny bro lagd i det närmaste vinkelrätt mot norra slottfasaden för att förena stadsholmen med Norrmalm. Den gamla förbindelsen över Helgeandsholmen mellan Norrmalm och Västerlånggatans mynning, Norrbrogatan, är dock fortfarande bibehållen men reglerad. Väster om denna gata, på en utskjutande udde av Helgeandsholmen, ungefär på den plats där riksbankshuset nu är beläget har arkitekten på planen inlagt en större monumentalbyggnad av i stort sett oval form och framför densamma en förgård omgiven av smala byggnadslängor. Ritningen lämnar ingen upplysning om byggnadens karaktär, men av arkivarien Bååths utredning om Helgeandsholmen framgår att finska församlingen 1665 erhöi denna tomt i donation för att där uppföra en kyrka. Stora pålnings- och grundläggningsarbeten skola också ha företagits men avbrutits då tomten 1674 återtogts av kronan. I övriga undersökningar rörande slottets omgivningar och Helgeandsholmen beröres denna byggnad icke, då inga ritningar till kyrkan varit kända.

I den nu på Bellinga i Skåne förvarade Hochschildska samlingen som till huvudsaklig del består av arkitekten Jean Erik Rehns efterlämnade studier och ritningar, finnes en plan vars huvudkon-

tur överensstämmer med den omtalade monumentalbyggnadens på regleringsplanen, fig. 7. Planritningen har en textad påskrift »Dessein till Finsk Kyrchia på Helgands Holmen af Rådman Tessin.¹¹

Påskriften är av C. F. Adelcrantz' hand, och ritningen är tydligen en av denne, troligen i studiesyfte, verkställd kopia. Till förslaget hör vidare en längdsektion med påskriften »Finsk Kyrchia» fig. 8 och en huvudfasad utan påskrift fig. 10. Samtliga dessa ritningar äro utförda av samma hand. Tack vare dem kan man få en mycket god föreställning om detta i många avseenden intressanta tessinska kyrkobyggnadsprojekt.

Kyrkan skulle som redan sagts byggas på Helgeandsholmens västligaste, tämligen långt utskjutande udde och invid huvudtrafikleden mellan Stadsholmen och Norrmalm. Sjelva kyrkan, som har oval planform, är förlagd längst ut på udden, och mellan densamma och gatan finnes en förgård omgiven av smala och låga tvåvåningslängor.

Kyrkan har i stort sett elliptisk planform med ett rektangulärt kor i väster och tvenne likvärdiga mindre torn flankerande huvudingången i öster. Orienteringen är på grund av byggnadens läge motsatt den för kristna kyrkor vanliga. Rummets mittparti täckes av en stor elliptisk kupol vilande på åtta pelare. Det har takbelysning genom en låg lanternin. I norr, söder och öster ansluta sig grunda med tunnvalv täckta korsarmar till centralrummet. Utrymmet i hörnen mellan

¹⁰ Se härom Tord O:son Nordberg: Stockholms gamla slott under 1600-talets senare hälft; Rig 1924.

¹¹ Det sista ordet är bortskrapat men ännu läsligt.

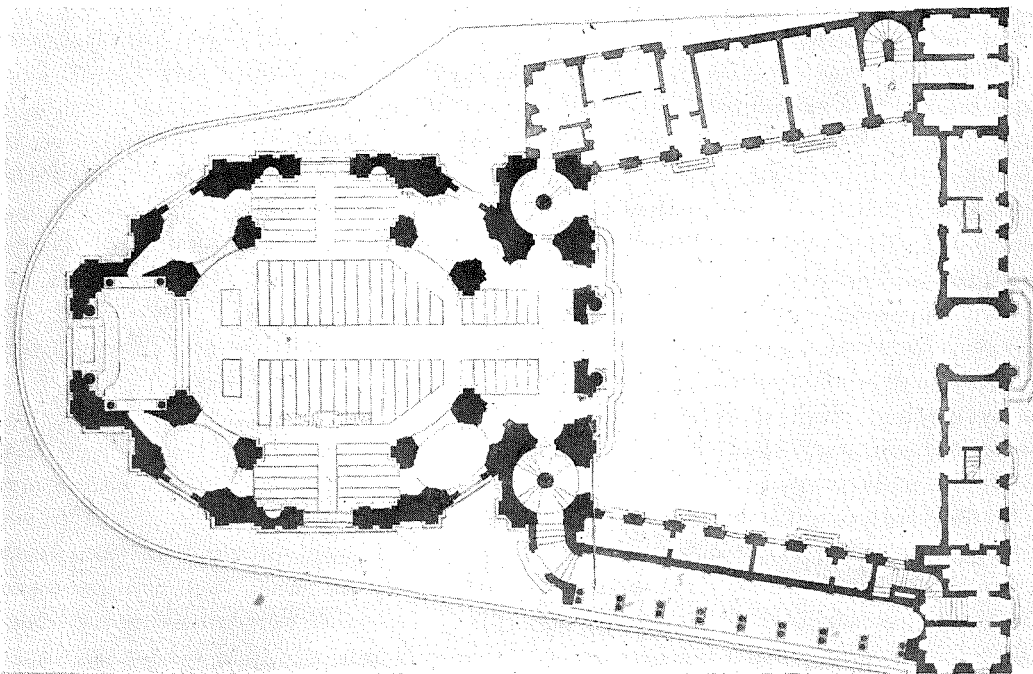
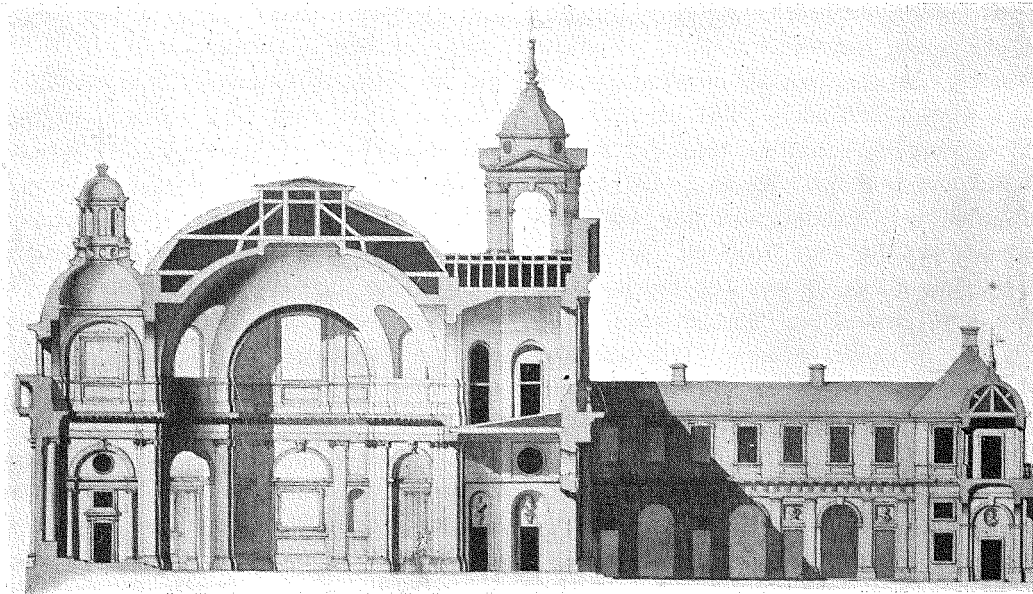

FIG. 8, 9. SEKTION OCH PLAN AV DEN FÖRESLAGNA FINSKA KYRKAN PÅ HELGEANDSHOLMEN AV N. TESSIN D. Ä. HOCHSCHILD'SKA SAML. BELLINGA.

dessa korsarmar liksom mellan koret och korsarmarna, täckas av mindre elliptiska kupoler, och samtliga nu omnämnda rum stå i direkt förbindelse med varandra så att en omgång erhållits runt det kupol-täckta mittrummet. Koret är täckt med en kupol med tambur och har varit avsett att erhålla rikt överljus. Över huvudingången i öster som har tre portaler i bredd finnes en läktare som fyller hela den östra korsarmen. Till läktarna leda spiraltrappor i de två tornen som även ha var sin portal i huvudfasaden.

Väggar och pelare äro arkitektoniskt uppdelade med kraftiga joniska pilastrar som uppbära ett entablement på vilket huvudkupolen vilar. De inre arkitekturformerna visa ganska stor överensstämmelse med den av samme arkitekt uppförda domkyrkan i Kalmar.

Den mot förgården vettande huvudfasaden har ett svagt framskjutande mittparti som uppbär en fronton. Detta mittparti flankeras av två låga torn med paviljongliknande lanterniner. Fasaden har två ordningar pilastrar, den nedre dorisk, den övre jonisk. Tornens lanterniner ha hörnpilastrar av korintisk ordning. I frontonen finnes en större skulpturgrupp, svenska riksvapnet uppburet av änglar; i övrigt saknar fasaden nästan helt och hållet dekorerung. Endast över de två till tornen ledande portalerna finnas ett par mindre skulpturgrupper.

De förgården omgivande längornas taklist ligger på samma höjd som kornischen i huvudfasadens doriska entablement. Längornas gårdsfasader ha nederst en dorisk pilasterordning och över dess entablement en våning utan pilasterindelning med släta putsytor och smala och tunna

fönsteromfattningar. Planen och längdsektionen överensstämma icke fullt i fråga om förgårdslängornas fasadindelning. Planen visar åtta lika stora öppningar på samma inbördes avstånd; sektionen visar omväxlande bredare och smalare murhåll, de förra högre och rundbågiga, de senare lägre och av rektangulär form. Då i fråga om kyrkan plan, sektion och fasad överensstämma i varje detalj, är det tydligt att arkitekten utarbetat alternativa förslag till förgårdslängornas fasader.

Ritningar av sidofasaderna saknas, men de kunna lätt rekonstrueras med ledning av övriga befintliga ritningar. Dessa fasader ha haft likartad pilasterindelning som huvudfasaden mot förgården, och däröver har den halvsfäriska kupolen med sin mycket låga lanternin välvt sig flankerad av korets låga och huvudfasadens något högre lanterniner. Den i profil halvcirkelformade, om Roms Pantheon erinrande kupolformen bör påpekas, då barocktidens arkitekter med förkärlek använde höga kupoler av samma slag som Michelangelos kupol vid Peterskyrkan. Den södra förgårdslängan har i bottenvåningen en mot söder och vattnet vettande öppen kolonnad med kopplade kolonner. Från Västerlånggattans mynning, från stränderna i övrigt och från bron hade denna fasad med dess torn, låga kupol och öppna i förkortning sedda kolonnad med de kopplade kolonnerna som speglade sig i vattnet säkerligen varit av en mycket god arkitektonisk verkan. Förgårdens norra långa gränsade mot bebyggda tomter varför arkitekten icke ägnat dess fasader något större intresse. De äro helt släta.

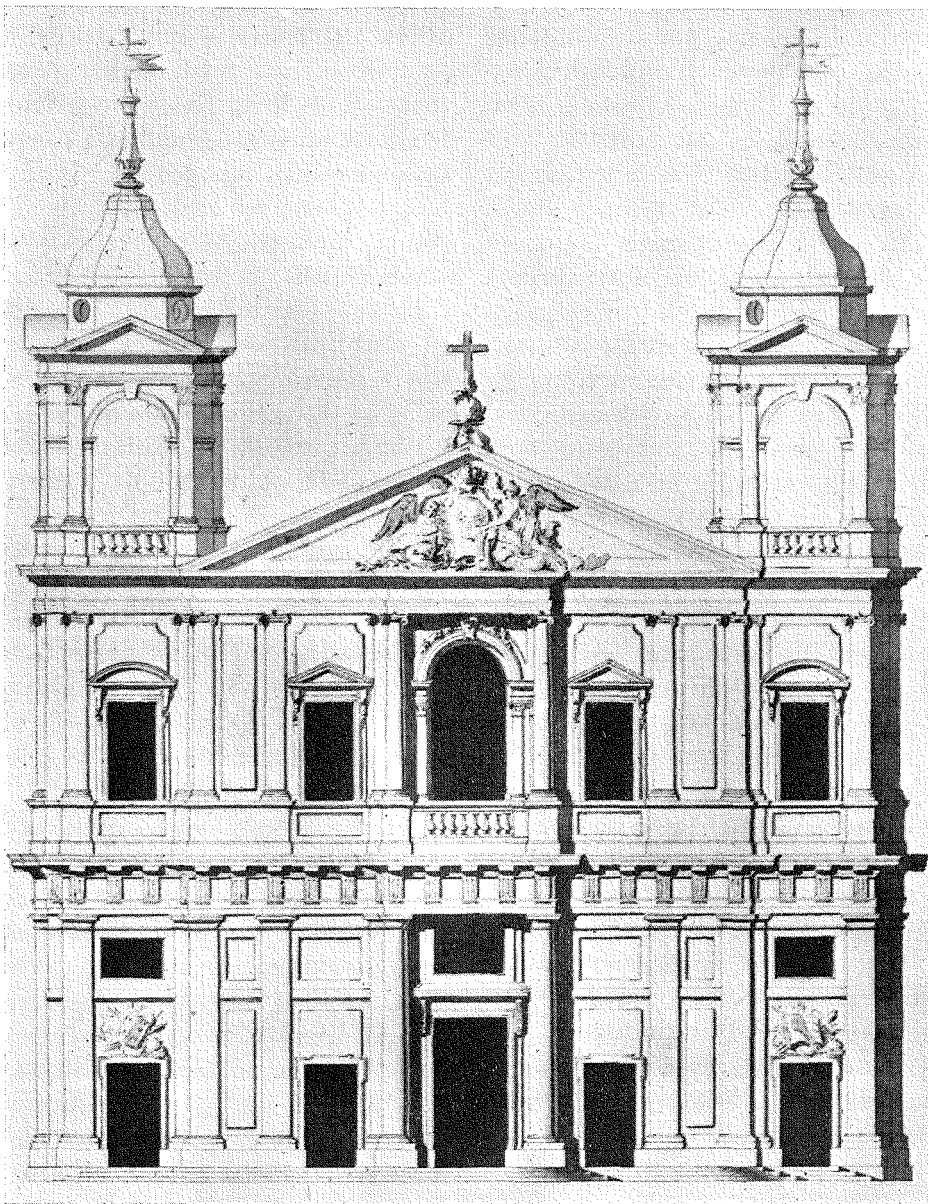

FIG. 10. FASAD TILL DEN FÖRESLAGNA FINSKA KYRKAN, HELGEANDSHOLMEN, STOCKHOLM, AV N. TESSIN D. Ä. HOCHSCHILDSKA SAML. BELLINGA.

Detta byggnadsprojekt tillhör som senare skall uppvisas 1660-talets mitt. Endast några år senare, under 1670-talets början fick Tessin en annan större arkitektuppgift på Helgeandsholmen, nämligen uppförandet av ett kungligt stall på tomten mitt emot Finska kyrkan på andra sidan gatan. Om denna byggnad ha L. M. Bååth och Ragnar Josephson lämnat utförliga uppgifter varför här kan hänvisas till deras arbeten¹². Josephson har publicerat Tessins ritningar till stallet. På planritningen över stallet (fig. 13) finnes även finska kyrkan angiven. Av fasadritningarna (fig. 14) synes framgå att Tessin torde ha haft för avsikt att av stallet och kyrkan i förening skapa ett enhetligt och monumentalt stadsparti som skulle stå i god samklang med den slottsfasad som skulle erhållas genom en ungefär samtidigt planerad ombyggnad av slottet¹³. Alla byggnaderna äro hållna i samma summariska klassicistiska stil, och det är påfallande att Tessin bemödat sig att hålla alla husen på Helgeandsholmen låga för att ingen konkurrens med slottsfasaden skulle uppstå. Denna skulle tvärtom ha lämpliga mindre byggnader att mäta sig med. Detta har säkerligen varit en starkt medverkande orsak till att Tessin givit finska kyrkan en så låg kupol och en så tryckt lanternin. En hög kupol av Peterskyrkans sort skulle ha varit störande för slottsfasaden. Av samma orsak ha tornen på så väl kyrkan som stallet gjorts mycket låga. De hava unge-

fär samma höjd och likartad kontur och ligga i det närmaste symmetriskt i förhållande till Norrbrogatan. Om förslaget kommit till utförande skulle dessa fyra torn som höjde sig över de omgivande låga längorna blivit stödpunkter i Norrbrogatans perspektiv mot Staden. Brons mynning i Mynttorget hade arkitekten för avsikt att markera med tre bågställningar såsom planen fig. 7 visar.

Tillkomsttiden för kyrkoprojektet kan på arkivalisk väg ganska noga bestämmas. Riksrådsprotokollet för år 1664 meddelar att den 29 mars sagda år »producerades och afrijtningen af den desseinen uppå Finske kirkian och recommenderades af H. R. Cantzleren der till Gillstugan, tillika at meddela några medel till Guds ähras och församlingens upbiiggelse.¹⁴ Följande dag behandlas frågan ånyo. Då »förebrachtes desseinen uppå Finske kirkian och Recommenderades H. Öfwerståthållaren at der om öfwerleggia medh staden huruledes och på hwad ort den bäst kunde bebiiggias.¹⁵

En ritning till kyrkan synes av ovanstående citat att döma ha funnits redan vid detta tillfälle. Om den är identisk med den ovan beskrivna synes dock ganska tvivelaktigt. Denna ritning visar sig nämligen vara komponerad just med hänsyn till egendomligheterna hos tomten på Helgeandsholmen, och den platsen synes ännu icke ha varit påtänkt vid denna tid. Troligen framkommer förslaget under de förhandlingar som överståthållaren anbe-

¹² L. M. Bååth: Helgeandsholmen och Norrström I, s. 259 ff. R. Josephson: Tessins slottsomgivning s. 82 ff. Fig. 13—14 äro återgivna efter Josephsons arbete.

¹³ Slottsritningarna publ. av Nordberg i Rig 1924, sid. 94—38, fig. 29—33.

¹⁴ Riksrådsprot. 1664 (Franc pars I) fol. 77. För denna och följande uppgifter ur riksrådsprotokollet har jag att tacka amanuensen Tord O: son Nordberg.

¹⁵ Ibid. fol. 80.

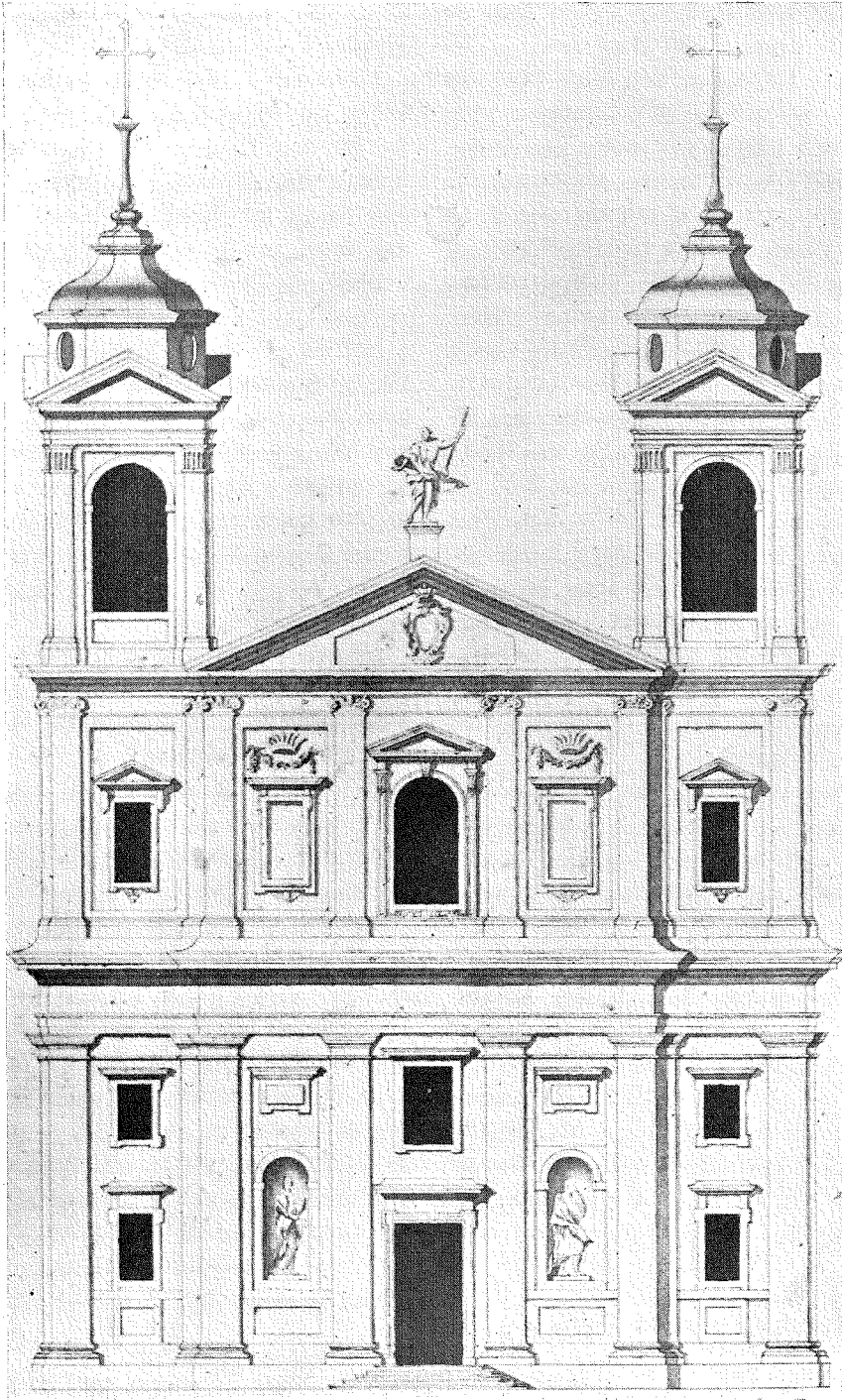

FIG. 11. FASAD TILL FREDRIKSKYRKAN, KARLSKRONA, AV N. TESSIN D. Y HOCHSCHILDSKA SAML. BELLINGA.

falldes föra med staden. I juni 1665 är emellertid tomten på Helgeandsholmen på förslag. En del av den hade 1647 donerats till greve Gustaf Gustafsson (Vasaborg), och den andra delen som donerats till biskopen Johannes Matthiæ hade senare inköpts av greve Gustafssons änka som 1665 innehade hela tomten¹⁶ och den 15 juni sagda år hos förmyndarstyrelsen anhöll att få behålla sin donation.¹⁷ Tomten ansågs emellertid vara omistlig varför den samma år reducerades varvid ersättning dock lämnades för köpeskillingen för den inköpta delen.¹⁸ Så snart den kommit i kronans ägo bortskänktes den till finska församlingen. I det kungl. brev den 22 sept. 1665 till överståthållaren genom vilket donationen bekräftas säges bl. a. att K. m:t »nådigst bewilliat och förährat åth Finske Församlingen her i Stockholm, den tomt och stelle på Helgonsholmen, som Sal. Grefwens Gustaff Gustaffsons Grefwinna her till haft hafwer, derför sig een kyrckia, effter *den dessein, som lærer blifwa författat*, att opsättia och bebygga, emedan samme plats hafwer tillförende warit een locus sacer, och på thet åhörarne i bem:te Försambling, som boo widh omkring på malmerne, Ladugårds Landet och Muncklägret, så och dee som här äre ifrån Finland medh deras kiöpenskap åhrl:n anlända, måge på een lägligh orth kunna komma tillsammans och deras Gudstienst i rättan tidh behörligen begå och förrätta.» Av detta brev att döma skulle ritning till kyrka på den donerade platsen

ännu icke vara utarbetad då donationen gjordes i september 1665.

I november 1667 måste ritningen emellertid ha varit färdig. Riksrådsprotokollet för den 12 nov. 1667 meddelar nämligen att sagda dag »discourerades något om Finske kyrckian anten hon effter den desseinen, som giord war på Helge Andes holmen upsättias skulle eller fördelas i twenne Capellen af hwilket det ena måtte blifwa på Södre malm, det andra på Ladugårdslandet, effter finske folket där mäst boendes äre, de och eliest fattige och oförmögne äre, så at de een så härlig byggning som denna blifwer intet kunne wid macht holla; och den platzen på Helge Andes holmen blifwa frij och een wacker hamn der göras för K. M:tz Galeyer.

Omsijder fans gott att effter orten allaredo een gång war Gudhi consacerat, desseinen på kyrckian giorder hon des lijkest den H. Ande dedicerat, och denne byggningen icke ringa prydnad för staden wara skulle; altså måtte man med wärcket foortfahra och det efter möjeligheeten till fullbordan bringa. Befunnes finnarne oförmögne den sedan at conservera kunde man alltid få byta den där uth, och inrymma dem någon annan ort och der emoot uppdraga denne åth dem som medel och förmåga hade kyrckian att wid macht hålla.¹⁹ Att de ritningar som här omtalas äro de samma på vilka fig. 8—10 återgå är ställt utom allt tvivel. Tillkomsttiden kan därför begränsas till mellan september 1665 och november 1667.

En del förberedelser för byggets igångsättande synas ha varit vidtagna redan

¹⁶ Bååth a. a. s. 286.

¹⁷ Riksrådsprot. 1665 (Bergenhielm) d. 15 juni fol. 19.

¹⁸ Bååth a. a. s. 286.

¹⁹ Riksrådsprot. (Bergenhielm) d. 12 nov. 1667 fol. 494.

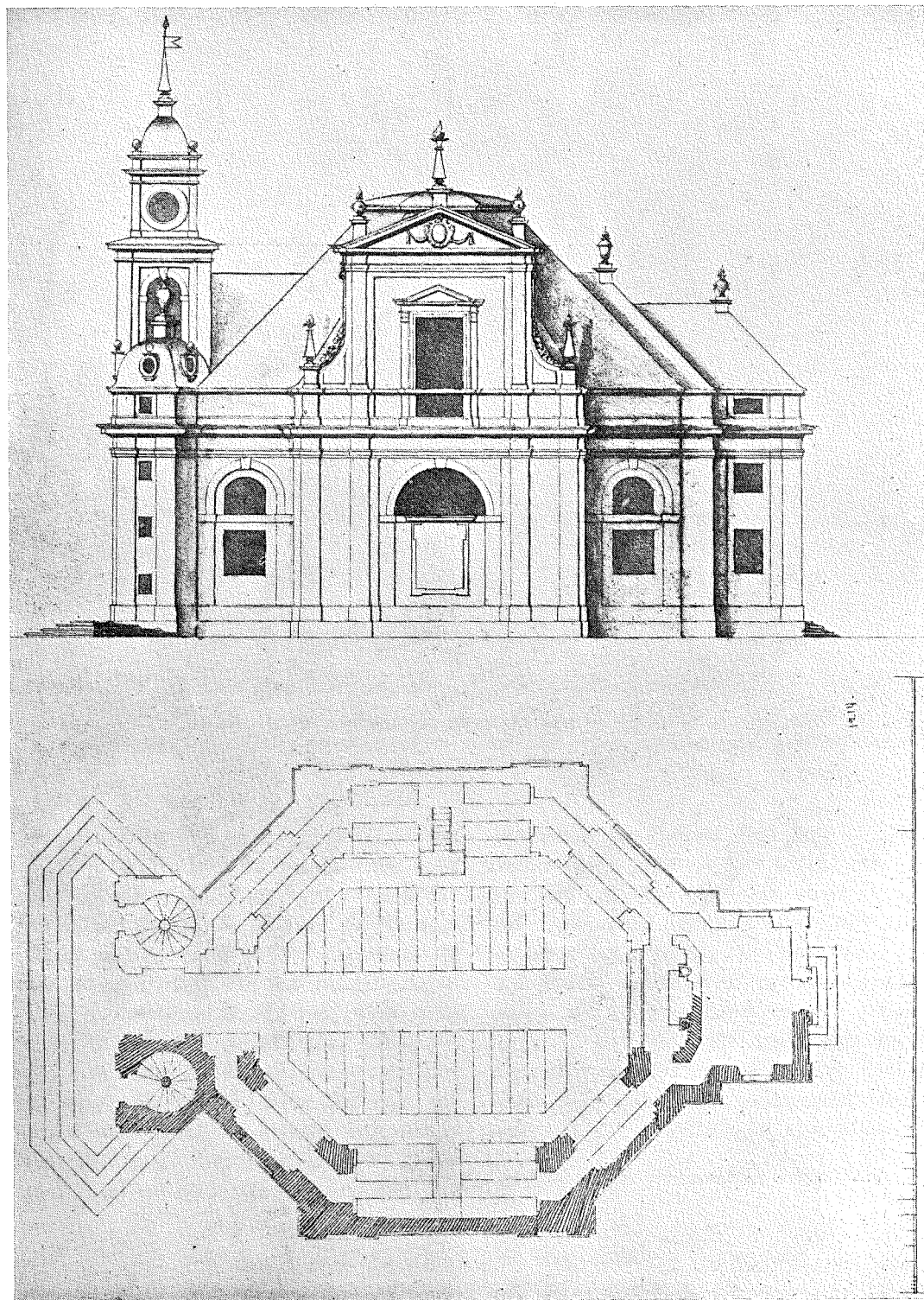

FIG. 12. FÖRSLAG TILL KYRKOBYGGNAD AV HOLLÄNSK TYP AV N. TESSIN D. Ä. NATIONALMUSEUM.

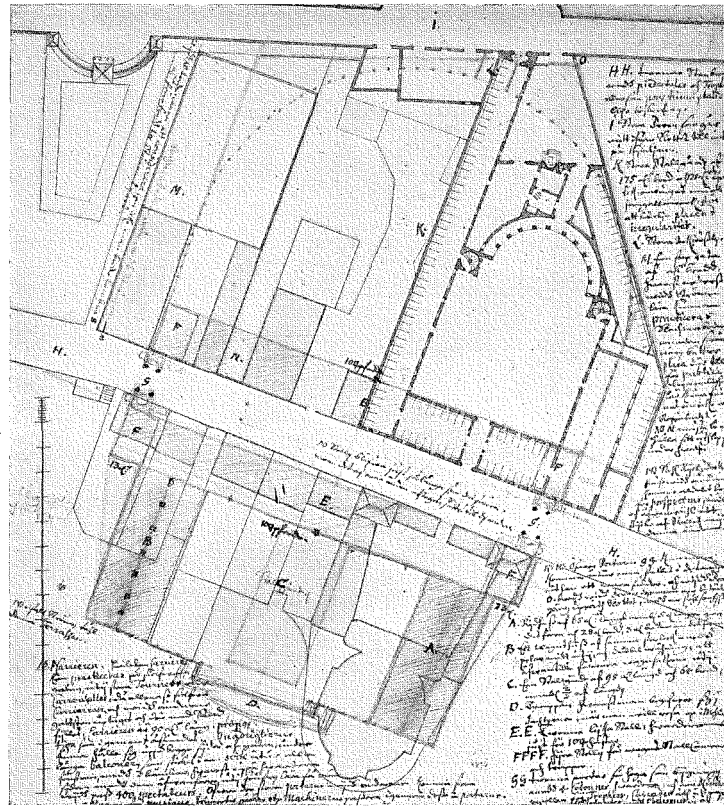

FIG. 13. FÖRSLAG TILL STALLANLÄGGNING PÅ HELGEANDSHOLMEN AV N. TESSIN D. Ä. DÄRÖVER BLYERTSSKISSER, FÖRSLAG TILL NY STALLANLÄGGNING AV N. TESSIN D. Y. SAMT ANTECKNINGAR AV DEN SENARE. NATIONALMUSEUM.

1667. I juni 1668 anhölls om kollektmedel som hjälp till kyrkans uppförande. Den begärda kollekten erhöles dock icke utan tilldelades i stället barnhuset. Rådet resolverade att för »Finska kyrkans uppbyggande kan äntå andra meddel finna».²⁰ Arbetet framskred mycket sakta. Grundläggningen blev mycket tidsödande och dyrbart då omfattande pålningar måste verkställas. Grunden blev också det enda som blev utfört. Då kungliga

²⁰ Riksrådsprot. (France) d. 11 juni 1668 fol. 168.

stallet 1774 började byggas mitt emot, ansågs det säkrast att kyrkotomten reserverades för kronans behov. Tomten återtoges därför, men församlingen erhöles den 20 mars 1674 löfte både om en annan byggnadstomt och om ersättning för alla sina för bygget gjorda utgifter. Kostnaderna för grundläggningen och för en del inköpta materialier, bl. a. tegel som aldrig kom till användning utan togs till stallbygget, skall ha uppgått till 8,000 dr s:mt. Församlingen fick dock icke förrän 1695 någon ersättning för sina kost-

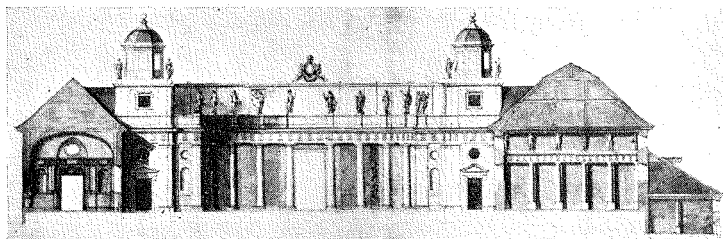

FIG. 14. FÖRSLÅG TILL STALLANLÄGGNING PÅ HELGEANDSHOLMEN AV N. TESSIN D. Ä. SEKTION GENOM STALLGÅRDEN VISANDE ÖSTRA GÅRDSFASADEN. NATIONALMUSEUM.

nader och då med ett betydligt nedsatt belopp.²¹

Oaktat Finska kyrkan på Helgeandsholmen, i likhet med så många andra av storhetstidens byggnadsprojekt, aldrig kom till utförande äger förslaget ett icke ringa arkitekturhistoriskt intresse. Näst Kalmar domkyrka torde det vara N. Tessin d. ä:s förnämsta kyrkliga arkitekturskapelse. Arkitekten sökte med detta verk hos oss införa en för den italienska barocken karaktäristisk byggnadsform som i övrigt icke är företrädd i vår arkitektur.²² Och han lyckades därvid omsmälta de intryck han erhållit av förebilderna och giva sitt verk en egen prägel som av oss uppfattas som för vår arkitektur egenartad.

Den förebild från vilken Tessin utgått vid planens komponerande har troligen varit den i det föregående omtalade romerska kyrkan S. Giacomo al Corso eller någon med denna likartad kyrka. Fig. 9 och 1 visa tydligt de stora likheterna mellan Tessins kyrka och S. Giacomo al

²¹ Bååth, a. a. s. 286. Ferlin: Stockholm I s. 426—27.

²² I slottskapellet i Strömsholms slott har Tessin d. ä. visserigen skapat ett kyrkorum av oval planform men detta är ingen självständig kyrkobyggnad utan ingår som ett rum i slottsbyggnaden.

Corso. Något direkt kopierande av förebilden kan man likväl icke tala om. Tessins kyrka har ett stort elliptiskt mittrum täckt av en kupol, och arkitektformerna i övrigt äro såväl ut- som invändigt präglade av den klassicistiska italienska senrenässansens anda. Men kyrkorummet har det oaktat anordnats på ett från den romerska förebilden mycket avvikande sätt. I den romerska planen är det stora mittrummet omgivet av kupoltäckta kapell av kvadratisk planform. I den tessinska planen finnas på motsvarande platser rum täckta av kupoler med samma form som över mittrummet, men stora öppningar äro upptagna i väggarna så att dessa reducerats till murpelare som uppbära mittkupolen. Huvudrummet är därför i stället för av en kapellkrans omgivet av en omgång på likartat sätt som exempelvis i Marekerk i Leyden. Om man jämför denna Tessinska plan med J. de la Vallées plan till ny Riddarholmskyrka där den katolska förebildens kapellkrans alldeles oförändrad bibehållits, märker man att Tessins arbete är relativt självständigt. Kapellen voro obehövlige i en luthersk kyrka. Ungefär samma rumsverkan som hos förebilden eftersträvades dock av arkitekten, och den ernåddes. Sättet för lösningen låg dock nära till hands. Den

hade genomförts efter samma princip på olika sätt i flera holländska kyrkor som säkerligen studerats av Tessin på den studieresa som han företog 1650—53 varvid han även besökte Holland. Att Tessin väl kände de nya holländska centralkyrkorna framgår också av ett annat av hans kyrkoprojekt, fig. 12, som möjligen kan vara ett tidigare utkast till Finska kyrkan. I detta förslag är den holländska karaktären alldeles omisskänlig.²³ Icke blott planen utan även exteriörens resning hos denna byggnad erinrar starkt om de holländska centralkyrkorna av Hindrik de Keyzers sort. Finska kyrkans ritningar i deras slutliga form visa dock inga holländska drag. Den tillhör den italienskt betonade sort som är mest typisk för Tessin d. ä. och som på grund av hans omfattande verksamhet och stora inflytande i så stor utsträckning tryckt sin prägel på vår karolinska arkitektur. Om kyrkan blivit fullbordad hade den säkert givit Stockholms stadsbild ett vackert tillskott. Den skulle säkerligen också ha blivit av förebildlig betydelse. Då aldrig mer än grunden blev utförd är det naturligt att projektet endast satt obetydliga spår efter sig. Den i det föregående omtalade kyrkan i Jär-

²³ O. Sirén som publicerat denna ritning (*Gamla stockholmshus* II s. 26) har antagit att den möjligen kan vara ett utkast till Järlåsa kyrka. Man kan dock kanske med större skäl antaga att det är ett utkast till Finska kyrkan.

låsa, som tillkom ungefär samtidigt med att Tessin utarbetade sitt projekt till Finska kyrkan torde i viss mån kunna betraktas som en förminskad och förenklad kopia av den större stadskyrkan. Men även i en annan större och märkligare svensk kyrkobyggnad kan man möjligen påvisa ett inflytande från detta projekt. Fig. 11 visar ritning av N. Tessin d. y:s västfasad till Fredrikskyrkan i Karlskrona. Likheten mellan denna och ritningen till Finska kyrkans västfasad är så stor att det förefaller troligt att Tessin d. y. vid komponerandet av sin fasad utgått från sin faders projekt.

Tessin d. ä:s Finska kyrka är märklig främst därför att arkitekten lyckats att med bibehållande av de arkitektoniska förtjänsterna hos sin katolskt-italienska förebild skapa en för lutherskt gudstjänstbruk lämplig centralkyrka med betonad längdaxel. Den tillfredsställde bättre den lutherska gudstjänstens behov än de efter kalvinistiskt-holländska förebilder av Jean de la Vallée komponerade stockholmskyrkorna, Katharina och Hedvig Eleonora, vilkas ursprungliga anordningar väl lämpade sig för reformert men icke för luthersk gudstjänst och som därför snart förändrades på ett sätt som förryckte den rumsverkan arkitekten ursprungligen avsett.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

EN TECKNING AV VISBY DOMKYRKA FRÅN ÅR 1815.

Utsigt af Wisby Stads samt Gothlands Stifts Domkyrka. — N. I. Löfgren fecit 1815. — lyder underskriften på den teckning, som återgives som fig. 1. Dessutom förekomma några upplysningar om domkyrkan antecknade å det halvark, varå teckningen är utförd, som dock ej äro så detaljerade att de synas vara förtjenta av att återgivas in extenso. Där meddelas emellertid att koret är avstängt från kyrkan genom ett skrank och att orgelverket är ett av de bästa i Sverige. Teckningens värde ur konstnärlig synpunkt behöva vi ej här bedöma utan endast fästa oss vid, att Löfgren tydligen samvetsgrant sökt återgiva vad han sett. Sidosäller man hans teckning så som vi här gjort med en fotografi från 1800-talets slut — således från tiden före den senaste omfattande restaureringen — kan det ej undgå att väcka uppmärksamhet vilka stora förändringar som skett med domkyrkans sydfasad mellan åren 1815 och 1880-talet. Så ha tvenne småbyggnader blivit rivna, den ena av dessa vapenhuset framför den stora romanska portalen. Samtliga fönster hade 1815 ett helt olika utseende. De voro mindre än de nuvarande och spetsbågiga, även det lilla fönstret ovanom det rivna vapenhuset. Fön-

sternas spröjsverk hade ett helt annat utseende. Då var intet fönster fyrdelat, de flesta tudelade, ett tredelat. Att observera torde även vara, att tecknaren, som ej markerat rundbågar på sidoskeppets halva höjd, jfr. fig. 2, emellertid markerat sådana under fönsterna på den stora kapellutbyggnaden i sydväst, och denna rundbågsfris har han givit en form, som liknar rundbågsfrisens på korets nedre del. Bilden ger även en antydning om, hur kyrkogården varit översållad med liggande gravstenar, och västerut skymtar man ett parti av kyrkogårdsmuren. Huru olika var icke allt detta mot våra dagars parkanläggning! Teckningen är sålunda ett värdefullt dokumentariskt bidrag till såväl Visby domkyrkas som dess omgivnings historia.

Man vet synnerligen väl, vem N. I. Löfgren, som utfört teckningen, varit. Direktör Bo Löfgren, som ställt bilden till Rigs förfogande, har om sin farfader prost N. I. Löfgren meddelat följande data och ett utdrag ur den dagbok, som denne fört vid ett besök på Gotland under år 1816.

Nils Isak Löfgren var född i Högsby, Kalmar län, den 28 sept. 1797 och son till inspektoren Nils Daniel Löfgren och

FIG. 1. VISBY DOMKYRKA, SYDFASADEN. TECKNING AV N. I. LÖFGREN.

Gustava Lundeberg. Han blev 1811 insatt i Kalmar trivialskola.

Föräldrarna flyttade hösten 1813 till Gotland, »där inspektor Löfgren erhållit en hederlig employ såsom inspektor hos herr grosshandlar Schvan på dess gård Klintebyss eller Donnershoff i Klinte socken. De ärnade i början att taga sin son till sig hem på Gotland för att låta honom fortsätta sina studier i Visby, men då detta stridde emot hans böjelse och han i detsamma erhöill kondition hos landsfiskalen i Ölands södra Mot, L. P. Olsbon, blef han qvar vid Kalmar läroverk, förtjenande sig på denna kondition under ferierne hvad han under lästernerne vid skolen behöfde till sitt uppehälle, intill dess han de sednare åren fick disciplarne med till staden. Derjemte

åtnjöt han i ett par hederliga hus åtskillige spisdagar i veckan. Hvarje sommar gjorde han ifrån sin kondition i Carlevi af Vickleby socken på Öland en resa till sine föräldrar så länge de bodde på Gotland och fick derigenom tillfälle att bese landet och Visby stad. År 1818 återkommo de och bosatte sig på Mönsterås, der modren kort derefter dog.»

Student i Lund 1819, prästvigd 1821. Dog såsom prost och kyrkoherde i sin födelsesocken Högsby den 7 dec. 1881¹.

Ur hans dagbok, börjad den 1 sept. 1816, som ännu finnes i behåll, lämnas här ett utdrag från hans besök hos föräldrarna på Gotland sommaren 1816.

¹ Utförlig biografi i »Släkten Löfgren från Högsby», antecknar samlade av Bo Löfgren, sid. 19 ff., Stockholm 1925.

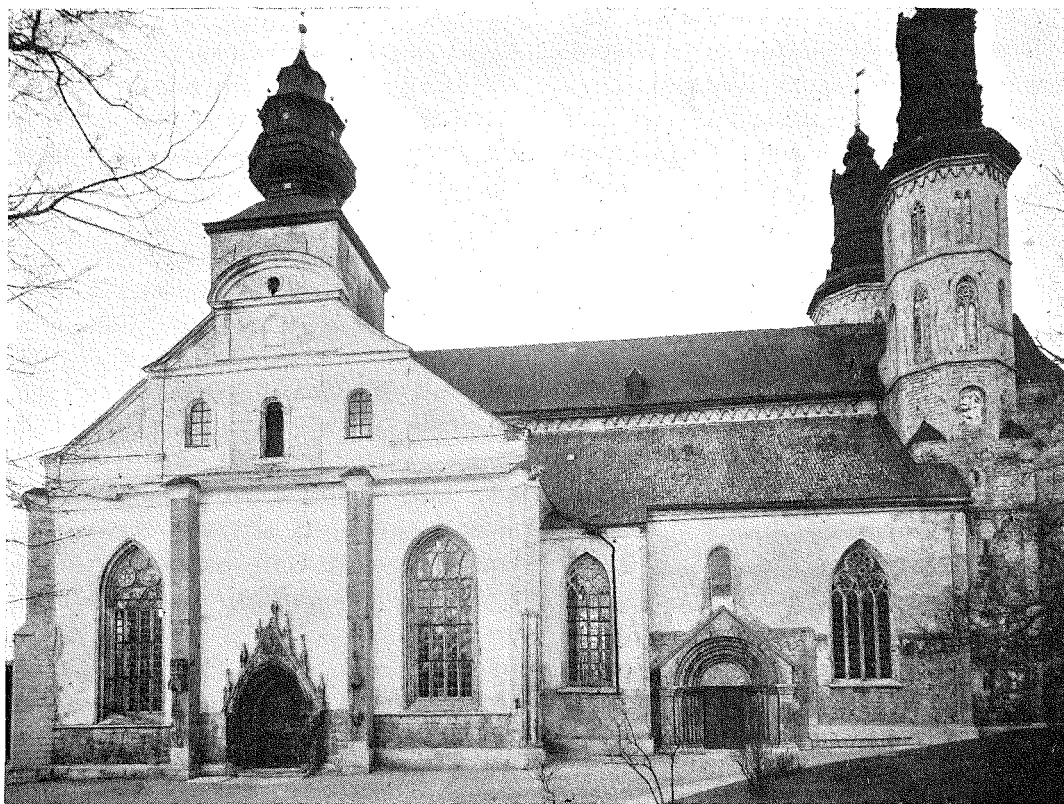

FIG. 2. VISBY DOMKYRKA, SYDFASADEN. FOT. 1880-TALET.

UR N. I. LÖFGRENS DAGBOK.

September 1816 den 2 lagade jag mig till att resa till Gothland. Denna dag var på förmiddagen mycket regn, men på eftermiddagen klart med stark sydlig blåst.

Den 3 kl. 2 om natten begaf jag mig på resan och ankom jag till Böda kl. 1/2 till 2 e. m. Landsfiskalen lät skjutsa mig till Kolstad vid Borgholm. Här väntade jag på skjuts 1 1/2 timme och tog emellertid af Borgholms slott åt denna sidan. Trakten omkring slottet har åt denna sidan ett mycket vackert utseende, men är slottet själf nästan alldeles förfallet. Härifrån

reste jag sedan vidare med gästgifvare-skjuts. Mina skjutsbönder denna gång, equos quidem habuerunt veloces vigacesque, ipsi autem tardi fuerunt et valde taciti, ita ut hoc itinere nullam, ut antea, habui delectationem a rusticis loquacibus et garrulis. — Sedan jag efter ankomsten till Böda spiset middag hos postskepr. Lundgren, vir maximæ corporis formæ nimiaque superbæ atque jactationis verborum, gick jag ombord på postjakten om aftonen, men för motvind kunde vi ej löpa ut den natten.

Den 4 var ett förskräckligt storm- och regnväder med variabel vind. Toto die

ego in tugurio quodam liburnæ tabellaræ jacebam, ubi pulices et tædium vicissim me quam maxime vexarunt, pluvia enim vehemens impedimento erat mihi egrediendo. Omkring kl. 6 upklarnade det och kl. 12 om natten släpte vi ankaret och gick till segels med nordlig vind.

Den 5. Hela dagen gingo vi i sjön i ett stilla och lugnt väder. Kl. 6 e. m. ankommo vi till Klinte.

Emellan Böda och Klintehamnar räknar man gemenligen 11 mil. Med god vind kan denna öfverfart gå lätt för sig och understundom fordras ej mer än 3 à 4 timmar därtill, men då vinden antingen är lugn eller blåser emot, kan denna resa blifva lång och ledsam nog. Detta senare har nästan alltid träffat mig vid mina öfverresor till och ifrån Gothland. — Då man är mitt emellan bägge landen syns ej någondera af dem, emedan Öland äfvensom sjelva Gothland ej äro mycket höga. — Det första som sedan börjar väcka up af Gothland äro Carlsöarne, tvänne obebodda öar 1 mil ifrån Gotland vid pass belagne, som äro af en ansenlig höjd och störta sig med branta och lodrätta klippväggar i hafvet. De äro tvänne: Stora och Lilla Carlsö, af hvilka den förra ligger längst ut och är lågast. De äro obebodda och ofruktbara, men föda en otrolig mängd med får, hvilka tillhöra åtskilliga egare och äro nästan aldeles vilda. De hafva sitt tillhåll uti åtskilliga stora och djupa caviteter och grottor i sjelfva klippmuren. Äfven om vintren äro de här och föda sig af det frusna gräset de kunna då finna. Detta oaktat skola de vara mycket feta.

Ifrån Carlsöarne och till Klintehamn är vid pass 1 1/2 mil. Klintehamn är en

tämligen vacker Köping, men hamnen är något obeqväm samt osäker för SV, V och NV stormar, för hvilka hon är alldeles öppen. — Här är mycket långgrundt, så att all lastning måste ske med pramar. En kostsam brygga är väl anlagd långt ut i sjön, men inget Fartyg kan lägga in till densamma och lasta. Köpingen liksom de andra lastageplatser vid Gothland exporterar förnämligast skogsproducter, kalk och spannemål. En fjerdels mil härifrån ligger Klinte kyrka, tätt inunder en hög kalkbergsvägg i en vacker nägd. Kyrkan har ett mycket högt torn med en därofvann-uppå stående ännu högare spets af träd. Nästan alla landskyrkor på Gothland äro af denna struktur och hvarandra mycket lika. Landet är på denna trakten äfvensom öfveralt, undantagande ut åt södra ändan, mycket skogrikt. Vid Klinte kyrka vänder landsvägen sig emot norden och något öfver en half 1/4:dels mil därifrån presenterar sig den vackra egendomen Klintehys eller Donnershof med sina vita stenhus och röda tak i en leende trakt något väster ifrån landsvägen, hvarifrån en tät och skuggrik allée förer fram till gården. Denna gård är först blefven vacker och upbragt till den skönhet den nu äger genom Grosshandlanden J. N. Donners oförtrottna nit och verksamhet, hvilken man även ligger begravnen under en vacker grafvård norr om gården i åkersgårdet. Alla hus i gården, så man- som ladugården, äro byggda af sten, manhusen gulmålade och täckta med tegel, laduhusen vita och täckta med tunna fyrkantiga stenflisor af en mörkgrå färg. Jämte gården ligger den stora och sköna trädgården, omgifven med en gulmålad och tegeltäckt

stenmur, samt är mycket vacker med sköna buxdoms och ligusterritningar samt goda fruktträn.

Jag hade mycket roligt hemma hos mina kära och älskade föräldrar, hvilka jag träffade i en högönskelig välmåga. De befinna sig väl på Gothland, men hafva nog svårt att umgås med folket därstädes, ty gothlänningarne äro i almenhet ett falskt och illistigt partie. De lefva också som Turkar och hedningar samt svärja, supa och slås utan uppehåll, då de hafva tillfälle därtill; äfven är spel deras högsta nöje. Drängarne kunna intet slögda det minsta och om de det kunna, så göra de det åtminstone aldrig där på gården. Prästerne och kronbetjäningen äro mycket efterlätna och låter folket utan åtal lefva som de vilja. Också äro de icke mycket högt aktade. — Gottlänningarne så man- som quinkön, kläda sig mycket snyggt. Deras dialect skiljer sig hufvudsakligen ifrån den allmänna Svänskan deruti, att de uttala orden mycket fort samt med fina organer, och göra en gnällning eller sänkning i ljudet vid uttalet af sista stafvelsen i hvarje mening. Också hafva de några serskildta ord, som mycket avvika från Svänskan. Jag upskref de få jag under mitt vistande därstädes hörde.

Briller, glasögon, Bro, tvätta t. ex. kläder, Brya, vattenpöl, Esar, tömmar, Hap, håf, fiskeshåf, Hejde, skog, Lop, halfspann, Mauser, flugor, Maus-smäck, flugesmall,

Park, dam, Rist, halster, Russie, märr, sto, Rymma, draga undan, t. ex. hö på slindern, Ræka, räfsa, Sigde, lia, Skynning, ung stut, Sork, gosse, Strippo, bytta, skjula, Svepo, pisk, Tems, sickt, Thun, gärdesgård, Thuna, hägna, Tös, flicka, Quie, gata.

Den 8 sept. var jag med min Mor i Sande kyrka och hörde Kyrkoherden därstädes, Herlitz, predika om christendomens heliga pligt: Kärleken. Ing. 1 Joh. 4: 8.

Den 12 om aftonen tog jag avsked från mina k. Föräldrar och gick om bord.

Den 13 hela dagen lågo vi för motvind quare uti Klintehamn. Jag var hemma trenne gångor denna dag på Klintebys.

Den 14 om morgonen släppte vi loss att gå till segels, men vädret var så lugnt att vi ej kunde komma ur hamnen för än kl. 2 e. m. då en stark västlig blåst upkom; vi hade således durch motvind och måste kryssa hela den dagen och följande natten som var ganska regnaktig och stormig.

Den 15 Söndag. Om morgonen stillnade vädret och vi hade Öland i sikte. Kl. 11 kommo vi in i Böda-bugten och kl. 2 in uti hamnen. Kl. 3 afreste jag i sällskap med Dir. Bagge. Vi åkte hela natten och ankommo till Isgärde i dagningen, då Directörn for åt Färgestaden och jag till Carlevi. Nun bin ich hier, Gott sey gelobt!

GOTLANDSFONDEN.

Vid ett sammanträde i november 1925 med Gotlands Fornvänners styrelse överlämnades genom professor Nils Lithberg till nämnda förening 500,000 kronor i obligationer att under benämningen »Gotlandsfonden» förvaltas enligt här nedan avtryckta stadgar:

§ 1. Tillgångarna skola av föreningen Gotlands Fornvänners styrelse förvaltas skilda från föreningens övriga tillgångar och i dess räkenskaper redovisas såsom en särskild fond, vars namn skall vara »Gotlandsfonden». I den mån de från början skänkta obligationerna förfalla till inlösen, skall alltid det lediga kapitalet likasom även de delar av avkastningen, som enligt nästföljande paragraf skola tilläggas kapitalet, anbringas i obligationer av betryggande säkerhet eller andra därmed fullt jämförliga värdepapper. I avvaktan på lämplig sådan placering insättas inflytande belopp på särskild räkning i förstklassig bank. Till fonden hörande obligationer och värdehandlingar skola överlämnas i öppet förvar hos förstklassig banks notariatavdelning eller annan motsvarande institution.

§ 2. Av årliga avkastningen skall en femtedel vid varje års slut överföras till kapitalet och placeras enligt bestämmelserna i föregående paragraf.

§ 3. Avkastningen i övrigt skall användas för främjandet av Föreningen Gotlands Fornvänners ändamål enligt föreningens stadgar, därvid dock särskilt följande syften skola framför andra vinna beaktande:

1) Vården av Gotlands minnesmärken, särdeles sådana, som icke äro i offentlig ägo eller besittning, därvid i första hand disponibel avkastning skall användas till räddande och underhåll av sådana kulturminnesmärken från förhistorisk och senare tid, som äro av framträdande betydelse för kännedomen om Gotlands kulturhistoria, samt i andra hand till räddande och underhåll av naturminnesmärken av framstående värde för den gotländska naturens och det gotländska landskapets egenart;

2) förteckning, beskrivning och avbildning av gotländska kulturminnesmärken;

3) tillvaratagande av i folktraditionen levande kunskap till kännedom om gotländsk historia, gotländsk sed och tro, folkets levnadsätt och lynne, dess musik och dess språk;

4) insamling i original eller avskrift av urkunder, som beröra Gotlands kulturhistoria, däri även innefattad politisk och ekonomisk historia;

5) bearbetning och publicering av urkunder eller undersökningar rörande Gotlands kulturhistoria;

6) förvaltning och vård av under Föreningen Gotlands Fornvänners vård stående fastigheter och samlingar — däri inbegripen vården av det arkivaliska stoffet.

De här under särskilda moment angivna syften skola i allmänhet tillgodoses med inbördes företräde i den ordning, vari de här uppräknas. Dock må ordningen i så måtto frångås, att mindre belopp må anslås till i efterföljande moment avsedda syften, då därigenom något av väsentligt värde kan bevaras, som eljest skulle genom dröjsmål gå förlorat.

§ 4. Det närmare bestämmandet av avkastningens användning för ovannämnda särskilda syften och ändamål skall träffas ac en särskild nämnd, benämnd Nämnden för Gotlandsfonden. Den skall bestå av ordföranden och skattmästaren i Föreningen Gotlands Fornvänners styrelse samt tre andra av nämnda styrelse för fem år i taget utsedda personer, bland vilka om möjligt bör finnas en framstående kännare av Gotlands minnesmärken, en framstående kännare av Gotlands odlingshistoria och en erkänd företrädare för den allmänna hembygdsvården och dess syften. Styrelsen utser även en suppleant för en var av sistnämnda tre ledamöter av nämnden. Vid uppkommande vakanser i nämnden skall den lediga platsen omedelbart åter besättas, dock skall i varje fall nyval ske av ledamöter och suppleanter till alla tre platserna vid varje femårsperiods utgång, därvid förutvarande funktionärer kunna omväljas.

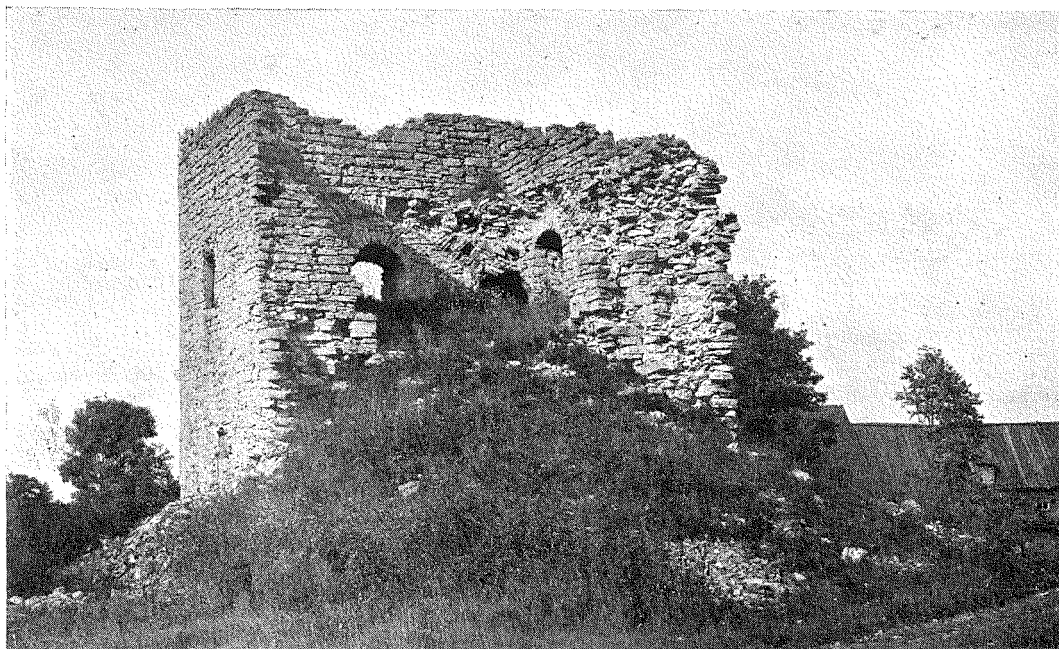

FIG. 1. RUINEN AV STENHUSET VID BRINGES, NORRLANDA, GOTLAND.

Nämnden fattar beslut i föreliggande frågor med enkel röstpluralitet. Beslut må kunna fattas, så snart två av nämndens ledamöter äro personligen tillstädes vid sammanträde; dock skall under alla förhållanden varje frånvarande ledamots skriftliga yttrande över de till avgörande förekommande frågorna inhämtas och räknas såsom röst vid beslutets fattande. Är någon ledamot hindrad att närvara och kan yttrande från honom icke heller utan för stor tidsutdräkt inhämtas, skall suppleant för honom tillkallas eller anmodas avgiva yttrande i hans ställe.

Över nämndens beslut skall protokoll föras.

Nämnden äger genom någon sin ledamot eller särskilt förordnad person utom nämnden tillse och övervaka verkställigheten av fattade beslut.

Nämndens rese- och andra kostnader ävensom kostnaden för bankförvaring av fondens tillgångar betalas av den del av fondens avkastning, som avses i § 3 här ovan.

Överskott av avkastning från ett år må reserveras till användning under ett följande år.

Endast i undantagsfall och endast efter enhälligt beslut därom av nämnden må avkastningens användning under följande år på förhand bindas. Det ursprungliga kapitalet med den därtill för varje år lagda femtedelen av avkastningen får under inga förhållanden tillgripas.

§ 5. Förvaltningen av fondens medel och avkastningens användning enligt ovanstående bestämmelser och den i § 4 avsedda nämndens beslut revideras av Föreningen Gotlands Fornvänners revisorer. Gotlands läns landsting äger, om det så önskar, utse en revisor att jämte föreningens revisorer deltaga i granskningen. Föreningens styrelse har att till varje års landsting lämna en skriftlig erinran häröfom med bifogande av revisionsberättelsen för nästföregående år. Vid varje revisionsberättelse bör fogas en av föreningens styrelse avgiven kortfattad redogörelse för de ändamål, var till fondens avkastning under året blivit använd, men uppgift om det för varje särskilt ändamål använda belopp.

§ 6. Skulle föreningen Gotlands Fornvänners

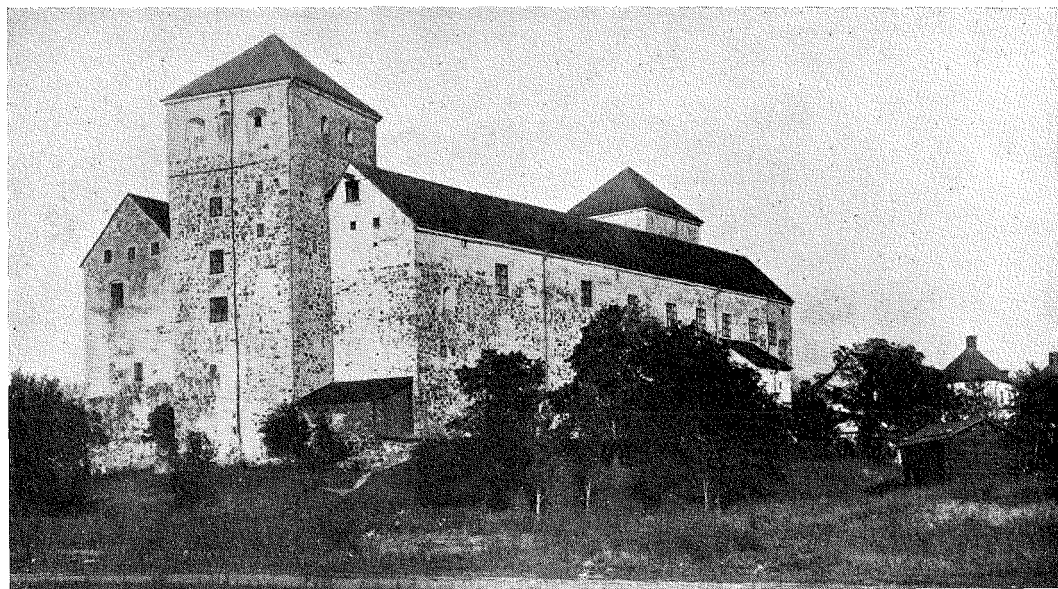

FIG. 1. ÅBO SLOTT FRÅN SYDVÄST.

ner komma att upplösas, övertages förvaltningen av fonden och av för dennas medel förvärvade fastigheter och samlingar av Gotlands läns landsting. Detta har i sådant fall att för denna förvaltning utse en nämnd av fem personer med sammansättning och syften, fullt svarande emot vad som här ovan blivit stadgat.

Ledamöter i nämnden ha av Gotlands fornvänners styrelse omedelbart utsetts och denna består sålunda utom av de båda självskrivna landshövdingen G. Roos och konsul A. Lundberg av prof. N. Lithberg, prof. J. Roosval och statsgeologen professor Henrik Munthe. Till suppleanter ha utsetts prof. A. Lindblom, fil. dr Sune Ambrosiani och apotekar J. W. Hamner.

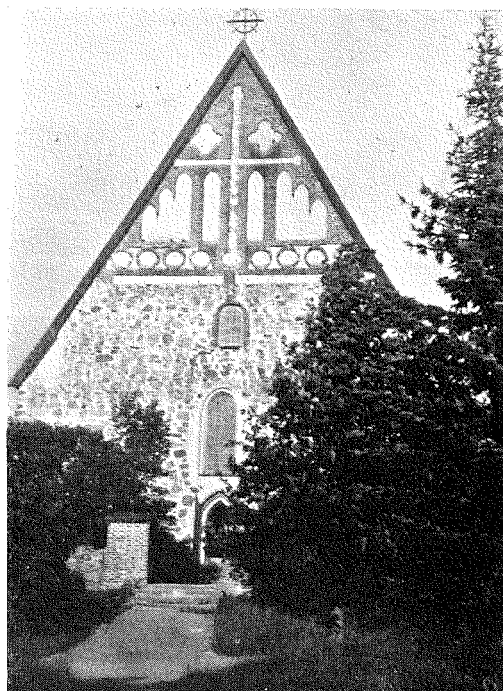
Nämndens första sammanträde hölls på Nordiska museet i Stockholm onsdagen den 13 januari 1926 och behandlades utom fastställande av riktlinjer för

Nämndens verksamhet även godkännandet av en budget för Nämndens första verksamhetsår. I denna upptogs bland annat ett anslag till konservering av ruinen vid Bringes i Norrlanda sn., vilken redan befinner sig i Gotlands Fornvänners ägo, 4,900:— kr.; till uppmätning och förberedande undersökning av Kattlunds i Gröttingbo, även i Fornvännerns ägo, 1,500:— kr.; till inköp av fastigheter med fornminnen eller ruiner från yngre tider 5,000:— kr.; till undersökningen »Sveriges kyrkor» för Gotlands vidkommande 3,000:— och till Nordiska museets byundersökningar 1,000:—. Gotland är att lyckönska att ännu medan tider är att kunna rädda ha fått icke så obetydliga medel till vård och skydd av sina talrika minnen från äldsta tider till våra dagar.

Förf. foto.

FIG. 2. S. MARIAE KYRKA FRÅN VÄSTER. INVID ÅBO.

Förf. foto.

FIG. 3. BJERNÅ KYRKA FRÅN VÄSTER.

PÅ STUDIEFÄRD I FINLAND AV SUNE AMBROSIANI.

Mellan den 29 juni och 5 juli 1925 hölls i Helsingfors tvenne möten mellan museimän, arkeologer och kulturforskare från de nordiska rikena. För några svenska deltagare i dessa möten hade den kommitté, som utger det stora verket om Finlands herrgårdar, anordnat en studiefärd genom delar av Åboland och Nyland för att bereda dem tillfälle att få en inblick i den kyrkliga och — som det heter på Nordiska Museets fackspråk — högre ståndets kulturen i landet och denna begränsning togs så grundligt, att ej på

någon plats medhans att stifta bekantskap med den egenartade allmogekulturens byggnads- och hemkultur. Planen för resan hade uppgjorts av professor Gabriel Nikander i Åbo och från svensk sida deltog utom undertecknad Rudolf Cederström, Sigurd Wallin, Gunnar Silfverstolpe, Martin Olsson och Andreas Lindblom från Stockholm, samt Sven T. Kjellberg från Västerås i den rikt givande färden.

Sedan gäster och värdar hälsat varandra vid Stockholmsbåtens ankomst till

Förf. foto.

FIG. 4. KLOCKTORN, INGÅ, NYLAND.

Förf. foto.

FIG. 5. KLOCKTORN, SAGU.

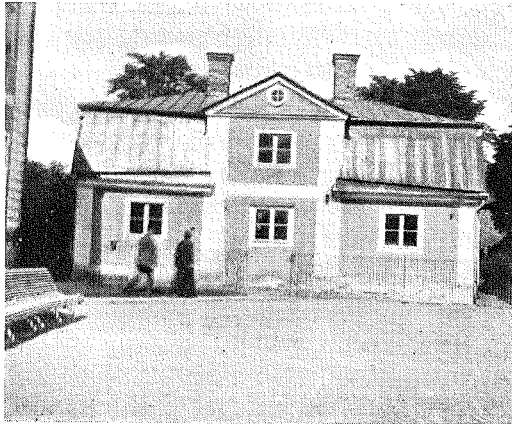
Åbo, ställdes kosan till Åbo slott, fig. 1, där det omfattande museet demonstrerades av dess föreståndare magister Walter von Konow. Efter Åbo slott besöktes domkyrkan som för närvarande genomgår en omfattande renovering. Medeltidsarkeologen dr J. Rinne, som leder kyrkans kulturhistoriska utforskande, visade de fynd, som under arbetet påträffats. Så i bilarna! Under eftermiddagen medhans S. Mariæ, fig. 2. Rusko och Masku kyrkor, Kankas och Villnäs slott, fig. 5. Efter mörkrets inbrott anlände bilkortegen till Nådendal, där den väldiga birgittinerklosterkyrkan stämningsfullt eklaterats till resenärernas ära.

Följande morgon gick färden söderut

från Åbo till konsul Rettigs villa, från vilken man såg Kaskö ruiner på andra sidan fjärden, till Sagu, fig. 5, som demonstrerades av arkitekten Carl Frankenhäuser, till Halikko och Åminne med sina minnen från Gustaf Mauritz Arnfelts dagar. Här var bland annat hans bibliotek synnerligen pietetsfullt bevarat. Samma dag medhans ännu Fiskars och några kyrkor för att sluta på ett annat gods med rika gustavianska minnen, greve Aminoffs Rilax.

Söndagsmorgonen samlades färdledarna hos baron Albert de la Chapelle på Lindö, som en gång ägts av Axel Oxenstierna, med en natur som starkt erinrar om Mälardalens vackraste partier. Ge-

Förf. foto.

FIG. 6. GAMLA HUVUDBYGGNADEN, FAGERVIK,
NYLAND.

Förf. foto.

FIG. 7. PAVILJONG — BASTU, VILLNÄS,
EGENTLIGA FINLAND.

nom Eknäs idylliska stad gick resan till den gamla bruksgården Fagervik, fig. 6, där den yngre huvudbyggnaden på sin tid tydligen inretts med stockholmska hantverkare. Förbi Ingå kyrka, fig. 4, kommo vi så till det efter Erik Palmstedts ritningar byggda träslottet Svartå, Rig 1922, sid. 113, fig. 11, och därifrån till det av gråsten uppförde Sjunoby, Rig 1922, sid. 110, fig. 7, samt omsider på kvällen till Helsingfors.

Otroligt mycket hade vi i färden deltagande svenskar fått se av södra Finlands natur och kultur. Jag har anfört alla dessa namn som ett skolexempel på huru mycket man i våra dagar kan medhinnna, när en väl utarbetad plan finnes att följa. Genom våra värdars välvilja fingo vi sålunda också tillträde till givetvis eljest slutna hem med värdefulla kulturminnen, dit man aldrig som ensam person skulle ha vågat sätta ifråga att få göra ett besök.

Som av bilderna framgå liknar de medeltida kyrkobyggnaderna, fig. 2, 3, i hög grad de uppländska. Deras interiörer äro dock mer olika. Visserligen ha kyrkorna en gång senare försetts med tegelvalv i bägge landskapen, men de finländska ha starkt influerats från Åbo domkyrka, där man följt andra traditioner än väster om Östersjön. Kloktornen, fig. 4, 5, vid kyrkorna äro oss främmande och synas vara en intern lokal skapelse. Herrgårdarna från olika tider påminna om Mälardalens. Under 1600- och 1700-talen sutto få befryndade släkter på dem med samma traditioner och yrkesmän till sitt förfogande. Någon gång synes man såsom ifråga om den yngre huvudbyggnaden på Hisingers Fagervik direkt länat över sådana från Stockholm.

Efter några kongressdagar i Helsingfors gjordes en utflykt till Borgå. Med stort intresse beskådades den märkliga borg, efter vilken staden fått namn. Be-

Lenk foto.

FIG. 8. RUNEBERGS HEM, BORGÅ.

fästningen ha vunnits genom utgrävningar i sandåsen av två djupa gravar kring borgplatsen. Domkyrkan, som nu mer

med sina kulturminnen finnes beskriven i Anders Allardts Borgå socken, besöktes och naturligen Runebergs hem, fig. 8, med sin helt bevarade för de finländska bürgerliga hemmen karaktäristiska 1860-tals interiör.

Några av oss deltog även i den stora utflykt, som anordnats för deltagarna i arkeologkongressen, från Tavastehus till Tammerfors över det vida slättlandet Tavastland. Oss bereddes sålunda tillfälle att inom den korta tid, som stod oss till förfogande, få på ett ovanligt ingående sätt stifta nära bekantskap med olika sidor av Finlands kultur. Ett hjärtligt tack till värdar och arrangörer för deras osparda möda att göra vistelsen angenäm och lärorik!

STRALSUNDS MUSEUM I NYA LOKALER AV WILLIAM ANDERSON.

I början av sistlidne juni månad har det även i Sverige väl bekanta Provinzial-Museum für Neuvorpommern und Rügen i Stralsund lämnat de tidigare, otidsenliga och trånga lokalerna i stadens rådhus för att taga i besittning de utrymmen som upplåtits för samlingarna i de nyrestaurerade delarna av St. Catharinenkloster. Härmed har museet satts i tillfälle att långt bättre än förr tjäna ej blott publiken genom en översiktlig och pedagogisk uppställning, utan även vetenskapsmannen har numera möjlighet att snabbt och utan tidsförlust kunna övertyga sig om, huruvida museet rymmer föremål som tillhöra hans intressesfär.

Stralsunds museum har svenska anor. Under åren 1748—66 residerade i staden

såsom generalguvernör greve Axel Löwen, vilken var en stor samlare. För att värdigt kunna uppställa sina rariteter, upplät stadens råd åt honom den stora bankettsalen på rådhuset, sedermera kallad »Löwenschen Saal». Här förvarades guvernörens kopparstick, kartor, böcker, modeller av olika slag, instrument och målningar. Ingen svensk, som reste genom Stralsund, försummade att taga samlingen i ögonsikte. När greve Löwen avled 1772, tillföll samlingarna staden. Under fransmännens herravälde i Pommern 1809, lærer en del av dyrbarheterna bortförts till Frankrike, men likväl var samlingen så rik, att den kunde bliva huvudstommen i det vid 1800-talets mitt stiftade pommerska hembygdsmuseet. Sär-

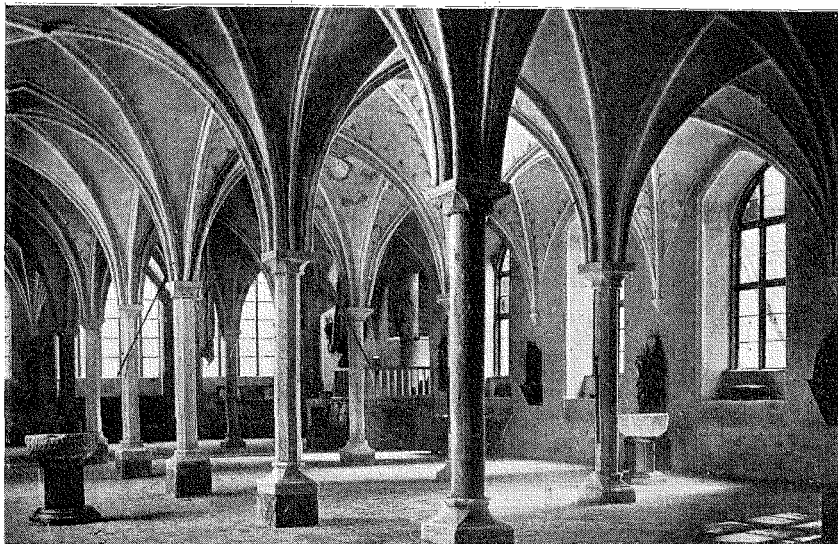

FIG. 1. REMTERN, KATRINAKLOSTRET, STRALSUND.

skilt fornsakssamlingen tillväxte nu snabbt, likaså den stadshistoriska avdelningen, medan etnografien och medeltidskonsten mindre beaktades. När nu 1919 ett valv instörtade i det åt stadens gymnasium upplåtna St. Catharinenkloster, påbörjades där en grundlig restaurering. Under arbetets gång beslöts att upplåta Remtern med tillhörande övervåning åt museet. Redan i september förra året kunde den treskeppiga Remtern — erinrande om Marienburgs — tagas i bruk och nu har, som nämnts även de övriga lokalerna kunnat upplåtas för publiken. I det stora hela har man fått en god lokal. Man hyser ock grundade förhoppningar om att även klosterkyrkan, vilken under svenska tiden begagnades till tyghus och i våra dagar gör tjänst såsom magasin, inom en ej alltför avlägsen tidpunkt skall kunna utrymmas för att

tjäna andra, rummets helgd mera motsvarande ändamål.

Våningen ovan Remtern är genom tvärväggar med en mittkorridor uppdelad i ett antal småkabinett med sidoljus. Här är plats upplåten för de förhistoriska samlingarna. En bemärkt plats bland dessa intager ju guldsätten från Hiddensee. Den ur svensk synpunkt intressanta brönstjuren från Öland har, som bekant, förärats åt Sverige, där den nu intager en hedersplats i Lunds Univ. Hist. Museum. I den stadshistoriska avdelningen rymmes även föremål, som ha svenskt intresse. Speciellt kollektionen av Hiddenseeporslin är ovanligt representativ. Kakelfabrikationen i de tyska Östersjöstäderna stod på en rätt hög nivå. Statius van Düren, som själv seglade med sin skuta från Lübeck till Stralsund och där försälde sina reliefplattor

vid hamnen, är företrädd med några goda exemplar. Om den senare kakelfabrikationen, se S. Ambrosiani i *Fataburen* 1907, s. 1 ff.

Remtern, fig. 1, ett mästerstycke i god rumskonst, inrymmer medeltidsföremålen och några få, yngre nummer. Bland rester från forna altarskåp påträffas även

tvänne statyer från Jakobikirche av god kvalitet. Utöver vad som rymmes i Nikolai- och Jakobikirche är den medeltida plastiken rätt fattig i staden vid Sundet — det mesta förstördes under bildstormen — men det nu nyordnade museet sätter oss i tillfälle att komplettera bilden, samtidigt som vi få en aning om de värden som gått förlorade.

ÖSTARPSGÅRDEN AV GÖSTA BERG.

När Artur Hazelius först riktade sin uppmärksamhet från de smärre föremålen också till allmogens byggnader, behandlades dessa av honom på analogt sätt: de nedtogos och uppfördes i ett fri-luftsmuseum, något som tillika förestavades av de yttre förhållanden, under vilka han arbetade. Det beklagliga i att på detta sätt — för att över huvud taget kunna rädda något — tvingas ur sin miljö upprycka något merendels av denna så beroende som den mänskliga bostaden, måste emellertid så småningom framtvunga en annan lösning. Det första museum¹ som gjorde verklighet av tanken att *på platsen* bevara en allmogebyggnad, var antagligen Örebro läns museum, som hösten 1910 inköpte den gamla bergsmansgården Siggebohyttan i Nora socken, Västmanland. Emellertid har här intresset huvudsakligen inriktats på själva byggnaden, av vilken en mindre del nyttjas som museilokal, under det att någon egentlig inredning ej är bevarad och den tillhörande jorden utarrenderad.

¹ Här bortses naturligen från de lyckligtvis ej alldeles sällsynta fall, när markägare eller andra på platsen bosatta av pietetsskäl skona en byggnad och lämna den nödig vård.

— År 1918 inköptes Bottarvegården i Vamblingbo på Gottland och ansvaret för dess bevarande på sin ursprungliga plats — också där avsondrades jorden — övertogs av Høburgs hembygdsförening. Ett år senare förvärvade Gotlands Fornvänner gården Kattlunds i Grötlingbo socken, vilken redan 1912 hade inlösts av en för saken intresserad museiman i Stockholm. På allra sista tiden har härtill slutit sig flera nya fall.

Sommaren 1924 blev sålunda en gammal skånegård försäkrad mot oblidna öden, i det att Kulturhistoriska museet i Lund inköpt gården Östarp nr 1 i Everlövs sn, Torna hd i sydvästra Skåne. Köpet har kunnat ingås främst till följd av en frikostig donation av grevinnan Wilhelmina v. Hallwyl.

Gården hör till dem, som vid enskiftets genomförande blevo orubbade. Byggnaderna äro uppförda efter en brand 1802 och torde kunna betraktas som typiskt sydvästskånska. Inredningen är endast lätt restaurerad. I boningslängan äro tapeterna borttagna och det ursprungliga lergolvet blottat. Möbleringen här, liksom redskapsbeståndet har kompletterats

ur samlingarna i Lund, ehuru också ovanligt mycket fanns bevarat. Gårdens trädgård är anlagd av sista ägarinnan, som dog barnlös 1922.

I gårdens närhet ligga utom kvarnar och brydestua, varom mera nedan, en malttorka samt en nyuppförd bostad för förvaltaren. Den är belägen intill väderkvarnen och har fått namnet Möllegården. Ett stycke längre bort ligger den s. k. Tingsvallen med dansbana och gästgivaregård. Gästgiveriet kopierar ett dylikt i Arlöv utanför Malmö.

Östarpgården invigdes i högtidliga former den 2 augusti 1924 i närvaro av kronprinsen och kronprinsessan, flera regeringsmedlemmar, landshövding de la Gardie, biskop Billing, riksantikvarien, representanter för landets museer m. fl. I samband härmed överlämnades till kronprinsessan en av intendenten Karlin på grundval av de skånska bondedräkterna komponerad s. k. Skånedräkt.

Till invigningen hade också utkommit en festskrift, däri redogöres för gårdens historia och för de närmaste framtidsplanerna. Enligt denna är det meningen att på ett mindre område tillämpa de gamla jordbruksmetoderna.

Man kan möjligen anmärka på att när det här gäller att bevara en gård, till och med beträffande den huvudsakliga inredningen, själva grundtanken ej alltid konsekvent fullföljts. Så har jämte den gamla vattenkvarnen också hitflyttats en »stabbamölla», som visserligen ej hämtats längre bort än från Lunda-trakten. Mera diskutabel är den från Albo härad i Östra Skåne kopierade »brydestuan», som med sitt torvtak och sin risflätade gavel ej hör hemma inom samma kulturkrets.

Dessa anmärkningar må dock ej fattas som bevis på ringaktning för ett företag, så lofvärt och rättvisligen med sådan glädje hälsat som detta.

EN FOLKLIVSBILD FRÅN 1600-TALET AV CARL R. AF UGGLAS.

Intendenten N. E. Hammarstedt har nyligen i en intressant uppsats, Rig 1925 s. 128 ff, fäst uppmärksamheten på några hittills mer eller mindre okända folklivsmålningar, så mycket värdefullare som de representera det äldsta materialet av sitt slag. Om man bortser från Ehrenstrahls Medevigrupp av 1686, räknar han som vår tidigaste i färg utförda folkdräktsbild samma målares porträtt av smålandsbonden Pehr Olsson, Gripsholm, från samma år som den nyssnämnda tavlan samt några figurer på en Mälarkarta från 1689. Möjligen kommer därtill ytterligare ett

målat, nu försvunnet original — från senast 1690 — till det populära 1700-talsticket »Bondelycka». Sedan tyckes i vart fall en betydande lucka öppna sig.

Så fåtaligt som detta material är, torde det därför vara av ett visst intresse att giva offentlighet åt ett hittills förbisett aktstycke, må vara att det ur vissa synpunkter är av mindre upplysande karaktär än de nyss nämnda — ur andra däremot än mera.

Jag avser ett antemensale, daterat 1699, som haft sin plats på »kvinnoaltaret» i Angereds kyrka i Västergötland,

Vätile hd, och nu befinner sig i Göteborgs Museum¹.

Antemensalet, som uppenbarligen endast varit ämnat att bekläda altarets övre del, består av 2 cm. tjocka furuplankor och är nu sprucket på längden; det är dock den enda egentliga skada som är att anteckna om detta i stort sett i utmärkt skick bevarade arbete. Dess form är rektangulär med de nedre hörnen avrundade; längden är 155 cm., höjden 73 cm. Målningen är utförd i oljefärg.

Som av bilden framgår omgives det på 3 sidor ytterst av en svart ram, varpå läses i gult: *Gudz Namn till ähra och kiörkian Angered till Prijdnat, hafwer Handelssmannen i Giöttheborgh Ehrborne och Välfordnäm He:r Johan Herwegh och dess K: Sijster, förärat detta quine Altare. A:o 1699.*

Den manlige donatorn är icke obekant. Född omkr. 1662 som son till den Jacob Herwegh, som omtalas under 1600-talets förra del, har han fått burskap som köpman i sin hemstad 1690 eller kort därefter; borgerskapsfendrik blir han 1705, får avsked som borgerskapslöjtnant 1712² men är i livet ännu 1723³. Han var gift med en Ellika Höök. Vilka intressen han kan hava haft för Angereds kyrka, vet

¹ Lagerberg: Göteborgs museum. Vägledning, hist. avdeln. (1907) sal 2—3 nr 127, med ej fullt exakt återgivande av inskriften, Jubileumsutställningen i Göteborg 1923, Kyrklig konst, kat. nr 35. Avb. i ett otillfredsställande träsnitt hos Berg: Samlingar till Göteborgs historia I, s. 82. — Ingen uppgift därom i Angereds kyrkas först vid 1700-talets mitt börjande arkivalier i Göteborgs Landsarkiv.

² Berg: a. a. s. 81, bilagorna s. 89.

³ Då han sista gången möter som fadder i Kristine kyrkas böcker, utg. av Berg, Saml. t. Göteborg. hist. II, s. 417; tidigare träffas där hans namn flera gånger.

jag däremot icke, då hans namn ej möter i de av Ström⁴ och Edgren⁵ publicerade ägarlängderna för egendomarna i Angereds och kringliggande socknar.

Vem »dess kära syster» varit, kan för närvarande ej heller sägas.

Bildframställningen visar — mot en ljusblå bakgrund, upptill avgränsad av ett skärt, fransförsatt draperi uppknutet i hörnen samt i mitten med en gul kordong — två kvinnor, en medelålders, till vänster, och en yngre, till höger, stående vid sidan om ett med en vit duk täckt altare; på detta senare äro lagda fyra runda, bruna bröd, tre staplade på varandra, det fjärde — med ett ljusare kärnparti — fritt liggande, samt, stående på brödhögen, en rektangulär ost med den främre sidan fasonerad medelst kvadrater. Det är alltså tvenne kyrktagningskvinnor avlämnande sina offergåvor in natura eller, snarare, en dylik kvinna följd av en grannhustru så som övligt var då ej, så som ofta förekom, följet växte till att omfatta ett helt byalags hustrur⁶. Det är mycket möjligt att framställningen avser den, som det synes, mera sällsynta, i vart fall relativt tidigt ur bruk komna ceremoni, vars minne blott torde vara bevarat genom en notis i Dijkmans »Antiquitates Ecclesiasticæ (Stockholm 1703) nämligen gift kvinnas kyrkotagning efter bröllopet: »Sedan har ock varit

⁴ Beskrifning om Wädtele härad, 1758, utg. Göteborg 1897, s. 46 ff.

⁵ Wädtele härad, Göteborg 1887, s. 72 ff.

⁶ Se Troels-Lund: Dagligt liv i Norden, ill. uppl. VIII, 145 f. — I Sverige förordnades 1664, att kyrktagningskvinnor blott finge följas av två hustrur av de närmaste släktingarna eller vännerna, Belter: Historiska anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna (1762), 3:e uppl. Örebro 1838, s. 488.

FIG. 1. ANTEMENSALE, ANGEREDS SN, VÄSTERGÖTLAND, NU I GÖTEBORGS MUSEUM.

allment bruk, att Unghustrun skulle tagas i Kyrckian af Presten, näste Sön- eller Helgedagh efter Bröllops dagen, hwilket lagen kallar Inledsen, det man ser af Helsingl. 9 Fl: kirk... Denne seed medh Hustruns efter Bröllopet intagande seer jagh wara ännu brukelig, och kallas Ung- hustruns Hofwering, då hon bär fram på Altaret Ost och Kaka, som kallas Hofwan ost, Hofwankaka. Detta war den första inledsen»⁷. Den andra var den allmänna- re och bättre kända, kyrktagningen efter barnsbörd, och det är kanske antagligast, att det är denna, antemensalet vill återge. Även då voro ju offer brukliga. De ned- lades synbarligen i regel på ett därför bestämt altare, vars namn — liksom i här i fråga varande fall — var signifi- kativt nog⁸.

⁷ S. 317 f. — Bælter: a. a. s. 476 omtalar se- den — med hänvisning till Dijkman — som »aflagd».

⁸ Embart från Källands hd i Västergötland omtalas sådana altaren i Järpås 1688, Råda 1689, »ostaltare», och Otterstad, »kake-altare»,

De båda kvinnorna äro klädda på i det närmaste identiskt sätt: en svart dräkt — antagligen av något tjockt ylle- tyg — knäppt framtill och med 2 smala valkar längs sprundet över en kort vec- kad linneskjorta med en låg, uppstående krage, vars snibbar böjas ur framför hal- sen; en svart, lång kappa av samma stoff som dräkten sammanhållen av ett ovalt platt spänne med profilerad ytterkontur av gul metall och försedd med en tämligen liten, rundskuren krage; kappan är fo- drad med ett brokigt mönstrat siden (?) -foder, synligt vid uppslaget framtill, för den yngre kvinnan grönt, för den äldre rött, på båda hållen mönstrat med blom- mönster i tygets färg, men mörkare vitt, tätt kring huvudet slutande linnehuckle; vitt, veckat linneförkläde med ett bärband

samt vid 1700-talets början i Strö, Höra och Uvered, Svenska kyrkor, Vgld I, s. 8, 94, 195, 207, 268, 293, 320. Även annorstädes ifrån kunna många exempel antecknas t. ex. ett »ost- altare» i Husby-Långhundra, Uppl. 1664, Sv. kyrkor, Uppl. III, s. 96 o. s. v.

av samma material, ornerat med en ranka i vitsöm; skinnhandskar, för den yngre grå, för den äldre gulbruna, med upptill rundfasoneraed vita kragar och rikt broderade i rött med grönt med stiliserade blommor m. m. I sina framför midjan korslagda händer bära kvinnorna vart sitt med 4 tofsar försedda vita handkläde (bokkläde?), väl även det av linne.

Det är denna uniformitet i dräkten, som inte kan undgå att framkalla miss-tankar om, att det beklänadssätt, som exemplifieras av de båda figurerna, nått den grad av standardisering, att det med rätta kan betecknas som folkdräkt, så mycket mer som den ceremonihandling, vari de äro inbegripna, väl får anses som vid tidpunkten ifråga av mer eller mindre speciell allmogekaraktär⁹. Det skulle alltså vara Angeredskvinnornas sockendräkt till högtidsbruk, som vi här se¹⁰. Väl sant, att även den borgerliga dräkten ännu vid 1600-talets slut var förhållandevis ensartad, så i detalj reglerad var den dock näppeligen, att ingenting mer än den olika färgen på vederbörandes

⁹ I Danmark upphörde »kirkegangen» med ty åtföljande offer omkring eller strax efter 1660 inom kungliga, adliga och högre borgerliga kretsar, medan den på landsbygden fortsatts intill nyaste tid, Troels-Lund: a. a. VIII, s. 153, 154. I Sverige avskaffades offren officiellt vid Uppsala möte 1593, »inledningen» jämt 100 år därefter, Bælter: a. a. s. 487.

¹⁰ Uteslutet är helt visst, att dräkten vore den botdräkt, som åtminstone här och var kyrkogångskvinnan var skyldig att bära; en så pass förnämlig dräkt som den som bäres av de båda Angeredshustrurna på vår bild, är otänkbar för detta ändamål, så som framgår vid en jämförelse med de beskrivningar av de använda botdräkterna, som meddelas hos Troels-Lund: a. a. VIII, s. 147. Och som nyss påpekades, är av allt att döma den ena kvinnan endast en kyrktagningskvinnas följeslagerska, har alltså intet skäl att vara klädd på samma sätt som denna.

kappfoder skulle bryta de båda kostymernas identitet.

Erkännas måste väl, att de i stort sett ansluta sig till epokens vanliga borgerliga. Men man kan dock peka på vissa detaljer, som onekligen göra ett rätt arkaistiskt intryck, jag avser särskilt huvudhucket och skjortans veckning kring halsen med den uppstående kragen, som erinra om vad som var vanligt under 1500-talet och ej i allmänhet torde förekomma åtminstone något längre in på nästa århundrade; troligen — ehuru jag är mindre säker därpå — visar kappans rundskurna krage i samma riktning. Någon extremt utvecklad folkdräkt kan alltså här ej vara tal om. I stället förefaller det, som om den avbildade dräkten befunde sig just på det stadium, då en verklig dylik håller på att växa ut ur de högre ståndens mode. Hur detta utväxande i allmänhet i detalj skett, veta vi ju icke mycket om. Åtminstone i ett fall kan dock processen — eller rättare dess utgångspunkt — rätt klart beläggas. *Agnes Branting*¹¹ har för den kvinnliga Vingåkersdräktens vidkommande påvisat, hur den utvecklats sig ur renässanstidens förnäma paryr med enstaka etapper på vägen skönjbara under loppet av 1600-talets förra del. Angeredskräktens genesis ur samma art av förutsättningar kan, enligt vad det förefaller, konstateras med ledning av Johan Herweghs antemensaletavla, ehuru utvecklingsarbetet från allmän-europeiskt mode till partikulärt

¹¹ Något om Vingåkersdräktens historia, Utställningen av äldre kyrklig konst i Strängnäs, Studier, Stockholm 1913, I, s. 207 ff. Jfr. redan Wistrand: Svenska folkdräkter, Stockholm 1907, s. 59 f.

orts-mode här börjat något senare än i nyssnämnda fall. Erkännas skall svårigheten att klart bevisa riktigheten av det ovan sagda, då, så vitt jag vet, ingenting bevarats i original av verkliga dräkter eller dräktdelar burna inom de i fråga varande västsvenska trakterna — åtminsto-

ne saknas alla antydningar därom i Wi-strands »Svenska folkdräkter (1907) och i Gerda Cederbloms »Svenska allmogedräkter» (1921). De slutsatser, som föranledas av en undersökning av Angeredes tavlan själv, synas emellertid i viss mån ersätta denna brist¹².

TVENNE NYÖPPNADE AVDELNINGAR I LIVRUSTKAMMAREN 1924 AV G. W. FLEETWOOD.

Såsom led i de genomgripande omordningsarbeten som sista åren företagits i Livrustkammaren öppnades på hösten 1924 tvenne nya avdelningar:

Den orientaliska avdelningen omfattande huvudsakligen östeuropeiska och turkiska föremål från tiden 1675—1730 öppnades den 29 nov. Materialet utgöres till största delen av krigsbyten och ambassadsskänker under konungarna Carl XI och XII.

Mest framträdande på denna utställning är det stora turkiska tältet, som är en gåva till Livrustkammaren av legationsrådet Harry A:son Johnson. Tältet som förut tillhört Thureholms rustkammare anses vara taget av fältmarskalken greve Nils Bielke vid stormningen av Mohacs i kriget mot turkarna 1687. Det är omärandrat av greve Bielke såtillvida, att han utbytt den ursprungliga

gröna, turkiska yttersidan mot det svenska officers-tältets vita duk med blå lister. Formen så väl som insidans färgstarka applikationsbroderi är dock orörd.

Bland vapnen må nämnas den praktfulla sabeln med fäste och balja av guld översållade av ädla stenar. Den är en gåva till Carl XI av armeniska sjömän, som åtföljde den svenske ambassadören Ludvig Fabritius på hans resa från Persien och överlämnades på Stockholms slott 1687. Vidare ett antal polska sablar från Carl XII:s krig, samt fyra bössor av Moskvatillverkning, tre stycken hemförda av den berömde språkforskaren Sparfwenfeldt som var svenskt sändebud i Moskva, en av bössorna bär kronprinsen Carls (XII) monogram, på pipan. Ett trofésamlingen tillhörigt polskt befälstecken, en s. k. bunczuk är bland de framträdande föremålen i väggmontern.

¹² Då intendenten Hammarstedt i den uppsats, som närmast föranlett dessa rader, efterlyser upplysningar om för honom okända äldre folklivsmålningar och då han i sin lista på sådana av Per Hörberg utförda upptar ett »porträtt av kolpojken, Stebblund kallad», målat 1785, må kanske i detta sammanhang påpekas, att ett annat dylikt av samma modell existerar, nämligen på Tistad herrgård i Södermanland — ägare greve Nils Wachtmeister —

ur den forna Forsmarks-samlingen. Det bär på baksidan inskriften: »Måladt af Pehr Hörberg alenast med Hvitt, Svart, Rött och Gult till at försöka Appellis-Målningssättet. Dessa färgor äro Blijhvit, Ljusocker, Kimrök och Zinober. Modellen til denna Bild var den Lustiga Andreas Stijbblind. A:o 1781». Jag har tidigare omnämmt målningen i min beskrivning av Tistad i Svenska slott och herresäten, Södermanland, 1908, s. 89.

FIG. 1. KALMUCKDRÄKT.

Det består av ett knippe strutsfjädrar i en hålk, fäst på en lång smäcker stång. Det har tillhört storpolse generalen Maciej Radomicki och togs år 1703. Två polska kaftaner, inkomna till samlingen 1703, äro även bland de anmärkningsvärda föremålen i denna monter. Ett intressant minne från denna tid är den

kalmuckiska praktdräkten, som tillhör Nordiska Museet, men är här utställd i en av sidomontrarna. Den är hemförd av den karolinske officeren Renat, som rymde ur rysk fångenskap och blev artillerigeneral hos kalmuck-kahnen. Dräkten är av persisk och kinesisk brokad och snittet är starkt kinesiskt påverkat. Renat skänkte dräkten till Uppsala Universitetet, som i sin tur överlämnade den till Artur Hazelius på 1870-talet.

Den 13 dec. öppnades *ordensutställningen*. Varande en permanent avdelning av Livrustkammaren blev dock denna vid öppningstillfället en separatutställning i det att Livrustkammarens egna material på området tillfälligt utökades och kompletterades av föremål ur andra samlingar. Öppnandet fick härigenom en mera fullödlig och festlig prägel och övervars av konungen jämte särskilt inbjudna.

De rikhaltiga samlingarna giva en överskådlig bild av vårt ordensväsendes historia alltifrån den tid då Fredrik I i Riddarholmskyrkan dubbade de första serafimerriddarna — den 28 april 1748. Den värja som konungen härvid använde hör även till de utställda föremålen.

Bland de äldsta föremålen på utställningen äro de tidigt kända projekten till ordensdekorationer för serafimer-, svärds- och nordstjärneordnarna komponerade av presidenten frih. C. H. Wachtmeister 1727 och förelagda sekreta utskottet till antagande. Tillsammans med dessa voro även 1748 års ordensstatuter utställda jämte den silverskål, på vilken ordensdekorationen överlämnades och vilken fortfarande är i bruk i ordenskapitlet.

Varje ordens äldre dekorationer äro sammanförda i var sin monter varigenom en intressant typologi framträder utvisande modets förändringar på typerna oberoende av de fastställda modellerna. Framstående personers namn äro också fästade vid ett flertal äldre ordensteccken, så t. ex. se vi Fredrik II:s av Preussen serafimerkraschan, Karl XIV Johans serafimergarnityr, kedja, band, kraschan och tecken, Esaias Tegnérs nordstjärne- och Berzelius vasa-ordenskraschan, m. fl.

Samlingen av ordensdräkter är också synnerligen imponerande. Förutom ordensbiskopens praktfulla ornat se vi sålunda stora och lilla serafimerordensdräkterna, nordstjärne- och vasaordenskommendörsdräkten, fig. 2, av vilka den sistnämnda tillkommit efter utställningens öppnande. Denna som burits av brukspatronen frih. P. A. Tamm, som utnämndes till vasakommendör 1829, har nämligen överlämnats som gåva till Livrustkammaren av dennes sonson nu avlidne överståthållaren, frih. Gustav Tamm. Vidare ha vi Karl XIII:s ordensdräkten med den till densamma stundom burna kyrassen, samt den yngre svärdsordensdräkten, (samlingen saknar ännu den äldre ljusblå gustavianska dräkten), ordenshäroldernas kåpor och stavar äro även företrädna.

Som ovan nämnts ha ett flertal institutioner med tillfälliga lån gynnat utställningen, såsom K. Maj:ts orden, K. Husgerådskammaren, Statens historiska museum och Nordiska museet. Även rent privata samlare ha benäget bidragit, såsom hov- och ordensjuveleraren R. Carlman, herr Bourchardt, arkitekten E. Stro-

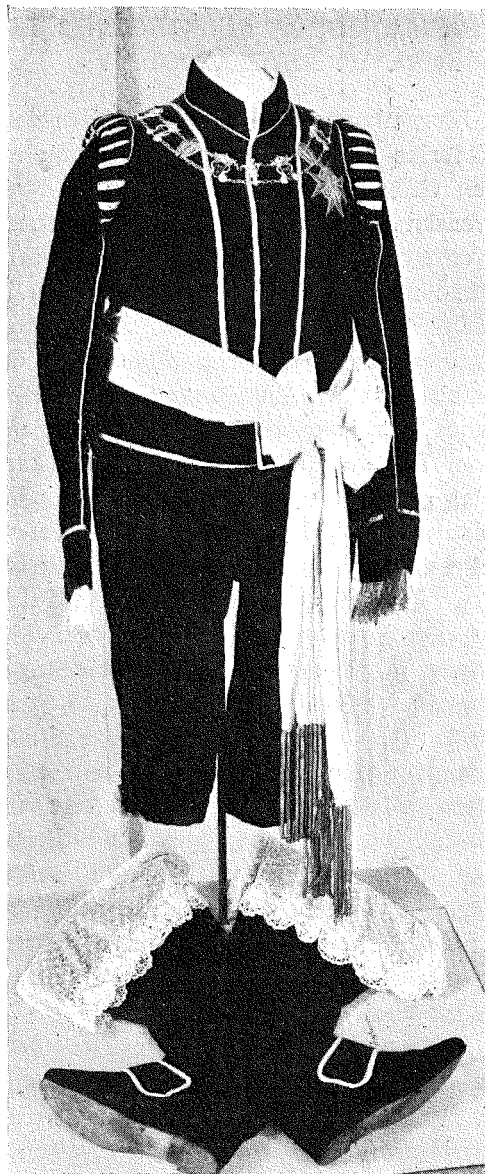

FIG 2. VASAORDENS KOMMENDÖRSDRÄKT, BUREN AV BRUKSPATRON P. A. TAMM, 1829.

kirk, m. fl. Legationsrådet Harry A:son Johnson har bestritt omkostnaderna för utställningens öppnande.

BRANTINGSUTSTÄLLNINGEN I LIVRUSTKAMMAREN MARS—APRIL 1925
AV G. W. FLEETWOOD.

Livrustkammaren, vår svenska personhistorias helgedom, har sedan århundraden tillbaka i sig inneslutet icke blott svenska konungars och furstars, utan även med dem levande framstående statsmäns och krigares efterlätna vapen, dräkter och personliga tillhörigheter. Med nutiden och de moderna tidsförhållandena alltjämt utvecklande sig i samma riktning, fick kammaren anledning att genom anordnandet av en minnesutställning över vår nyligen hänsövnade framstående statsman Hjalmar Branting understryka denna sin personhistoriska karaktär. Initiativet till denna utställning togs av Livrustkammarens föreståndare, baron R. Cederström och utställningen öppnades för allmänheten den 15 mars 1925. Hur lyckligt funnen idén var med denna utställning visade den osedvanligt stora tillslutning av besökare, som utställningen fick under de veckor den sedan var öppen, och på de mest besökta dagarna fingo köer ordnas framför de förnämsta monstrarna av Livrustkammarens för tillfället fördubblade vaktmästare personal.

Materialet till utställningen hade ställts till förfogande av den avlidnes familj, av socialistiska partistyrelsens och arbetarrörelsens arkiv samt av privatpersoner. En förnämlig plats hade också utställningen fått i bakgrunden av stora hallens norra sida. Mitt i fonden dominerade här Rickard Berghs kända porträtt av Branting, målat 1920, och vid porträttet var placerad Stockholms socialdemokratiska förenings fana, den förening genom

vilken Branting tillhörde det socialdemokratiska partiet. Här låg även den av Branting förda ordförandeklubban i partistyrelsen. Nedanför porträttet hade Livrustkammarens föreståndare lagt en minneskrans av lager med sorgflor.

Mitt på golvet stod på en upphöjning Brantings skrivbord med alla dess tillhörigheter såsom de voro ordnade i Brantings livstid. Med detta som mittparti voro på sidorna i monstrar placerade utställningens smärre föremål. Så var en monter ägnad åt föremål från ungdomstiden, med fotografier av Branting som barn, skolbetyg, anteckningsböcker, m. m. Från den tidigare politiska tiden funnos brev, teckningar och anonyma smädeskrifter. En monter var ägnad riksdags- och statsmannatiden. Där funnos Brantings koncept till tal och motioner, hans riksdagsmänna- och ministerfullmakter, kungliga brevet om utnämningen till dubbel-excellens, m. m. En annan monter upptog hyllningsadresser och presenter på 50- och 60-årsdagarna, och i åter en annan var nobelmedaljen i guld samt diplomtet med tilldelandet av fredspriset 1921 utställt. På sidorna stodo tvenne byster av Branting utförda av bildhuggarna A. Jonsson och A. Jönsson samt mellan dem den av Chr. Eriksson i granit efter Albert Engströms teckning utförda relief-bilden av Branting från början avsedd för stadshuset.

En grundlig inblick i den store mannens liv och livsgärning var i ordets fulla bemärkelse alltså behållningen av denna utställning, och den som hade tillfälle

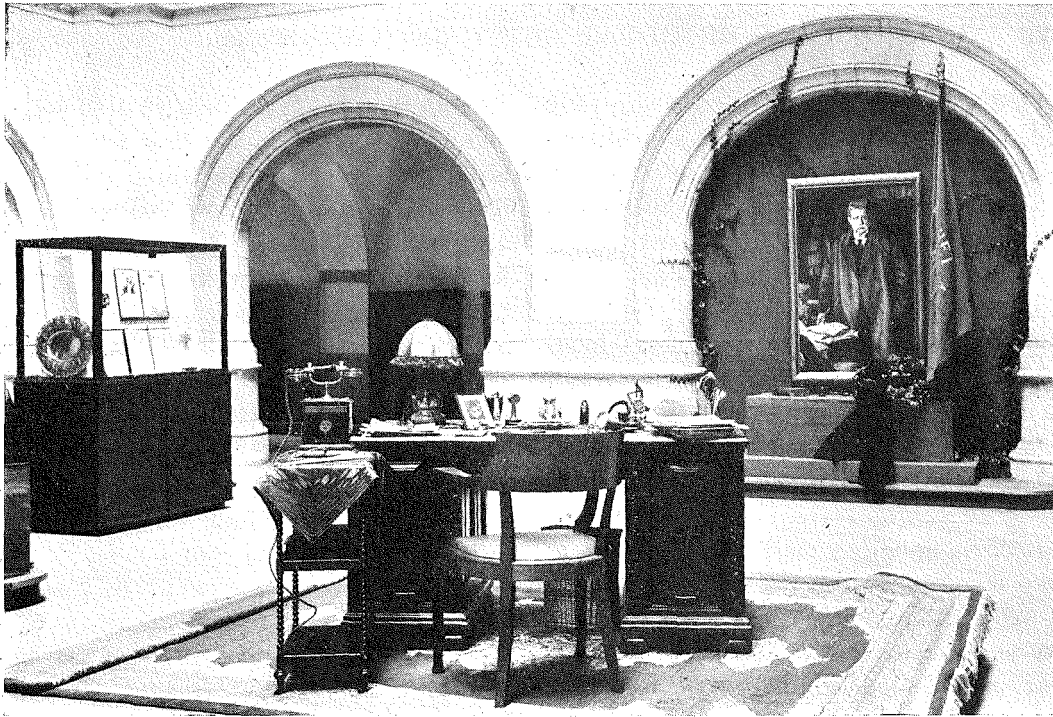

FIG. 1. BRANTINGUTSTÄLLNINGEN I LIVRUSTKAMMAREN, 1925.

att närmare studera den, gömde helt säkert länge månget minnesord av Brantings egen mun. Må kanske följande, på ett vanligt brevkort skrivna yttrande av Branting, som exempel härpå citeras:

»Hvad jag tänker om storstrejken? En dolk att spara till en verkligt kritisk stund, då den flyger ur slidan på samstämmigt kraf från en vaken, jäsande arbetarklass. Men ett vapen som, draget i otid och för ringa mål, ger sin egen bärare djupare sår än fienden, och

mera svårläkta. Ett yttersta medel alltså, för godt att tjäna som hvardagsleksak åt pratmakare, och som för resten aldrig kan ge mer än tiden själf är färdig att ge, aldrig kan ersätta eller göra öfverflödigt det, som när allt kommer omkring är det enda väsentliga: den säkra, nyktra, tåligen frammarschen, ekonomiskt och politiskt, dag för dag och år för år.

10.11.04.

Hjalmar Branting.»

ÄR INGLINGEHÖGEN ORÖRD? AV GOTTHARD VIRDESTAM.

I Studier tillägnade Algot Friberg (Rig 1925, s. 113 ff.) har Sune Lindqvist publicerat en uppsats om Inglingehögen och Tynwald Hill, vilken är av största intresse framför allt för den, som i likhet med undertecknad tillbragt sina första ungdomsår i bygden kring det berömda småländska fornminnet. Artikeln innehåller emellertid ett yttrande, som kan föranleda en gensaga. Det gäller frågan, om Inglingehögen är orörd eller om den, såsom i litteraturen uppgives, är undersökt av skattgrävare. Lindqvist menar, att dessa uppgifter om högens utgrävning äro missvisande och i stället avse skadegörelsen i en mindre, intill liggande gravkulle. Han skriver (a. a. s. 119): »Sydost om den beskrivna högen (d. v. s. Inglingehögen) och så nära, att dess närmaste del går upp över dennas fot (eller omvänt) ligger en andra hög, vilken blivit starkt skadad vid den grävning, som i litteraturen felaktigt uppges ha drabbat den påtagligen alldeles orörda Inglingehögen.» Är nu denna författarens åsikt riktig?

Häremot kan först anföras, att det finnes flera, av varandra oberoende berättelser om den skattgrävning, som skett just i den s. k. kungshögen. Linnerhielm, som 1796 besökte platsen, meddelar här om: »År 1774 blef Högen midt uti rätt nedåt ända till botten genomräfd af Rådman Schenberg från Skeninge, hvarvid ej annat skall hafva funnits, än en Urna med aska och ett på spetsen ställdt tvåäggadt Svärd. Högen blef väl efter många omständigheter och öfver tio års

förlopp åter igenlagd, men en stor del af den utkastade jorden säges icke hafva blifvit åter uppförd, och Högen skall derigenom hafva förlorat en eller halfannan aln af dess höjd, sin fordna spetsighet, jämnhet och den grönska, som förr betäckte den¹.» En annan uppgift om samma utgrävning finnes i Sjöborgs Nomenklatur, där det heter: »En fornsägen, att Ingel blifvit jordad med krona och spira af guld samt 2:ne års skatt har någon gång satt penningegräfvare i rörelse; i synnerhet hände vid år 1782, då General Hederstjerna var Landshöfding, att en Rådman från Skeninge i sådan afsikt höll på med högens fruktlösa förstörande, men måste efter flera ledsamheter och betydliga kostnader rättvisligen återställa allt i sitt fordna skick. Han skall hafva funnit ett med spetsen uppstående svärd och derunder en massa af lera, som betäckte en urna m. m. dylikt².» Denna gravplundring vid 1700-talets slut, vilket är må vara osagt, har ock bevarats i folkminnet. En gammal Torsåsbo, född 1835 i Ingelstads by, i högens grannskap, har för undertecknad omtalat, att i hans ungdom levde en gubbe, vilken som barn biträtt nämnde rådman vid grävning i kungshögen. På grund av de onda makter, som ansågos bo

¹ J. K. Linnerhielm: Bref under resor i Sverige (1797). Då förf. tyvärr icke har denna eller övrig anförd litteratur tillhands, ha citaten måst lämnas dels efter avskrifter, dels efter det referat av Inglinge högs beskrivning i äldre topografisk litteratur, som av mig publicerats i Nya Växjöbladet 1920, nr 143 och 172.

² N. H. Sjöborg: Försök till Nomenklatur etc. (Sthlm 1815), s. 70 (noten).

i graven, användes vid bortschaktningen av jorden endast pojkar, som ännu ej läst sig fram (med ett gammalt Torsåsuttryck kallade »vanvettingar»). Dessa småpojkar, över vilka de onda makterna saknade inflytande, arbetade nattetid under rådmannens ledning, ända tills man kommit till högens botten, där »skattkammaren» skulle finnas. Då fingo pojkarna ej längre vara med, och en morgon var rådmannen rymd med de förmodade skatterna utan att varken betala sina medhjälpare eller iordningställa högen.

Att dessa tre uppgifter verkligen åsyfta den större högen och ej den mindre, framgår även av ett annat förhållande. Den ännu synliga utgrävning, som skett i den sistnämnda, verkställdes bevisligen redan under 1600-talet. Peter Rudebeck, som i det adertonde kapitlet av sitt i början av 1700-talet författade arbete Smäländska Antiqviteter utförligt beskriver Inglinge hög och anfört en del därmed förknippade, ehuru delvis fantastiskt utbroderade sägner, berättar följande: »Bredvid denne store kongshögen ligger en mindre hög, 15 alnar hög och 100 i vidden, i hvilken konungens råd och förnämste vänner, som dageligen hos honom i staden vistades, ligga begrafna. *I denna högen är en grop midt uti uppkastad, den bönder för många år sedan grafvit och sökt efter penningar eller fördolda skatter efter där alltid ock synts eld om nätterna.*» Denna grav var således, såsom ock Svecia-bilden visar, utgrävd redan vid Schenbergs besök på platsen, och det kan därför ej ha fallit honom in att där söka efter skatter. Han har utan tivel tagit itu med en undersök-

ning av kungshögen, liksom han lär ha gjort med en annan berömd hög, den s. k. Fru Värnas eller Bländas grav i grannsocknen Nöbbele³.

Att Inglingehögen, såsom Linnerhielm uppgiver, en gång haft spetsig topp, kan däremot betvivlas. Möjligen har han fått denna föreställning om högens forna utseende från Dahlbergs Svecia, där den är avbildad på detta sätt. Stenklotet har, enligt utsago av ovannämnde Torsåsbo, under förra delen av 1800-talet flera gånger av okynne blivit nedrullat till högens fot, men har under den sista mansåldern fått vara i fred.

REPLIK AV SUNE LINDQVIST.

Den fråga, som i föregående meddelande besvarats nekande med ledning av tillgängliga dokumentens direkta uppgifter, kan givetvis icke på övertygande sätt besvaras annorlunda utan utförlig motivering. Då jag icke hade tid och plats därför i samband med mitt uttalande om högen i Rig 1925, s. 119, skall jag nu med Red:s tillstånd åtminstone i största korthet anföra de skäl, varpå jag stöder min alltjämt oförändrade övertygelse om, att Inglingehögen kvarstår i ursprunglig form och sålunda icke alltsedan sin tillkomst varit utsatt för någon mer omfattande grävning vare sig av rådman Schenberg eller annan person.

Genom egen erfarenhet från igenläggningen av den 1914—16 undersökta Otтарshögen i Vendel, Uppland, liksom genom upprepade besök vid åtskilliga andra

³ Nämnas av J. H. Wallman i hans skrift »Verends historia och fornlemningar» (mskrift i Antiquarisk-topografiska arkivet). — Av Smäländska antiqviteter har använts den handskrift, som förvaras i Lunds universitetsbibliotek.

större högar har jag erhållit en livlig känsla av de hart när oöverbärliga hinder, som möta, då det gäller att utplåna spåren av en grundligare utgrävning. Omfattningen av den sättnings, som det omrörda materialet måste undergå, innan det återfått samma stabilitet som de i ett årtusende eller mer orubbade partier, låter sig svårligen beräknas. En utgrävd hög fordrar därför upprepad, på lång tid fördelad tillsyn, om ej sättnings inom schaktgränserna och annan mer eller mindre påfallande deformation av högens yttre skola bära tydligt vittne om det skedda ingreppet. Den regelbundet begränsande avplattning, Inglingehögens topp uppvisar, är *icke* av detta slag, utan fullt normal och samtidigt av en normaltyp, som så regelbundet synes ha varit förbisedd, även av erfarna fornforskare, att vi, i händelse hela toppen någonsin varit avgrävd, genom återställandet säkerligen skulle ha erhållit en hög med den »fordna spetsighet», som Linnerhielm saknade.

En under hösten 1925 företagen uppmätning av Nordians hög i Norrsunda, Uppland, har visat, att denna hög icke blott till sin allmänna form, utan även med hänsyn till läget av den på dess topplan resta hällen fullständigt motsvarar Inglingehögen. Visserligen förekomma också uppgifter om i äldre tid företagen grävning i denna hög, men de kunna utan tvekan betecknas som starkt överdrivna, om icke helt oriktiga. Överhuvud är det, såsom bl. a. framgår av de exempel, jag samlat för en troligen snart utkommande skildring av Uppsala högar och Ottarshögen, en mycket vanlig före-

teelse, att den eller de grävningar, som fordom skett inom ett visst fornlämningsområde, snart nog av både lokal och lärd tradition erhållit överdrivna proportioner och mången gång bevisligen oriktigt, om än ej med mindre bestämdhet än motsvarande utsagor om Inglingehögen, knutits till platsens mest framträdande minnesmärke, oaktat de gällt vida oansenligare högar.

Det synes mig på grund härav ytterst antagligt, att rådman Schenberg's grävning vid Ingelstad gällt icke Inglingehögen, utan dess södra granne, som redan på 1600-talet blivit skadad, kanske även eller i stället en eller fler av de ännu mindre högar i grannskapet, vilka också äro öppnade av skattsökare.

Det kan måhända synas djärvt att sätta mitt personliga omdöme, grundat på ett synintryck vid ett dagslångt besök, framför utsagor lämnade i den mest bestämda form av personer, som varit på platsen endast 15—30 år efter Schenberg. Men ytterst gäller frågan dock, om monumentet självt eller Linnerhielm och Sjöborg äro de bästa auktoriteterna, då det gäller att avgöra fornminnets öden och beskaffenhet. En var vet, i vilken förtvivlad situation framtidens historieforskare skulle råka, om de toge för kontanta alla uppgifter, som dagspressen lämnar även rörande händelser, som inträffat dagen före pressläggningen. Så vitt jag vet, voro både Linnerhielm och Sjöborg endast tillfälligtvis i Ingelstad. För tillförlitligheten av deras uppgifter i denna fråga utgöra deras namn ej tillräcklig borgen. Vilken eller vilka sagesmän, de anlitat, känna vi ju icke heller.

DE SENASTE GRÄVNINGARNA INOM STOCKHOLMS SLOTT AV TORD O:SON
NORDBERG.REFERAT AV FÖREDRAG HÄLLET Å FÖRENINGENS FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
SAMMANTRÄDE D. 12 OKT. 1925

Under sommaren och hösten 1922 utfördes omfattande dräneringsarbeten på stora borggården på Stockholms slott. I samband med de schaktningar, som därvid företogs, verkställdes en serie undersökningar rörande det äldre slottet. Genom dessa undersökningar blev det klarlagt, att endast i norra delen av inre borggården möjligheter förefunnos att påträffa i läge befintliga delar av det gamla slottet, och omfattande grävningar ägde sedan rum under hösten 1922 samt under våren och sommaren 1923 i borggårdens nordöstra och nordvästra hörn.

I nordvästra hörnet påträffades medeltida murrester och kulturlager. Här utgrävdes bl. a. två stycken strax intill varandra belägna trappor, vilka förde ned till norra längans källare genom nu igensatta portaler, som äro belägna omkring sex meter under den nuvarande borggårdens nivå. Önskemålet att få företaga undersökningar i norra längans källare blev härigenom en aktuell nödvändighet, och sedan de stora vedförråden, som fyllde dessa källarrum från golv till tak, blivit uppeldade eller bortflyttade, kunde år 1924 de kulturhistoriska grävningarna flyttas ned i källaren och har sedan dess fortgått där.

Det är resultaten av de båda sista årens arbeten¹, som jag här med hjälp av

en del uppmättningsritningar och fotografier skulle försöka ge några föreställningar om. Men för att få en rätt bild av problemen och resultaten här nere torde det vara nödvändigt att se dem mot bakgrund av det gamla slottets byggnadshistoria, och jag vill därför börja med att i korta drag ge en översikt av denna, sådan man med ledning av grävningens resultat kan tänka sig den.

Det gamla slottet låg på samma plats som det nuvarande. Dess äldsta partier voro säkerligen kärntornet och längorna kring lilla borggården. Den västra av längorna har man antagit vara det gamla »adelshuset», och i södra delen av den östra låg det äldsta slottskapellet. Hela denna anläggning omkring lilla borggården, av vilken inga spår funnits vid grävningarna, har legat på en nu avschaktad kulle av Brunkebergsåsen, med lilla borggården c:a 8 meter över den nuvarande borggårdens nivå. Nedanför åt Norrström till låg förborgen omgiven av en väldig ringmur. Denna anläggning torde ha varit fullt färdig under 1200-talet. Under det följande århundradet uppfördes förmodligen huslängor utefter ringmuren inne i förborgen. Den nuvarande norra längan är det gamla vid ringmuren under medeltiden anlagda och under 1500- och 1600-talen om- och påbyggda huset. Ända upp till andra våningen i den nuvarande norra längan äro de gamla murarna bevarade. Förborgens borggård sluttade starkt ned mot norr.

¹ Rörande provgrävningarna å borggården samt undersökningen av nordöstra hörnet har i S:t Eriks årsbok 1924 en preliminär grävningsberättelse publicerats.

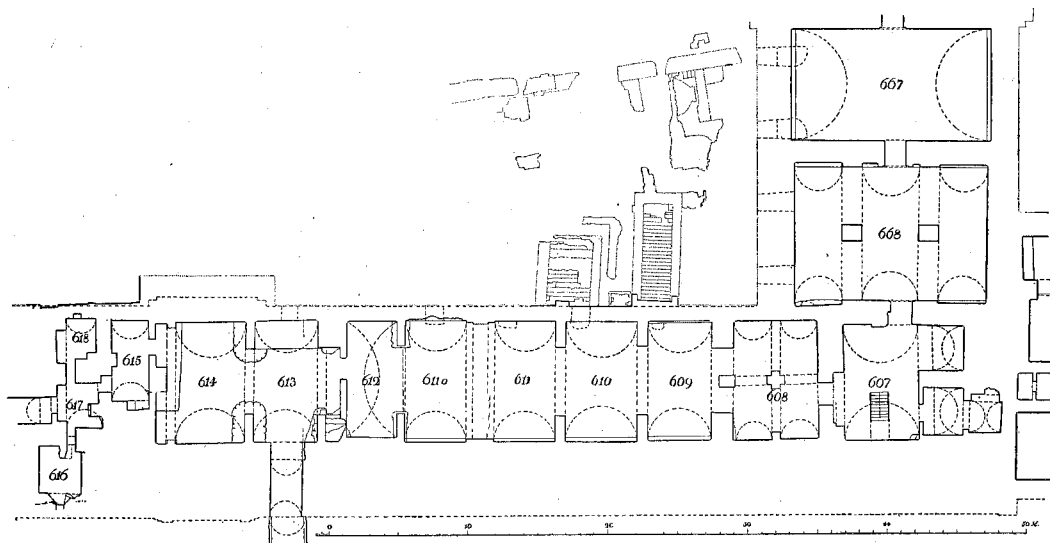

FIG. 1. STOCKHOLMS SLOTT. KÄLLARPLAN AV SLOTTETS NORDVÄSTRA PARTI MED DE Å BORG-
GÅRDEN FRAMGRÄVDA TRAPPORNA M. M. INLAGDA. DEN NORRA KÄLLARMUREN, DEN URSPR. RING-
MUREN LÖPER LÄNGST NED PÅ BILDEN.

Efter påfyllnader under 1500- och 1600-talen kom den att ligga c:a 40 cm. under den nuvarande invid norra längan med slutning åt öster.

Den nuvarande norra väggen i källaren under norra längan är den gamla ringmuren. Den är fem och en halv meter tjock och uppförd av stora gråstensblock, vilka genom plana hällar avjämnats till jämna skift. Detta tillvägagångssätt för att erhålla kvadermurskaraktär känner man — så vitt jag vet — icke från något annat håll i Sverige. Däremot var det vanligt under tidig medeltid att på annat sätt vid gråstensmurning söka ge muren kvaderkaraktär. Ringmuren torde man utan tvekan kunna räkna till den äldsta anläggningen. Till nästa period hör källarens södra mur, uppförd av tegel. Genom uppförandet av denna mur erhöill man vid förborgens norra sida den huslänga, som i om- och

på-byggt skick utgör det nuvarande slottets norra länga. Den äldsta ingången till detta hus var den östra av de båda nyssnämnda portalerna i södra muren. Från tegeltrappan som från förborgen förde ned till portalen kom man genom två stickbågiga av en enkel mittpelare skilda öppningar ned i källaren. Denna ingång har emellertid senare blivit igenstätt och i stället har portalen längre västerut upptagits och den tillhörande tegeltrappan utanför anlagts. I den södra väggen har också funnits fönster mot borggården. De breda och låga stickbågiga öppningarna som synas i jämnhöjd med portalerna, hava varit snett uppåt kragade ljusgluggar. Förmodligen ha dessa fönster använts under båda portalernas tid. Det ursprungliga rummet har varit flattäckt. Strax ovanför portalernas och fönstrens bågar synas i källarens södra mur ett par löpskift som sträcka

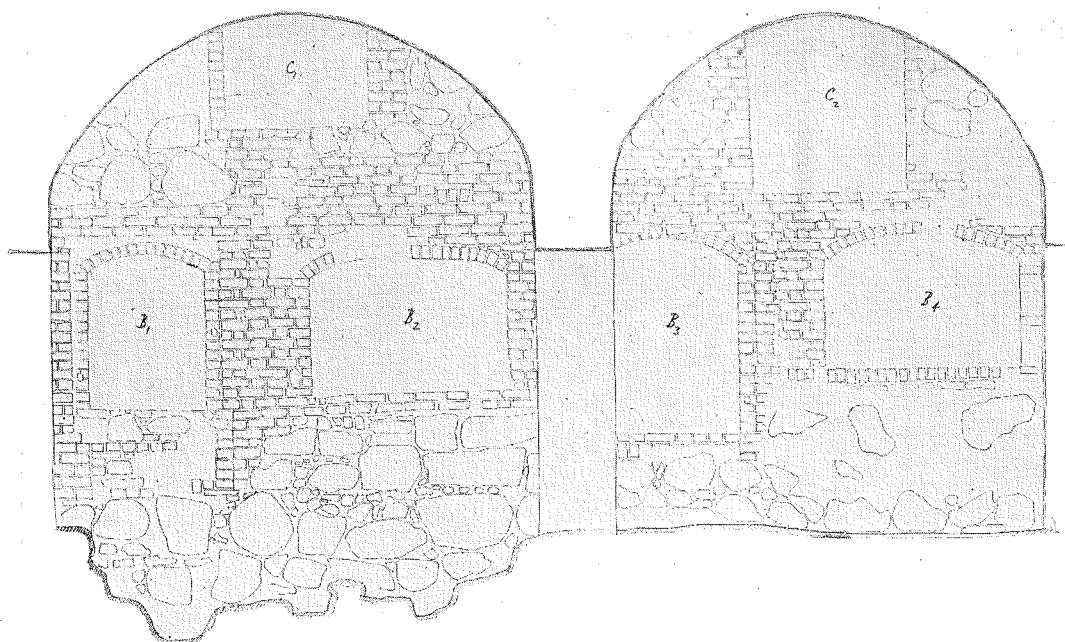

FIG. 2. STOCKHOLMS SLOTT. UPPMÄTNING AV SÖDRA VÄGGEN I RUM 609 OCH 610. B, ÄR DEN VÄSTRA I RUM 610 BELÄGNA DELEN AV DUBBELPORTALEN, B₂ ÄR DEN SENARE ANVÄNDA PORTALEN (I RUM 609), B₂ OCH B₄ ÄRO DE URSPRUNGLIGA FÖNSTERÖPPNINGARNA OCH C₁ OCH C₂ DE SENARE I SAMBAND MED VALVENS INSLÄNDE UPPTAGNA FÖNSTERÖPPNINGARNA.

sig över hela murens längd. Man kan således förmoda att bjälklaget legat på denna höjd. När de nuvarande på tvären inslagna tunnvalven av tegel vilande på mellanväggar av tegel, i vilka väldiga halvcirkelformade bågar öppna sig, uppfördes, igensattes den västra portalen och ljusgluggarna. Igensättningen i dessa ligga nämligen i förband med mellanväggarna. Mot den östra portalens igensättning, vilken hörde till ett tidigare skede, och mot södra muren för övrigt sluta mellanväggarna stumt. Undersökningen av lagren mellan de båda tegeltrapporna å borggården hade givit samma resultat beträffande portalernas inbördes kronologi. I stället för de igensatta fönstren upptogs nya högre upp i

södra väggen, ett i varje valv strax under valvhjässan. Dessa fönster ha sedan i sin tur blivit igensatta, när Tessin byggde om norra längan. Vid undersökningarna ha dessa igenmurningar delvis bortbrutits för att möjliggöra närmare studier. Vid återställandet har genom grunda nischer de olika öppningarna markerats. Den södra muren har också på åtskilliga punkter måst förstärkas, där den farit mest illa av tidens tand.

I källaren ha pågått och pågå provschaktningar och sällningsundersökningar. Under det nuvarande golvet ligger rester av ett golv av stora ekplankor, förmodligen från 1600-talet. Under detta finnes på ungefär en halv meters djup ett kullerstensatt golv och under detta

FIG. 3. STOCKHOLMS SLOTT. DEN ÄLDSTA PORTALEN, DUBBELPORTALEN, SEDD FRÅN BORGÅRDEN SEDAN STÖRRE DELEN AV IGENSÄTTNINGARNA BORTHUGGITS. ÖPPNINGARNAS ÖVERSTA BÅGE BEFINNER SIG UNG. 3 METER UNDER BORGÅRDENS MARKYTA.

ligger på bortåt en meters djup en äldre kullerstensättning, som sluttar från södra väggen ned mot den norra. Denna sistnämnda stensättning sträcker sig under grundmurarna till mellanväggarna. På den övre stensättningens nivå påträffades överkanten av två stycken igenfyllda brunnar. Den ena var belägen ungefär mitt i källaren och var byggd av oregelbundna gråstensblock; den andra låg intill norra muren och var byggd av sandsten. Båda brunnarna utgrävdes till bortåt sju meters djup under golvplanet.

Den senare visade sig därvid vara byggd med en vidgning ovanför botten. Bland de fynd, som gjorts vid sällningarna märkas ett antal medeltidsmynt, tärningar, keramik, medeltidskakel med unik dekor m. m.

Undersökningarna äro ej slutförda och fyndmaterial och uppmätningar ha ännu icke bearbetats och sammanställts, men redan nu kan man visa på synnerligen viktiga resultat. Upmärks d. ä. antog²,

² Meddelanden från Svenska slöjdföreningen 1896, »Stockholm 1897», samt Valda skrifter.

att stora borggården, »förborgen», först på Gustaf Vasas tid blivit omgiven av huslängor och denna uppfattning har sedan upprepats av alla följande författare. Det skäl, som Upmark anförde för sin åsikt, var ett inventarium från år 1521³, där olika slags bestyckning uppräknas å »kärnan», »den östre mur», »den norre mur», »den vestre mur», »det gamla slottet», »Smedjegården». Men dessa uppgifter bevisa absolut ingenting rörande bebyggelsen vid förborgen. Och grävningarna ha tydligt visat att bebyggelsen vid förborgen varit betydligt äldre än man förut tänkt sig. Från den tid då slottet hade hanseatisk besättning (1395—1398) finnas en del dokumentariska uppgifter om det. Bl. a. omtalas att besättningen från städerna Lübeck, Stralsund och Greifswald innehade kärnan och husen därintill under det att trupperna från Danzig, Elbing och Thorn innehade förborgen. Under unionstiden synas drotsen och marsken på samma sätt ha delat slottet, en uppgift vars riktighet Hildebrand⁴ dock av praktiska skäl synes betvivla. Men sedda mot bakgrund av de nya resultaten rörande bebyggelsen vid förborgen, synas dessa uppgifter ganska rimliga. Den ene har innehaft det stora fasta huset nere vid Strömmen, den andra kärntornet och byggnaderna uppe på kullens krön bortåt 50 meter längre söderut.

Undersökningarna i norra längans käll-

FIG. 4. STOCKHOLMS SLOTT. INTERIÖR AV NORRA LÄNGANS KÄLLARE, SEDD FRÅN RUM 608. I FÖRGRUNDEN RUM 609 MED RESTER AV ETT GOLV AV STORA EKPLANKOR.

lare äro långtifrån slutförda. Arbetena i källarens östra del äro ännu icke påbörjade. I den mån, som de knappa årliga anslagen göra det möjligt, föras emellertid grävningarna och mätningarna steg för steg vidare och komma säkerligen att liksom hittills ge viktiga bidrag till slottets byggnadshistoria för de perioder som ligga före stormaktstiden, då vi tack vare Sveciaverkets många bilder och de bevarade arkivalierna ha en detaljerad kännedom om den gamla borgen.

³ Återgivet i Ferlin, Stockholms stad.

⁴ Hildebrand, Sveriges medeltid.

FIG. 1. ELISABETH LEMKE.

ELISABETH LEMKE. EN DEN TYSKA FOLKLIVSFORSKNINGENS PIONIÄR AV LOUISE HAGBERG.

Den 5 juni 1849 föddes på ett riddar-gods uti Ostpreussen en flicka, vilken i dopet erhöll namnet Elisabeth Lemke. Föräldrarna voro godsägaren, Land-shaftsrat Lemke zu Rombitten och hans maka. Fädernegodset var beläget vid Saalfeld i Kreis Mohrunen, en trakt där gammal tro och sed i hög grad levde kvar. Bland dess sagoskatter växte den lilla flickan upp, äldst bland tio syskon. Modern, som även stammade från denna bygd, var själv en ypperlig sagoförtäljerska, men under hela sin levnad bevarade fröken Lemke dessutom i tacksamt

minne såsom sina bästa sagoförtäljare, en gammal jägare Schulze, en sin systers amma, och en gammal kvinna benämnd »die alte Schrag».

Tidigt greps den vetgiriga och begä-vade unga godsägaredottern av ett levande intresse för hembygden, dess natur, minnen och traditioner, ett intresse som följde henne hela livet igenom. Omgivningen i vilken hon växte upp, och den riktning hennes självstudier togo, gjorde henne även i sällsynt hög grad ägnad att fylla den livsuppgift, som skulle bliva hennes. Tidigt började hon att samla

växter och allehanda stenföremål, och såväl genom dessa sina samlingar som genom uppsatser i tidningar och tidskrifter gjorde hon sig snart fördelaktigt bemärkt inom den vetenskapliga världen. För kommande arbete inom den etnologiska forskningen tjänst kommo hennes botaniska och arkeologiska studier henne väl till pass. Det djupliggande sambandet mellan naturvetenskaperna och arkeologin och med folklivs- och folketroforskningen gjorde sig hos henne osökt gällande. Okunnighet härvidlag hindrar ofta mången forskare från att i önskvärd grad tillgodogöra sig frukterna på vissa arbetsområden.

Elisabeth Lemkes största insats blev på folklivsforskningens fält, och hennes mest betydande arbete var »Volkstümliches aus Ostpreussen», vars första del utkom år 1884. Såväl till denna som de bägge efterföljande delarna hade materialet bokstavligen avlästs från folkets egna läppar. Elisabeth Lemke, vilken alltid strävade efter största möjliga klarhet och objektivitet arbetade efter den grundsatsen att aldrig nedskriva annat än vad hon själv hört eller iakttagit, ävensom att alltid noggrant utforska den verkliga ursprungsarten för varje uppgift. Hon godtog aldrig en uppgift, om vars härkomst hon var oviss, ej heller tog hon utan närmare undersökning samtliga på en plats erhållna meddelanden såsom varande att dit hänföra. En metod, vars vikt icke nog kan betonas, ty ofta händer det, att en på en viss plats bösatt sagesman är dit inflyttad och har från annan ort medfört bruk och föreställningar, vilka således icke äro att hänföra till den plats, där han sedermera

slagit sig ned. Eller äro hans föräldrar eller endera av dem från annan trakt, och har sagesmannen av dem hört det han sedermera själv berättar.

Första delen av »Volkstümliches aus Ostpreussen» behandlar seder, bruk, folketro, vidskepelse, från djurvärlden, spel och lekar samt en förteckning över ostpreussiska ord. Del II (1887) innehåller sagor och berättelser m. m., och del III (1897) behandlar bostaden och dess inredning, klädedräkt jämte efterskrift till I och II. Materialet är insamlat i Mohrungen, men ehuru Elisabeth Lemke sedermera genomforskade så gott som hela Ostpreussen, fann hon likvisst, att förhållandena i det stora hela över allt voro desamma, och att några större avvikningar egentligen blott voro till finnandes i gränstrakterna mot Ryssland och Polen. I Mohrungen, hjärtat av Ostpreussen, var det ursprungligaste och rikhaltigaste materialet att finna.

Uppväxt på landet kände Elisabeth Lemke folket utan som innan och behärskade mästerligt dess tänke- och uttryckssätt, varför hon utan svårighet kunde anknyta ett samtal med den enklaste arbetare eller småbonde. Ofta fick hon utan att behöva ställa några frågor dem att berätta såväl om sitt liv i helg och söcken som om sina fröjder och sorger och om allehanda trosföreställningar. Som hon av erfarenhet visste, att lantbefolkningen ofta svarar så som en fråga ställes till dem, så undvek hon också helst allt direkt utfrågande, liksom även allt, som skulle kunna fattas som ett oberättigat inträngande i deras livsförhållanden.

Efter faderns död år 1886 begav sig Elisabeth Lemke till Berlin, där hon snart togs i anspråk för museal verksamhet, såsom vid Märkisches Museum, i vars tidskrift »Brandenburgia» hon flitigt medarbetade. Vidare syntes allt emellanåt bidrag av hennes hand i de framstående tidskrifterna: »Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte», »Mitteilungen des Vereins für die Geschichte Berlins», »Der Bär» m. fl. År 1914 utkom »Asphodelos u. p. aus Natur- und Volkskunde».

Men det var icke endast till den egna hembygden, eller enbart inom tyskt område, som hon ställde sina forskningsfärder, upprepade gånger besökte hon i dylikt syfte även Italien och var bland annat ända ner till Tunis och Karthago och över till Amerika. På en föredragsfärd i Amerika, — hon var nämligen även en uppskattad föreläsare — blev hon, som det berättas, i en större stad anmodad att kvarstanna såsom föreståndare för ett därvarande museum, vilket anbud hon dock avböjde med orden: »mina krafter och mitt arbete tillhör min hembygd». Hembygden visste även att uppskatta hennes verksamhet. År 1899 stod det sålunda att läsa i en berlinertidning: »den högsta utmärkelse som Märkisches Museum har att utdela för framstående förtjänster om dess främjande, dess gyllene utmärkelsetecken,

har för första gången tilldelats en kvinna, den framstående fornforskarinnan fröken Elisabeth Lemke, vars förtjänster om museet vi upprepade gånger framhållit». — Elisabeth Lemke hade dessutom även kallats till korresponderande ledamot i en mängd lärda samfund och föreningar.

År 1920 lämnade hon Berlin och bosatte sig år 1923 i Zoppot invid Danzig, där hon även slutade sina dagar. Hennes såväl själs- som kroppskrafter voro då brutna, i mycket beroende på de umbäranden och försakelser hon haft att utstå under de svåra krigs- och krisåren, och ehuru ömt värdad av anhöriga och vänner, som för henne gjorde vad i deras förmåga stod, kom döden den 11 aug. 1925 som en befriare.

Elisabeth Lemke efterlämnar ett aktat och ärat minne. Hennes namn är oupplösligen knutet till hennes hembygds historia, och vackraste eftermäle kan knappast givas henne än genom anförandet av efterföljande ord, som den frejdade fornforskaren professor Karl Weinhold skrev för 26 år sedan i »Zeitschrift des Vereins für Volkskunde» vid anmälan av »Volkstümliches aus Ostpreussen»: »hennes landsmän skola bliva henne stor tack skyldiga för dessa trenne band. Men även de, vilka icke själva äro ostpreussare skola högt skatta dessa vackra bidrag till tysk folkkännedom och prisa deras författare.»

ETT AKTIEBREV FRÅN 1728 AV GOVERT INDEBETOU.

I mitt arbete »Svenska aktiebrev före år 1880» finnes en avbildning av ett aktiebrev i Svenska Ostindiska kompaniet från 1782. Detta var det äldsta brev, som under bokens utarbetande kunnat uppspåras, ehuru flera brev från tidigare 1700-tal varit kända, exempelvis i Ädelfors' bergverk av 1739 och i ett industriföretag i Stockholm, sannolikt från förra hälften av 1700-talet. Det var därför för mig av stort intresse, när det i mars månad 1926 meddelades mig från Kammararkivet, att där bland oordnade handlingar påträffats ett aktiebrev i »Ahlingsåhs Manufactur Societet» av den 31 dec. 1728. Då brevet är utfört i boktryck utan några emblemer eller andra sirater har det ej syntts lämpligt att här reproducera detsamma, men då texten inbjuder till en rätt så intressant jämförelse med aktiebrev från senare tid avtryckes den här ordagrant. Helt säkert finnas ännu många aktiebrev från tiden före 1800 undångömda i något arkiv. Jag vore därför tacksam att bliva meddelad, när sådana påträffas.

No. 180.—

Såsom de med Consulen Jonas Alström associerade Interessenter uti det af honom i Alingsåhs anlagde Manufactur-Wärket, uti Associations-Instrumentet öfverens kommit och förefskedat, at för hwar Lått uti detta Interessentskap inbetala 100 Daler Silfwermt till en Fond och ständigt Capital uti detta Wärbets Inrättning och drifft, som aldrig får lyftas på annat sätt än igenom Låttens försäljande och transporterande

ifrån den ena til den andra, så wäl inom som utom Societetens nu warande Interessenter, emot Een Daler Silfwermynts afgift til Manufactur-Societetens Cassa, hwaraf Säljaren och Kiöparen hwardera hälften erlægga, doch at Kiöparen, som Transporten upwisar och sig anteckna låter, derföre swarar, mutandes Låttägendan deremot proportionaliter all den frucht och nytta, som de denne Societeten tilhörige och förwärfwade eller förwärfwande Manufactur-Wärk och proprieteter wid utdelningar kunna af sig kasta, och utan förswagande af betärfwande Förlag wid Manufacturiet derifrån kan mistas; Alltså och emedan Wälborne H:r Landshöfdingen Carl De Geer för en Lått under No. 180 — har till Manufactur-Societetens Cassa med berörde wilkor erlagt och inbetalt Etthundrade Daler Silfwermynt uti nu gång- och redbart Mynt; Ty lemnas denne Låttzedel til bewijs, at Wälborne Hr Landshöfdingen Carl De Geer således är ägare af bemelte Lått No. och til den förmån berättigad, som här ofwanföre, samt uti Associations Reglorne förmält är; Hwarjemte påminnes, at om ägaren blir sinnad denne Lått at försälja eller transportera, måste Låttzedelens Transport här nedan under för korthet skull med följande få ord sålunda författas, Nembl. Denne Låttzedel transporteras til N. N. (L. S.) Äliggandes den nya ägaren af Låtten samma dess undfängen Transport wid Manufactur-Contoiret i Alingsåhs upwisa och anteckna låta, och derjemte erlægga förbemelte Transport-Penningar, och det så ofta denne Lått transporteras ifrån en

til en annan ägare; kommandes å annor händelse sidsta acquirenten at swara för alla slika Transportpenningar, emedan förr än desse Reglor fullgiöras, ingen ny Lättägare kan ärkiännas, eller uti Societetens Böcker antecknas, mindre någon utdelnings Portion få lyffta och emottaga. Til mera wisso warder detta med behörig underskrift och Sigil bekräftat. Datum Ahlingsåhs den 31 Decemb. Ao. 1728. —

På Ahlingsåhs Manufactur-Societetens wägnar:

H. V. FERSEN, GUST. BONEAUSCHÖLD,
ERL. V. CAMBEN, C. B. VON SCHÖTEN,
JÖNAS ALSTRÖM, JACOB POLACK,
ABRAHAM ARFWEDSON.

Sigill.

Denne Lått Sedel swarar mot Consulen Alströms utgifne interims qwittance af d. 14 Julii 1725 på första inbetalningen.
P. W. RYDBERG.

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET FEMTIO ÅR.

Med 1870-talet inträdde för den vetenskapliga forskningen i Sverige en ny fas. En ny generation forskare hade vuxit upp och denna hade så många resultat från sina studier, som de icke ville behålla allenast för sig själva, utan önskade få se spridda i vidare kretsar.

Det gavs emellertid då ännu ej så stora publikationsmöjligheter. De unga forskarna inom olika fack sökte därför att organisera sammanslutningar, som dels skulle bli auditorier för de muntliga föredragen, dels lämna det ekonomiska stöd, som vore önskvärt för utgivande av föredrag och avhandlingar.

Under 1870-talet lyckades man även i icke ringa grad att förverkliga dessa sina önskemål. Här kan kanske vara platsen att erinra om några av de viktigaste publikationerna som då ej blott startades utan även sedan dess målmedvetet uppburits fram till våra dagar. De antikvariska intressena fingo såväl Vitterhets Akademiens Månadsblad som Svenska Fornminnes föreningens tidskrift, det förra redigerat av Hans Hildebrand,

den senare av Oscar Montelius. Organ för den politiska historieforskningen var till en början Historiskt Bibliotek, som snart följdes av Historisk tidskrift, stödd av Historiska Föreningen. Denna grundlades och leddes under en mansålder av Emil Hildebrand. En källpublikation för kunskapen om de svenska dialekterna, men även för andra sidor av svenskt folkliv startades med »Svenska Landsmälen», från första dagen intill den dag som är redigerad av J. A. Lundell. Till slut fick även den geografiska forskningen sitt ledande organ i Ymer under årtionden redigerad av Erik Dahlgren. Till 1870-talets tidskrifter hör även Nordisk Tidskrift, som år 1880 övertogs av Oscar Montelius, men som på grund av sitt ekonomiska oberoende aldrig fått den spridning dess förtjänstfulla innehåll motiverat.

Samtidigt som arkeologer, historiker och geografer organiserade sina sammanslutningar och tidskrifter samlades en liten krets personer, som älskade personhistorien, och bildade en dag våren 1876

en förening för sina intressen som de kallade Svenska Autografsällskapet. Även i detta sällskap insåg man det värde för sammanhållningen, som låg i utgivande av en tidskrift. Ett första häfte kom år 1879 och sedan kommo enstaka häften, när det passade. Mot slutet av 1890-talet hade kretsen av intresserade vidgats och man beslöt utgiva Personhistorisk tidskrift. Sedan dess har årligen av denna utkommit ett band, så att med år 1927 ingår den i sin tjugusjunde årgång. Här är icke platsen att i detalj följa samfundets öden, så mycket mindre är det skäl därtill, som i dess tidskrift en historik över dess verksamhet kommer att inflyta, utarbetad av dess nuvarande sekreterare.

För att emellertid markera de gångna femtio åren i Samfundets liv hade ett antal vänner till den personhistoriska forskningen förenat sig om att till Samfundet överlämna en publikation. Denna överlämnades till Styrelsens ordförande vid årssammankomsten med ett anförande av

en av Samfundets äldsta medlemmar hovmarskalken greve Adam Lewenhaupt.

Publikationen — Margareta Brahes svenska familjeporträtt i Hessen — innehåller utom en kort beskrivande text av frih. Georg W. Fleetwood väsentligen 16 planscher i ljustryck av hittills föga kända porträtt av medlemmar tillhörande det svenska konungahuset och det dåtida Sveriges ledande ätter, Oxenstierna, Brahe, Lewenhaupt m. fl. Många av dessa porträtt äro intressanta icke blott ur personhistorisk synpunkt, utan även på grund av ett gott utförande. Dessutom lämna dessa bilder nya viktiga bidrag till Vasatidens kostymhistoria.

Dessa porträtt ha tillhört de hessiska lantgrevarnas tavelbestånd sedan den tid, då Per Brahes syster Margareta år 1661 ingått äktenskap med lantgreven Fredrik II av Hessen-Homburg. För oss ha de ett mycket stort intresse, då naturligen ej så många porträtt av kvalitet målats under Vasakonungarna i vårt avlägsna land.

»TA HAREN», ETT GAMMALT SKÖRDEBRUK AV LOUISE HAGBERG.

När man ute på landsbygden forskar efter bland annat gamla seder och bruk i förbindelse med skörden, får man allsomoftast höra talas om, att när det sista stycket av en åker eller ett fält skulle skördas, så var det efter gammalt alltid brukligt, att man skulle »ta haren». Då det torde kunna ha sitt intresse att sammanställa det under några forskningsfärder insamlade materialet angående denna sed, anföres det nu här jämte några andra under en del år ur arkiv och litteratur hemtade uppgifter.

»Ta haren» hette det i Nore sn (Ång.), när man vid slättern slog den sista längdbiten och i Brunflo (Jämtl.) kappades skördemännen om vem, som skulle hinna skära sista bandet på åkern. Den, som det gjorde, hade då »tagit haren.² —» »Nu ha vi fått haren», det var ett ordspråk, säger man i Hille (Gästr.), som användes, när de hade fått ett fält färdigt och slagit det sista slaget vid slät-

Nordiska Museets arkiv angives härnedan med N. M. och Louise Hagberg med L. H.

¹ Lunds Universitets Folkminnessamling.

² N. M. — Ella Ohlson.

tern av en gräsvall.³ När de hade endast ett litet stycke kvar, hette det i Valbo (Gästr.), att de skulle »ta haren i den tappen».⁴ Att man »tog haren på kornet» var ett i Enviken (Dal.) vanligt uttryck, när man skar det sista på en åker.⁵ — »Nu är det slut, och nu ta vi haren», sade man vidare i Ekshärad (Värml.), när sista biten av ett sädesfält skulle skördas.⁶ Och när de sista »skårorna» hade tagits, skreks och höjtades det: »taharen», vare sig det nu var i »slättanden» eller »skåranden» (V. Emtervik och Gräsmark. Värml.).⁷ När en åker var utskuren, hade man »jagat haren», och då hurrade alla, som hade deltagit i skördearbetet, och när så »skåranna» var gjord, blev det »löktekana» om kvällen. (Eda, Värml.)⁸

I Medåker (Västmn.) brukade man, när rågen slogs, spara en del i ett hörn av åkern, man »stängde in har'n», som det hette. Sedan gällde det att med ett tag skära av dessa återstående strån. Lyckades man icke därmed, utan några blevo kvar oskurna, sades det, att man »högg rompa å har'n».⁹

I Närke kappades även skördemännen om att ta haren, vilken sades sitta i sista tappen, som skars. Sedan skulle även de, som bundit ihop säden, taga rätt på haren, varefter det blev ett allmänt hurrande och så stor traktering efteråt.¹⁰ I Kumla (Närke), där det var brukligt,

att ingen fick gå ut och slå, förrän bytrumman hade gått, skyndade sig alla för att få sitt först färdigt, så att de kunde »ta haren». Den som lyckades vart glad. Det kunde bli riktiga nappatag ibland, vilken som skulle bli »försten».¹¹

Vid skärningen av sista kärven i Långtora (Uppl.) kommo alla skördemännen tillsammans och kämpades om att få fatt på haren och likaså vid bindningen av densamma, ty den, som blev efter, kallades »en suddare». Och gick det ej fort med att binda sista kärven, fruktade man, att det skulle bli ett dyrt år.¹²

Även vid inhöstandet av tobaksplanter har i Uppland och Sörmland en något liknande sed förekommit. Den dag sista plantan, kallad »harplantan» brytes, går nämligen i trakter norr och söder om Stockholm en glad fest »harkalaset» av stapeln.¹³

Från Floda och Sköldinge (Sörml.), berättas vidare, att vid sista slaget på fältet så skulle skördemännen »ta haren». Och som det skulle vara bra för dem, som det gjorde, så fingo alla därvid så brått med att skynda sig.¹⁴ »Nu tar jag har'n», sade den som tog de sista tagen. (V. Vingåker Sörml.)¹⁵

Man kappades om vem, som skulle slå de sista stråna, och »i da ha vi tatt haren» var ett uttryck, som begagnades för att beteckna, att skördearbetet var slut

^{3,6} N. M. — L. H.

⁷ N. M. — J. Magnuson och N. Keyland.

⁸ Västsvenska Folkminnesföreningens arkiv, Göteborg.

⁹ Västmanlands Fornminnesförening, Västerås — Sv. T. Kjellberg.

¹⁰ Mpt i Örebro Läns Museum — Maja Cajsa Berglund.

¹¹ N. M. — L. H.

¹² Mpt i N. M. — G. Hamilton.

¹³ S. Ambrosiani: »Harkalaset» i Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. B. 12. H. 3. s. 319.

¹⁴ N. M. — L. H.

¹⁵ N. M. — Maja Ericson.

för det året (Kristdala, Smål.)¹⁶ »Nu ska vi ta har'n, nu högg vi av ett ben», hette det i Vi (Smål.), när de voro nära slutet med skärningen. Den, som tog sista taget, hade huggit ihjäl har'n.¹⁷ Och när en person stod och skar nära kanten på en äng, så brukade de andra fråga honom: »fick du har'n»? (Hvena, Smål.)¹⁸

I Finnerödja (Västerg.) säges också liksom i Gästrikland, att det var ett ord-språk, att de skulle »ta har'n», när de slutade att slå. När det sista stycket slogs av, så var haren där och gömde sig, och då voro de kvicka till att skynda sig, »nu ska' vi ta haren» sade de.¹⁹

Den, som högg de sista skärna, hade fångat haren (Rönnebergs hd, Skåne).²⁰ Då hade haren intet att gömma sig i längre (Ingelstads hd, Sk.).²¹ Då man högg de sista sädestråna, sades man »hugga haren». »Nu blir det väl du, som får haren» hette det i Tossjö. (Sk.)²²

Slätterkarlarna hade vid ett dagsverke ett visst bestämt område, som skulle slås, och när de höllo på därmed, brukade de säga: »hinna vi männe att ta haren så och så» d. v. s. till den eller den tiden (Blek.).²³ Och när i Breared (Hall.) sista kärven skars, »hoade» allt skörde-folket, så att grannarna skulle höra, att nu hade »haren tagits».²⁴

De skreko allesammans för att skräm-ma haren. Undan för undan, som det slogs, flyttade sig slätterharen till en, som hade ängen igen. De skrämde ha-ren till den, som hade oslått (Steneby och Håbol, Dalsl.).²⁵ Och den blev sämst, som ej hade någon att skicka den till. Det skulle liksom vara högtidligt för den, som skrämde haren, och när det var gjort, skulle de »stickbryna», stryka lien och hoja, för när de hade farit över hela ängen med lien, så hade de kört slätterharen ur sin äng, och se'n hade han inte något vidare att göra där på den ängen (Håbol, Dalsl.).²⁶

Det hände för övrigt allt som oftast, enligt vad som berättas, att en verklig, levande hare kom framspringandes ur det sista åkerstycket. Om det satt en hare i åkern, så satt han kvar till det sista, för vart »skår» drog han sig inåt men blev så till slut fångad, när de tog det sista, om han ej rent av då blev dödad. På ett ställe nere i Småland hade de sålunda en gång fångat ej mindre än fyra stycken harar.²⁷

Även bland svenskarna i Finland har det varit ganska allmän sed att vid skör-dens slut jaga haren in i grannens åker. Än i dag heter det i Närpes, att den, som skär det sista bandet på åkern, han »får haren». Men därvid kom det även på hans lott att »bestå haren» d. v. s. han skulle bjuda alla de övriga på traktering. Ingen ville bli sist vid skörden och få »hålla haren i sin egen åker», utan skulle den köras in i grannens åker. De hade, säges det i Vörå »en gud för varje dag, och då de skuro korn på åkern, fångade

¹⁶ P. Söderbäck: Skrock, sed och vidskepelse i en smålandssocken. Stockh. 1911, s. 50.

¹⁷⁻¹⁸ N. M. — S. Rothman.

¹⁹ N. M. — L. H.

²⁰ Eva Wigström i Svenska Landsmål VIII, 2 s. 22.

²¹ Uppteckning av Sigfrid Svensson.

²² N. M. — H. Rosén.

²³ Sigfrid Svensson.

²⁴ Västsvenska Folkminnesföreningens arkiv.

²⁵⁻²⁷ N. M. — L. H.

de in växtguden i de sista kärvarna. I Pargas brukade den, som slagit de sista stråna, därefter kasta skäran ifrån sig och springa till skogen.²⁸

Även i Norge är skördeharen känd. Den, som skar det sista på en åker, sades därvid hava »dräpt haren» och måste då ge »hareblod», d. v. s. bestå brännvin till sina skördekamrater.²⁹

Från Jylland (Danm.) omtalas den likaså när man var färdig med höstningen av ett »kornstycke». På Själland talas det däremot om »räven». »Nu må räven vara här — Nu ska' vi fånga räven», hette det där. Från ett skördetillfälle omtalas även, att en verklig räv hade

²⁸ Finlands svenska folkdiktning, Helsingfors 1919 VII s. 713.

²⁹ Mannhardt: Myth. Forschungen, s. 29. — K. Bugge: Norske høstskikke. Festskrift till H. Feilberg. Stockh. 1911. S. 171.

sprungit fram ur det sista stycket på rågakern.³⁰

Som det ofta gått med mången gammal sed, har det också gått med den gamla skördeseden att »ta haren». När den ursprungliga innebörden i en sed avglömts, så har den ofta med tiden övergått till lek, till ett enbart lustigt upptåg. Det berättas sålunda ifrån Svenarum (Smål.), att ungdomen där haft en lek, som de kallat »ta haren». De hade därvid ett föremål, som de kastade, och den, som va kvickast till att »ta haren», den vann. Det var så vanligt förr, säges det, att ungdomen »lekte hare». Man kan ävenså ute i bygderna få höra folk säga: »dom sa', att man skulle skynda sig och ta haren, men det var bara skoj».³¹

³⁰ Dansk Folkmindessamling. Köpenhamn.

³¹ N. M. — L. H.

FÖRENINGENS FÖR SVENSK KULTURHISTORIA STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1925.

Föreningen har under år 1925 tillryggalagt sitt åttonde arbetsår.

De i Föreningens stadgar föreskrivna uppgifterna har Styrelsen tillgodosett på följande vis:

Allmänna sammanträden ha under året hållits med Föreningen å Svenska Läkaresällskapets lokal den 2 februari, den 12 oktober, den 7 december och på Svenska Teknologföreningens lokal, Brunkebergstorg 20, den 6 april.

Måndagen den 2 februari höll amanuensen G. Malmberg föredrag med skioptikonbilder över: »Ståletsningen i Sverige och Johan Wilhelm Kindt» samt demonstrerade intendenten Sigurd Wallin un-

der rubriken »Strängnäs förstörelse» förslagsritningar till uppförande av nytt läroverk i nämnda stad.

Måndagen den 6 april sammanträdde Föreningen gemensamt med Svenska Teknologföreningens avdelning för husbyggnadskonst. Vid detta sammanträde föreläste fil. dr Sune Ambrosiani över: »Den italienska härkomsten till Nordens äldre tegelarkitektur».

Måndagen den 12 oktober hölls trenne med skioptikonbilder belysta anföranden, amanuensen Tord O:son Nordberg talade över »De senaste grävningarna inom Stockholms slott», amanuensen Gustav Hallström över »En i Delsbo nyligen

funnen förhistorisk dragslåde av östlig typ» och intendenten Sigurd Wallin över »Svensk kultur i Finland. Notis från en studieresa i samband med museimannamötet i Helsingfors».

Måndagen den 7 december redogjorde amanuensen S. Svensson för den skånska folkleken »Sticka preussaren» och fil. lic. Arthur Nordén för »Utgrävningarna vid Norrköping sommaren 1925», båda föredragen voro rikt illustrerade med skiotikonbilder.

Dessutom hava Föreningens medlemmar den 4 mars varit inbjudna att å Nordiska Museet bese utställningen av »Äldre svenska teckningar till rumsinredning och konstslöjd», som demonstrerades av intendenten Sigurd Wallin, och den 5 mars å Nationalmusei Konstavdelning att besöka utställningen av »Fynd och bilder från Asine», vilken förevisades av antikvarien Otto Frödin.

Under året har utgivits två dubbelhäftet av Rig om tillsammans 14 sextonsidiga tryckark. Det senare dubbelnumret har även utgivits i separat i en liten upplaga under titeln »Studier, tillägnade Algot Friberg den 2 september 1925», försett med ingenjör Algot Fribergs porträtt och en dedikation till honom med anledning av hans sjuttiofemårsdag. Att Rig även detta år kunnat utgivas i detta omfång har berott på välvilja från en mecenat och genom bidrag från undertecknarna till ovannämnda »Studier».

Som nr 5 i Föreningens bokserie har utgivits Samuel Schröderstierna: »Berättelser över de finare järn-, stål- och metallfabrikerna i Sverige åren 1754—1759, I, II, redigerad av amanuensen Gö-

sta Malmberg och med inledning av Carl Sahlén, tillsammans 10 tryckark.

I bokserien har därjämte som nr 6 offentliggjorts Birger Nerman: »Den svenska rikets uppkomst», om 17 tryckark och 8 planscher.

I bokserien har som nr 7 även under året utkommit Govert Indebetou: »Svenska aktiebrev före 1880», med 48 planscher i offset eller ljustryck.

Att föreningen varit i tillfälle trycka dessa delar i bokserien har berott på det understöd, som från olika håll erhållits för deras utgivande. Sälunda har docenten Birger Nerman överlämnat ett honom beviljat statsanslag å 2,000 kronor till utgivandet av »Det Svenska rikets uppkomst» och Svenska Fondhandlareföreningen överlämnat 3,000 kronor till »Svenska aktiebrev före år 1880». Vad som fattats har tillsvidare förskottats ur den Vängåva, som med anledning av sekreterarens femtioårsdag ställts till hans förfogande i och för stödjande av Föreningens verksamhet.

Föreningen har under året åtnjutit ett statsanslag, stort 1,000 kronor för utgivandet av Rig.

Den viktigaste av de frågor rörande kulturminnesvård, som Föreningen under året handlagt, har berört skyddandet av de centrala partierna i staden Strängnäs för vanställande nybyggnader. Med anledning av denna fråga har Föreningen avlatit en skrivelse till stadsfullmäktige i Strängnäs, tryckt i Rig 1925, sid 110 ff.

Styrelsen har sammanträtt den 14 oktober, Rådet onsdagen den 7 jan. och onsdagen den 8 april.

Vid decembersammanträdet återvaldes Rådets ledamöter utom dr Otto Frödin,

som ej önskat komma ifråga vid valet och som fick till efterträdare fil. dr Arvid Enqvist.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

INGÅENDE BALANS KONTO.

1/1 1925.

Tillgångar:

A.-B. Svenska Handelsbanken	1,447: 71
Kassabehållning	840: 75
37,060 ex. av Rig à 0,4982	18,461: 54
	<hr/>
	Kronor 20,750: —

Skulder:

Ledamöter, stödjande	6,000: —
Ledamöter, ständiga	14,750: —
	<hr/>
	Kronor 20,750: —

VINST- & FÖRLUST KONTO.

Inkomster:

Arliga medlemmar	4,590: —
Statsbidrag	1,000: —
Från enskild givare	1,000: —
Rigs försäljning	207: 50
Räntor	292: 55
Studier, tillägnade Algot Friberg ...	529: 50
Förlust, täckt ur Vängåvan	1,166: 04
	<hr/>
	Kronor 8,785: 59

Utgifter:

Tryckningskostnader ...	6,042: 70	
Klichéer	1,018: 40	7,061: 10
Författarearvoden		1,018: 75
Porto		114: 70
Övriga omkostnader		591: 04
	<hr/>	
	Kronor	8,785: 59

UTGÅENDE BALANS KONTO

31/12 1925.

Tillgångar:

A.-B. Svenska Handelsbanken, Giro	577: 45
A.-B. Svenska Handelsbanken, Spar- kassa	243: 50
Bankirfirma C. G. Cervin, deposi- tion	1,366: 04...
42,060 ex. av Rig. à 0,4989	18,461: 54
	<hr/>
	Kronor 20,750: —

Skulder:

Ledamöter, stödjande	6,000: —
Ledamöter, ständiga	14,750: —
	<hr/>
	Kronor 20,750: —

Stockholm i mars 1926.

CARL SAHLIN. ELIS SIDENBLADH.

STEN WESTERBERG. SUNE AMBROSIANI.

FÖRENINGEN SKÅNSKT FOLKMINNES-
ARKIV.

bildades vid en folkminneskurs som Hyl-
lér-Cavallius' Stiftelsen i Lund anordna-
de i Tomelilla 1922. Föreningens syfte
är att stödja Lunds Universitets Folk-
minnesarkiv i dess insamlingsarbete i

Skåne. Den 17—26 januari anordnade
föreningen en kurs i Ö. Grevie i folkmin-
nesinsamling och hembygdsvärd under
ledning av docent C. W. von Sydow. År
1924 har föreningen utgivit sin första
årsbok, »Skånskt bondeliv», redigerad av
sekreteraren, fil. kand. Sigfrid Svensson.